

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ BİLİM DALI

BAĞIMSIZLIK SONRASI AZERBAYCAN'IN ENERJİ
POLİTİKASI VE TÜRKİYE ETKİSİ

TAPDIG NAJAFALİYEV

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ SEMA MÜGE ÖZDEMİRAY

KONYA - 2021

 <p>KONYA</p>	<p>T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü</p>	 <p>SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ</p>
---	---	---

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	Tapdıg NAJAFALİYEV		
	Numarası	18810401024		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı / Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Sema Müge ÖZDEMİRAY		
Tezin Adı	Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan'ın Enerji Politikası ve Türkiye Etkisi			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Tapdıg NAJAFALİYEV

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	---

Öğrencinin	Adı Soyadı	Tapdıg NAJAFALİYEV		
	Numarası	18810401024		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı / Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Sema Müge ÖZDEMİRAY		
Tezin Adı	Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan'ın Enerji Politikası ve Türkiye Etkisi			

ÖZET

Modern zamanların gerçekleri göstermektedir ki, enerji gelişmiş ülkelerde ve daha az gelişmiş ülkelerde, yaşamın çeşitli alanlarında, ekoloji, politika, ekonomi ve diğer alanlarda özel bir ağırlığa sahiptir. Enerji politikaları devlet politikalarının en önemli yanlarından birini oluşturmaktadır. Enerji güvenliği alanında yapılan araştırmalar, farklı ülkelerin bu alanda çeşitli politikaları izlediğini göstermektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde de enerji alanında önemli politika yürütülmektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti, zengin enerji kaynaklarının verimli kullanılmasıyla uluslararası düzeyde enerji güvenliğinin sağlanmasında kilit aktörlerden biri haline gelmiştir.

Tez, esas olarak Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Azerbaycan'ın enerji politikasının oluşumu ve geliştirilmesine ve bu süreçte Türkiye etkisine odaklanmaktadır. Bu doğrultuda enerji politikalarının en önemli araçlarından olan petrol ve doğal gaz politikaları üzerinden Azerbaycan enerji politikası incelenmiştir. Çalışmanın temel amacı Azerbaycan'ın enerji politikası kapsamında petrol ve doğal gaz politikası analiz etmek ve Azerbaycan'ın enerji politikasında Türkiye'nin rolünü incelemektir. Bağımsızlık sonrası kurulan Azerbaycan Devlet Petrol (neft) Şirketi'nin faaliyeti ve "Asrın Anlaşması'nın" imzalanması süreci ve petrol ve doğal gaz endüstrisinde yapılan yatırımlar araştırılmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra belirlenmemiş Hazar'ın hukuki statüsü kapsamında kıyıdaş ülkelerin görüşleri ve Azerbaycan'ın enerji güvenliği kapsamında mevcut tehdit ve tehlikeler araştırılmıştır. Enerji hatları kapsamında Bakü-Novorossisk boru hattı ile başlayan petrol sektöründeki gelişmeler ve Türkiye ile iş birliği kapsamında devam eden TANAP ve TAP gibi doğal gaz projeleri ile yeni bir boyut kazanmıştır.

Anahtar kelimeler: Enerji, Siyaset, Azerbaycan, Türkiye, Güvenlik, Asrın Anlaşması, Hazar.

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	--

Öğrencinin	Name Surname	Tapdıg NAJAFALİYEV		
	Student Number	18810401024		
	Department	Department of Political Science and Public Administration / Department of Political Science and Public Administration		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Dr. Öğr. Üyesi Sema Müge ÖZDEMİRAY		
Title of the Thesis/Dissertation	After Independence Azerbaijan Energy Policy and Effects of Turkey			

ABSTRACT

The realities of modern times show that Energy has a special weight in developed and less developed countries, in various areas of life, ecology, politics, economy and other fields. Energy policies constitute one of the most important aspects of state policies. Studies conducted in the field of energy security show that different countries follow various policies in this area. Important policy in the field of energy is also carried out in the Republic of Azerbaijan. The Republic of Azerbaijan has become one of the key actors in ensuring energy security at the international level with the efficient use of rich energy resources.

The thesis mainly focuses on the formation and development of Azerbaijan's energy policy after the collapse of the Soviet Union, and on the impact of this process on Turkey. In this direction, Azerbaijan's energy policy has been analyzed through the oil and natural gas policies, which are the most important tools of energy policies. The main objective of the study was to analyze the context of Azerbaijan's oil and gas policy, energy policy and to examine the role of Turkey in Azerbaijan's energy policy. The activities of the Azerbaijani state-owned oil company established after the independence and the process of signing "The Concept of the Century" and the investments made in the oil and natural gas industry were investigated. After the collapse of the Soviet Union, the views of riparian countries within the scope of the legal status of the undetermined Caspian and the existing threats and dangers within the scope of Azerbaijan's energy security were investigated. with ongoing projects such as TANAP and TAP gas power lines covered by the scope of the Baku-Novorossiysk pipeline through Turkey starts oil sector in the development and cooperation has gained a new dimension.

Keywords: Energy, Azerbaijan, Turkey, Policy, "Contract of the Century". Caspian.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	v
TABLolar LİSTESİ	viii
ŞEKİLLER LİSTESİ	ix
KISALTMALAR	x
ÖN SÖZ	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ENERJİ KAVRAMI VE AZERBAJYAN'IN ENERJİ PROFİLİ

1.1. Enerjinin Kavramsal Çerçevesi.....	4
1.2. Enerji Kaynakları.....	5
1.2.1. Yenilenmez (Konvansiyonel) Enerji Kaynakları	7
1.2.2. Yenilenebilir Enerji Kaynakları.....	10
1.3. Sovyetler Birliği Sonrası Azerbaycan'ın Enerji Durumu	16
1.3.1. Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi'nin (SOCAR) kuruluşu	19
1.3.1.1. Üretim Faaliyeti ve Yönetimi	20
1.3.1.2. SOCAR'ın Avrupa Ülkeleri ve Bölgesel Devletlerdeki Yatırımları	21
1.3.2. Asrın Anlaşması'na Giden Süreç ve Görüşmeler	23
1.3.2.1. Asrın Anlaşmasının İmzalanması	24
1.3.2.2. Yatırım ve Üretim Detayları.....	26
1.3.2.3. Asrın Anlaşması'nın Uzatılması	27

İKİNCİ BÖLÜM

HAZAR'IN HUKUKİ STATÜSÜ VE AZERBAYCAN'IN ENERJİ GÜVENLİĞİ

2.1. Hazar Havzası'nın Statüsü Sorunu	29
2.1.1. Hazar'ın "Kapalı Deniz" Olduğu Görüşü	31
2.1.2. Hazar'ın "Göl" Olduğu Görüşü	32
2.2. Kıyıdaş Devletlerin Hazar'ın Statüsü Konusundaki Görüşleri	33
2.2.1. Azerbaycan	34
2.2.2. Rusya	36
2.2.3. İran	38
2.2.4. Kazakistan	40
2.2.5. Türkmenistan	41
2.3. Trans Hazar Projesi	43
2.4. Azerbaycan'ın Enerji Güvenliği	46
2.4.1. Mevcut Temel Enerji Güvenliği Riskleri ve Tehditleri	50
2.4.2. Azerbaycan'ın AB Enerji Güvenliğindeki Rolü	52

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AZERBAYCAN'IN ENERJİ HATLARI POLİTİKASI VE TÜRKİYE ETKİSİ

3.1. Azerbaycan'ın Petrol Enerji Hatları Projeleri ve Türkiye'nin Rolü	55
3.1.1. Bakü-Novorossisk Boru Hattı (Kuzey Rota İhracat Boru Hattı)	56
3.1.2. Bakü-Supsa Petrol Boru Hattı	59
3.1.3. AGİT İstanbul Zirvesi'nde Bakü-Tiflis-Ceyhan Ana İhracat Boru Hattının Korunması için Hükümetler arası Anlaşma	61
3.1.3.1. Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Boru Hattı	61
3.1.3.2. Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattının Jeostratejik Konumu ve Azerbaycan için Etkileri	63
3.1.3.3. Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattının Çevresel ve Sosyal Boyutları	65

3.2. Azerbaycan'ın Doğal Gaz Enerji Hatları ve Türkiye'nin Rolü	65
3.2.1. Güney Kafkasya Boru Hattı	66
3.2.2. Güney Gaz Koridoru	67
3.2.2.1. TANAP Projesi	70
3.2.2.2. TAP Projesi	72
3.2.2.3. TANAP ve TAP Projelerinin Önemi ve Temmuz Çatışması Sonrası Türkiye ve Batı Ülkelerinin Tepkisi	74
3.3. Azerbaycan-Türkiye İlişkilerinde Enerji Faktörü	76
3.3.1. Azerbaycan'ın Enerji Politikasının Türkiye'nin Dış Politikasına ve Ekonomisine Etkisi	77
SONUÇ	80
KAYNAKÇA	82

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1.1. Yenilenebilir Enerji Çeşitleri ve Kaynaklar.....	11
Tablo 1.2. Alternatif Enerji Üretim Potansiyeline Göre İlk Beş Ülke	16

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1. Enerji kaynaklarının gruplandırılması.....	6
Şekil 2.1. Hazar Havzası.....	30
Şekil 2.2. Hazarın statüsü ile ilgili Azerbaycan'ın yaklaşımı.....	35
Şekil 2.3. İranın hazarın statüsü ile ilgili yaklaşımı.....	39
Şekil 2.4. Enerji projeleri.....	44
Şekil 3.1. Enerji hatları.....	57
Şekil 3.2. Bakü-Supsa Petrol Boru Hattı.....	60
Şekil 3.3. Güney Gaz Koridoru.....	69
Şekil 3.4. TAP projesi.....	73

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AB	: Avrupa Birliği
BP	: British Petroleum
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilat
AIOC	: Azerbaycan Uluslararası İşletme Şirketi
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BM	: Birleşmiş milletler
BOTAŞ	: Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi
BTC	: Bakü-Tiflis-Ceyhan
BTE	: Bakü-Tiflis-Erzurum
EK	: Enerji Kaynaklar
PV	: Fotovoltaik (Photovoltaic)
GGK	: Güney Gaz Koridoru
ITGI	: İtalya-Türkiye-Yunanistan- gaz boru hattı)
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (The Organisation for Economic Cooperation and Development)
MW	: Megawatt
SOCAR	: Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TAP	: Trans-Adriyatik Doğal gaz Boru Hattı
TANAP	: Trans Anadolu Doğal Gaz Boru
TC	: Türkiye Cumhuriyeti
TEP	: Ton Eşdeğer Petrol
YEK	: Yenilenebilir Enerji Kaynakları

ÖN SÖZ

Bu çalışmanın yürütülmesi sırasında sonsuz desteğini sunan ve değerli bilgilerini paylaşan, saygıdeğer danışman hocam; Dr. Öğr. Üyesi Sema Müge ÖZDEMİRAY'a, çalışmam boyunca benden bir an olsun yardımlarını esirgemeyen arkadaşım Ulfat AMİRASLANOVA ve çalışma süresince tüm zorlukları benimle göğüsleyen ve hayatımın her evresinde bana destek olan değerli annem ve babama sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Türkiye'de eğitimimi maddi ve manevi olarak destekleyen “Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı'na (YTB)” ömür boyu teşekkür borçluyum.

Tapdıg NAJAFALİYEV

Konya, 2021

GİRİŞ

20. yüzyılın sonunda petrolün ekonomik, siyasi ve stratejik önemi, bir yandan petrol kaynakları için güç merkezleri arasındaki çatışmaları şiddetlendirirken, diğer yandan devasa ekonomik stratejilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. 20. yüzyıl bilim insanları tarafından petrol yüzyılı olarak nitelendirilirken, 21. yüzyılda doğal gazın artan önemi özellikle vurgulanmaktadır. Nitekim uluslararası ilişkiler sisteminde enerjinin geleneksel yeri ve artan önemi, enerji faktörünün uluslararası ilişkilerin en temel konularından biri olmasını sağlamaktadır.

Rusya, Katar ve Suudi Arabistan gibi ülkelerin yanı sıra enerji üretimi konusunda gelişmiş ülkelere de Azerbaycan'dır. Azerbaycan dünyada ilk petrol üreten devlet olarak bilinmekte ve petrol endüstri tarihi açısından oldukça zengin bir ülkedir. Marco Polo, Evliya Çelebi gibi seyyahlara konu olan Azerbaycan petrolünün endüstriyel olarak üretimi 19. yüzyılın ortalarında gerçekleştirilmiştir. İlk modern petrol kuyuları 1847 yılında Bakü'de, daha sonra ise ABD, Basra Körfezi, Musul-Kerkük gibi bölgelerde kazılmıştır. Azerbaycan'da enerji üretimi esas olarak hidrokarbon yakıtlarının kullanımına dayanmaktadır. 18 Ekim 1991'de bağımsızlık kazandıktan sonra Azerbaycan'da ağır sanayiye yapılan yatırım, petrol ve doğal gaz olmak üzere iki geleneksel sanayiye önemli ölçüde genişletmiştir.

Bağımsızlık sonrası Azerbaycan Cumhuriyeti enerji kaynaklarının üretiminde önemli projelere imza atmıştır. 1994 yılında "Asrın Anlaşması" sonrası dünyanın büyük şirketlerinin Azerbaycan'ın enerji üretimine yatırımları hızlı bir şekilde büyümeye başlamıştır. Anlaşma kapsamında yapılan yatırımlar sonucunda Azerbaycan ekonomisi ayaklanmaya başlamıştır. "Asrın Anlaşması" sonucunda Azerbaycan'ın petrol ihracatını Avrupa'ya yönelik geliştirilen Bakü-Supsa ve Bakü-Novorossisk boru hattı üzerinden taşınması kararı alınmıştır. AGİT'in İstanbul Zirvesi'nde yapılan görüşme sonucunda Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının yapılması ile ilgili anlaşmaya varılmıştır.

2000'li yıllar başında Azerbaycan, doğal gaz üretimi ve ihracatında da önemli projelere imza atmıştır. Bakü-Tiflis-Erzurum doğal gaz boru hattı ve Güney Gaz

Koridoru'nun bir parçası olan Trans Anadolu doğal gaz boru hattı gibi projeler bu bağlamda büyük önem taşıyarak Azerbaycan'ın doğal gaz ihracatında bölgesel aktör konumunu güçlendirmiştir. Özellikle son yıllarda Avrasya'da bir takım jeopolitik süreçler, enerji faktörünün siyasi olaylar üzerindeki etkisi, Avrupa ülkelerini yeni enerji kaynakları sağlamaya yöneltmiştir.

Tez çalışmasının sorusunu iç ve dış politikası birbirine organik şekilde bağlı olarak oluşturulmuş Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlık sonrası petrol ve doğal gaz gibi enerji kaynaklarının enerji sektöründeki yeri, Azerbaycan'ın iç ve dış politikalarına etkisi ve bu çerçevede Türkiye'nin önemi konusu teşkil etmektedir.

Çalışmanın temel amacı Azerbaycan'ın enerji politikası kapsamında petrol ve doğal gaz politikası analiz etmek ve Azerbaycan'ın enerji politikasında Türkiye'nin rolünü incelemektir.

Azerbaycan'ın enerji politikalarıyla ilgili çalışmalarının büyük kısmı petrol kaynakları üzerinden yapılmıştır. Petrol endüstrisi ve politikaları üzerine birçok çalışma yapılmış olsa da literatürde enerji politikası çerçevesinde Azerbaycan'ın devlet petrol şirketinin faaliyeti, Azerbaycan'ın enerji politikası kapsamında Hazar'ın statüsü sorunu ve doğal gaz endüstrisi ve politikası üzerine yapılan çalışmalar sınırlı sayıdadır. Bu tez çalışmasını önemli kılan bir diğer neden Azerbaycan'ın TAP ve TANAP gibi projelerinin Azerbaycan'ın dış politikasında rolünün Türkiye'deki akademik literatüre kazandırılmasıdır. Çalışmada etkileşimsiz nitel araştırma yöntemi kullanılarak konuya ilişkin kitaplar, makaleler, çeşitli araştırmalar ve her türlü bilimsel değer taşıyan kaynaklar olmak üzere birincil ve ikincil kaynaklardan yararlanılmıştır (Araştırmanın modeli, Erişim Tarihi: 05.01.2021).

Tez çalışması giriş, üç ana bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde enerji kavramı ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin enerji profili genel olarak incelenmiştir. Bu bölümde, enerjinin kavramsal çerçevesi ve enerji kaynakları ortaya konulmuştur. Aynı zamanda Sovyetler Birliği sonrası Azerbaycan'ın enerji politikası kapsamında, Azerbaycan Devlet Petrol Şirketinin (SOCAR) kuruluşu ve "Asrın Anlaşması'nın" imzalanması tek tek ele alınmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise öncelikle Hazar'ın hukuki statüsü ve Azerbaycan'ın enerji güvenliği kapsamında kıyıdaş devletlerin Hazar'ın statüsü konusundaki görüşleri, Azerbaycan'ın enerji güvenliği ve Azerbaycan'ın AB enerji güvenliğindeki rolü konusu ele alınmıştır. Son bölümünde ise ana başlık olan Azerbaycan'ın enerji hatları politikası ve Türkiye etkisi kapsamında Azerbaycan'ın enerji hatları ve Azerbaycan-Türkiye işbirliği irdelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ENERJİ KAVRAMI VE AZERBAJCAN'IN ENERJİ PROFİLİ

21. yüzyılda enerji kaynakları ve enerji güvenliği devletler için mühim öneme sahiptir. Enerji meselesi devletlerin milli güvenliğinin ana hatlarından birisidir. Devletler enerji taleplerini karşılamak ve ekonomik güçlerini artırmak için çeşitli enerji politikaları izlemektedirler. Bu doğrultuda çalışmanın bu bölümünde söz konusu sınıflandırmada enerji kavramı ve Azerbaycan'ın enerji profili temel alınarak irdelenecektir.

1.1. Enerjinin Kavramsal Çerçevesi

“Enerji” (Yunanca *energeia* eylem, aktivite) maddenin çeşitli hareket biçimlerinin genel niceleyici ölçümüdür. Enerji çeşitli yollarla tanımlanmaktadır. Genel anlamda enerji, bir şeyin- bir insan, bir hayvan veya fiziksel bir sistemin iş yapma ve dönüşüm üretme kapasitesi anlamına gelmektedir. Koşmak, konuşmak, canlı ve güçlü bir şekilde hareket etmek gibi enerjik şeyler yapan birini tarif etmek için kullanılmaktadır. Dolayısıyla her üretim faaliyeti belli bir enerji harcanmasını gerektirmektedir. İnsanlar enerjiyi ilk önce ısı enerjisine, daha sonra da ısıyı elektrik enerjisine dönüştürmeyi öğrenmişlerdir. Endüstri öncesi toplum, öncelikle enerji ihtiyaçları için kas gücüne ve biokütleyle bağlı olmuştur (Balkan ve Erol, 2005: 17).

“Enerji” terimi 1807 yılında İngiliz fizikçi Thomas Young tarafından “hareketli bir cismin hızının kütlesi ile orantılı bir değer” olduğu şeklinde bir önermeyle tanıtılmıştır. Bilimde, modern anlamda “enerji” terimi, 1860 yılında William Thomson (Lord Kelvin) tarafından kullanılmıştır. Enerji farklı formada ortaya çıkabilir veya kullanılabilir. Potansiyel, kinetik, termal, elektriksel, kimyasal, nükleer veya diğer çeşitli şekillerde mevcut olabilir. Sistemin sahip olduğu bu enerjilerin bütününe toplam enerji (E) denmektedir (Karakoç vd., 2012: 3).

Enerjinin, insan ve toplum hayatının vazgeçilmez bir ihtiyaç maddesi olmasının yanı sıra özellikle toplumsal gelişme ve endüstrileşme için nispeten büyük boyutlarda talep edilmesi enerji ve kalkınma arasında bir bağın bulunduğu

düşüncesini gündeme getirmiştir. Bugün, enerji neredeyse tüm ekonomik faaliyetlerin birincil girdisidir ve yaşam kalitesinin iyileştirilmesi için hayati bir önem kazanmıştır. İlk çağda kıt, pahalı ve çevresel değişimler, enerji kullanılabilirliğini büyük ölçüde etkilemişken, yakın tarihte enerjinin bol, fiyatının nispeten düşük olması nedeniyle enerji tüketiminin çevre üzerindeki etkisi önemli ölçüde olmuştur (Malanima, 2015: 5).

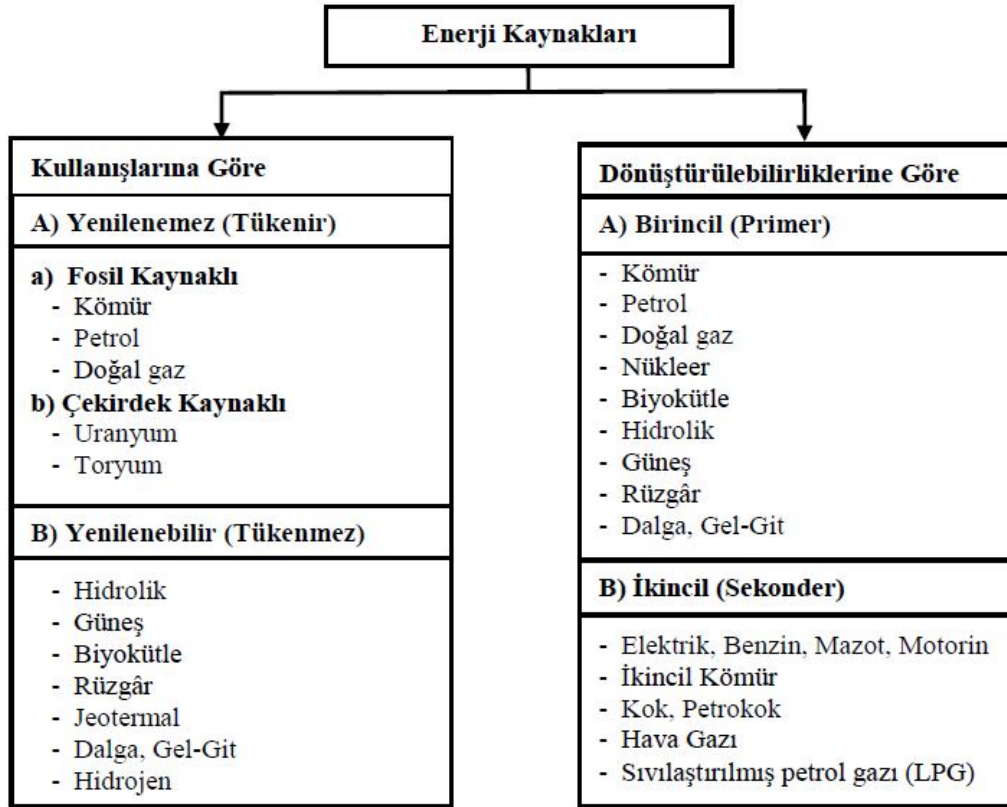
Gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkelerde enerji tüketiminde geniş bir eşitsizlik vardır. Gelişmekte olan ülkelerde yaşayan küresel nüfusun üçte biri olan yaklaşık 2 milyar insan, yeterli enerji kaynağına erişememektedir. Ekonomik büyüme, refah ve kentleşmenin artması, kişi başına tüketimin artması ve enerji erişiminin yayılması, toplam elektrik talebini büyük ölçüde arttırmaktan sorumlu olacak kilit faktörlerdir. Dolayısıyla, ortaya çıkan bir enerji arz-talep dengesizliği vardır (Koç, 2018: 88-92).

1.2. Enerji Kaynakları

Dünyamızın enerji kaynakları; yenilenemez ve yenilenebilir enerji kaynakları olarak sınıflandırılmaktadır. Yenilenebilir enerji kaynakları bittiği zaman yeri sürekli revize edilebilir ve tükenmeyen enerji kaynakları olarak tanımlanmaktadır. Yenilenemez enerji kaynakları ise zaman içerisinde biten ve yeri çok uzun zaman içerisinde dolan enerji kaynaklarıdır (Koç ve Kaya, 2015: 37).

Yakın gelecekte tükenme riski ile karşı karşıya olan yenilenemeyen enerji kaynakları, fosil kaynaklılar ve çekirdek kaynaklılar olarak iki farklı şekilde sınıflandırılmaktadır. Kömür, petrol ve doğal gaz fosil, uranyum-toryum çekirdek kaynaklılardır. Yenilenebilir enerji kaynakları ise, uzun bir süre tükenmeden kalabilecek ve kendini yenileyebilen kaynaklar olarak tanımlanmaktadır. Su, güneş, rüzgâr, jeotermal ve biokütle yenilenebilir enerji kaynaklarını oluşturmaktadır. Nükleer ve hidrojen enerjisi gibi, yakın zamanlarda gündeme gelmiş olan kaynaklarsa, yeni kaynaklar olarak da sınıflandırılmaktadır. Bir diğer sınıflandırma ise 'birincil-ikincil' şeklindedir. Başka enerji kaynaklarından elde edilmemiş enerji kaynakları birincil, diğer enerji kaynakları ise ikincil kaynaklar olarak

tanımlanmaktadır. Birincil kaynaklara örnek olarak; fosil yakıtlar, nükleer, güneş, rüzgâr, hidrolik ve biokütle verilmektedir. İkincil kaynaklara örnek olarak; benzin, mazot, motorin, ikincil kömür, kok, hava gazı verilmektedir (Koç vd 2018: 89).

Şekil 1.1. Enerji kaynaklarının gruplandırılması.

Kaynak: KOÇ, Erdem ve Şenel Mahmut Can (2013). “Dünyada ve Türkiye’de Enerji Durumu -Genel Değerlendirme”, *Mühendis ve Makina*, Cilt. 54, Sayı. 639, ss. 32-44.

Dünyanın 2018 yılındaki toplam enerji arzı 14.314 milyon TEP olarak hesaplanmıştır. Bu arzın enerji kaynaklarına dağılımında 4.501 milyon TEP ve toplam arzın % 31’i ile ilk sırayı petrol almıştır. Petrolü, %27 pay ile kömür ve %23 pay ile doğal doğal gaz takip etmiştir. Dünya birincil enerji arzı 2000-2019 yılları arasında %42,6 oranında artmıştır (Yılmaz, 2019: 5).

Daha yavaş ekonomik büyüme bağlamında, küresel enerji tüketimi büyümesi, 2000-2018 dönemindeki ortalama %2 yıl içinde karşılaştırıldığında 2019’da (+% 0,6) yavaşlamıştır. 2009’dan beri dünyanın en büyük tüketicisi olan Çin’de (+% 3,2),

Rusya'da (+% 1,8) ve Hindistan'da (+% 0,8) enerji tüketimi önceki yıllara göre daha az artmıştır. OECD ülkelerinden ABD (% -1), AB (% -1,9), Japonya (% -1,6), Kanada ve Güney Kore dâhil olmak üzere enerji tüketimi düşüş göstermiştir. Dünya ekonomisinin yılda ortalama %3 büyüdüğü, ekonomilerin enerji yoğunluğunun tasarruflar aracılığıyla yılda ortalama %1 azaldığı düşünülerek, dünya enerji talebinin 2030 yılına kadar azalan bir hızla artıp, 8,3 milyar artarak, 760 EJ Joule seviyesine ulaşacağı tahmin edilmektedir. Modern medeniyet enerjinin mevcudiyetine çok bağımlıdır. Artan taleple başa çıkmak için, konvansiyonel ve konvansiyonel olmayan enerji kaynaklarında yeni yaklaşımlar ve enerji tasarrufu önlemleri geliştirmek için çaba gösterilmektedir (Global Energy Statistical Yearbook 2020).

1.2.1. Yenilenmez (Konvansiyonel) Enerji Kaynakları

Yenilenemez enerji, binlerce hatta milyonlarca yıl boyunca tükenecek veya yenilenmeyecek kaynaklardan gelmektedir. Yenilenemeyen enerji kaynaklarının çoğu fosil yakıtlardır. Fosil yakıtlar, deniz canlılarının kalıntılarının milyonlarca yıl önce, büyük miktarlarda baskı ve ısı altında çürümesiyle yaratılmıştır. Doğal kaynaklar her bir ülkenin ekonomik kalkınmasında önemli rol oynamaktadır ve esas olarak ısı ve elektrik talebini karşılamak için kullanılmaktadır (Ediger, 2007: 8).

Fosil yakıtlarından çeşitli amaçlarla ve hemen hemen her ölçekte kullanılabilen enerji sağlanmaktadır. Ek olarak, bu tür yakıtlar kolayca diğerine dönüştürülebilir ve hepsi farklı kimyasal bileşikler için mükemmel hammaddelerdir. Bu nedenle, bunların sağlanması veya yetersizliği, ekonomik kalkınma ve insan refahının hızını önemli ölçüde etkilemektedir. Enerji kaynaklarına yönelik genel talep, hem ekonominin iç ihtiyaçları hem de üretim ve dış kaynaklardan ve ihracattan sağlanan tasarruflar tarafından belirlenmektedir. Enerji kaynaklarının üretimi, doğal kaynaklarının yanı sıra ülkenin teknik, teknolojik, ekonomik ve çevresel potansiyeli, altyapı geliştirme düzeyi ve yakıt ve enerji kaynaklarının verimli kullanımındaki bilimsel başarılarla belirlenmektedir. Mevcut tahminlere göre, üretim sürecindeki tüm doğal kaynakların yaklaşık %90'ı atık ve kirleticilere dönüşmektedir. Son yıllarda enerji kaynaklarının tüketiminde önemli değişiklikler yaşanmış, petrol tüketimi önemli ölçüde artmıştır (Bayraç, 2010: 241).

Enerji açısından petrol, net enerji çıkış maliyeti yüksek olan, ucuz yakıt türüdür. Doğrudan veya uygun işlemden sonra elektrik, ısı üretimi ve nakliyesi için bir taşıyıcı olarak kullanılabilir. Ek olarak, petrolden çeşitli yağlar, parafinler ve bitümler üretilmektedir. Bu nedenle, yakıt ve enerji kompleksinin yapısında petrol kullanımı en önemli enerji yönüdür. Dünyada her yıl yaklaşık 4.1 milyar ton ham petrol üretilmektedir. Aynı zamanda petrol rezervler yaklaşık 190 milyar tondur. OPEC ülkeleri ve Rusya dünya pazarının ana petrol tedarikçileridir. Buradaki lider konum Orta Doğu'da Suudi Arabistan, Kuveyt, İran, Irak ve Birleşik Arap Emirlikleri'dir (Brown, 2018).

Rusya dünya rezervlerinin %5,6'sını oluşturmaktadır ve üretimde Suudi Arabistan'dan sonra ikinci sırada yer almaktadır. Aynı zamanda, bu ülkelerdeki petrol rezervlerini çıkarma eğilimi, üretim ve nakliye için elverişsiz ekonomik koşulların yanı sıra modern ekonominin yüksek enerji yoğunluğundan dolayı etkili değildir. Böyle bir ekonominin, doğal kaynakların verimsiz kullanımı ve özellikle üretimi azaltırken enerji kaynaklarının verimsiz kullanımı ile karakterize edildiği iyi bilinmektedir. Yağ kullanmanın ayrıca çevresel tehlikelerini de içermektedir. Petrol veya petrol ürünlerinin yanması atmosferde karbondioksit (CO₂) ve diğer sera gazlarının birikmesine neden olmaktadır. Ayrıca şehirler, insan sağlığı ve bir bütün olarak çevre için bir tehdit olan asit yağmuru ve sis gibi çevresel bozulmaya neden olmaktadır (Vinogradova, 2017: 7).

En ucuz ve çevre dostu fosil yakıt doğal gazdır. Doğal gaz (fosil gaz olarak da adlandırılır), esas olarak metandan oluşan, ancak genellikle değişen miktarlarda diğer yüksek alkanlar ve bazen az miktarda karbon dioksit, azot, hidrojen sülfür veya helyum içeren doğal olarak oluşan bir hidrokarbon gaz karışımıdır. Çürüyen bitki ve hayvansal madde katmanları milyonlarca yıl boyunca Dünya yüzeyinin altında yoğun ısı ve basınca maruz kaldığında enerji olarak oluşmaktadır. Doğal gazın toplam yakıt üretiminin beşte birini oluşturduğu tahmin edilmektedir. Doğal gaz, 20. yüzyılın son çeyreğinde önemi artan stratejik bir kaynak olma yolunda ilerleyen, rezervlerin kısıtlı sayıda ülkelerin elinde toplanması ve tüketim pazarlarına uzak olmasından dolayı, ekonomisi üzerinde kafa yorulan bir yakıttır (Gazel, 2004: 15).

Doğal gaz endüstriyel, nakliye ve enerji kullanımına uygun saf ve yüksek kalorili bir yakıttır. Yanma sırasında, doğal gaz büyük miktarda ısı üretir ve havayı diğer yakıt türlerinden daha az kirletmektedir. Yakıldığında neredeyse hiç sülfür dioksit üretmez ve birim başına 6 kat daha az enerji, yağ, benzin veya kömür yaymaktadır. Çoğu doğal gaz biyotermik ve termojermik olmak üzere iki mekanizma ile oluşturulmuştur. Biyojenik gaz bataklıklar, çöp sahaları ve sığ çökeltilerde metanojenik organizmalar tarafından oluşturulmaktadır. Termojenik gaz ise yeryüzünün derinliklerinde oluşmaktadır (Özdemir, 2017: 17).

Doğal gazın ana bileşenlerinden biri olan metan sera etkisine sahiptir, ancak atmosferdeki metanın çoğu gaz üretimi veya kullanımı sonucu oluşmamaktadır. Doğal gaz kolayca taşınır, yüksek verimlidir ve nakliye için çok işlevli bir yakıttır. Alternatif olarak, doğal gaz, hesaplamalara göre, doğal gaz piyasasındaki talebi geride bırakabilecek ve sonuç olarak doğal gaz fiyatlarındaki artışa neden olabilecek önemli bir enerji taşıyıcı haline gelebilmektedir. BP 2020 Dünya Enerji İstatistik Görünümü Raporu incelemesine göre, dünya üzerinde toplam 198,8 trilyon metreküp doğrulanmış doğal gaz rezervi bulunmaktadır. 2019 yılında dünyada kanıtlanmış en çok doğal gaz rezervine sahip ülke, 38 trilyon metreküple Rusya ilk sırada olmuştur. Bu ülkeyi 32 trilyon metreküplük doğal gaz rezerviyle İran ve 24,7 trilyon metreküple Katar izlemiştir (Statistical Review of World Energy, 2020: 34).

21. yüzyılda doğal gaz üretiminde önemli bir artış söz konusudur. Doğal gazın geleneksel olmayan yollarla çıkarılan kaynaklarından kaya gazı, hidrolik çatlatma ve yatay delme yoluyla elde edilmektedir. Son yıllarda petrol fiyatlarında son yıllarda düşüş nedeniyle, kaya gazı üretimi biraz önemini kaybetse de üretim maliyetinin önceki dönemlere oranla azalması ve alternatif bir enerji kaynağı olmasına bağlı olarak, orta/uzun müddette öneminin daha çok artacağı beklenmektedir (Bayraç, 2018: 18).

Kömür, yüksek miktarda karbon ve hidrokarbon içeren yanıcı siyah veya kahverengimsi enerji kaynağıdır. Kömür yenilenemeyen bir enerji kaynağı olarak sınıflandırılmaktadır, çünkü oluşması milyonlarca yıl almaktadır. Kömür, yüz milyonlarca yıl önce bataklık ormanlarında yaşayan bitkilerin depoladığı enerjiyi

içermektedir. Kömür dört ana tipte sınıflandırılır: antrasit, bitümlü, alt bitümlü ve linyit (Ediger, 2007: 13).

Kömür dünyadaki en önemli enerji kaynaklarından biridir ve dünya genelinde elektriğin yaklaşık %40'ı kömürden elde edilmektedir. Pek çok ülkede bu rakam daha da yüksektir. Polonya elektriğinin %94'ünü, Güney Afrika %92'sini, Çin ve Avustralya% 76'sını kömürden alınan enerji ile sağlamaktadır (Global Energy Review 2020, Erişim Tarihi: 12.07.2020).

Nükleer enerji genellikle yenilenemeyen başka bir enerji kaynağı olarak kabul edilmektedir. Nükleer enerjinin kendisi yenilenebilir bir enerji kaynağı olmasına rağmen, nükleer santrallerde kullanılan malzeme değildir. Nükleer enerji, bir atomun çekirdeğindeki güçlü enerjii toplamakta ve çekirdeğinin parçalandığı süreç olan nükleer füzyon yoluyla salınmaktadır. Nükleer enerji santralleri elektrik üretmek için nükleer füzyonu kontrol edebilen karmaşık makinelerdir. Nükleer santrallerde en sık kullanılan malzeme uranyum elementidir. Nükleer enerji, sınırlı enerji kaynaklarına sahip ekonomik olarak gelişmiş ülkelerde yaygındır. Bu tür enerjinin Fransa ve Litvanya'daki enerji dengesindeki payı %75 ve Belçika'da %60'tır. 1990'lara kadar, nükleer enerjinin kullanımı diğer enerji kaynaklarına nispete yüksek bir oranda büyümüştür. Bununla birlikte, Çernobil nükleer santralindeki trajedi ve diğer benzer faktörler, bu tür enerjinin kullanımının gelişimini yavaşlatmıştır (Doğanay ve Coşkun, 2017: 266).

Fosil yakıtlar değerli bir enerji kaynağıdır. Çıkartılması nispeten ucuzdur. Ayrıca dünyanın herhangi bir yerinde saklanabilir veya gönderilmesi kolaydır. Ancak fosil yakıtların yakılması çevreye zararlıdır. Kömür ve petrol yandığında, havayı, suyu ve toprağı kirletebilecek parçacıklar bırakmaktadırlar (Şen, 2009: 79).

1.2.2. Yenilenebilir Enerji Kaynakları

Yenilenebilir teknolojiler temiz enerji kaynakları olarak kabul edilir ve bu kaynakların uygun değer kullanımı çevresel etkileri en aza indirir, minimum ikincil atıklar üretir, mevcut ve gelecekteki ekonomik ve sosyal toplumsal ihtiyaçlara dayanarak sürdürülebilmektedir. Yenilenebilir enerji teknolojilerine sık sık "temiz"

veya “yeşil” denilmektedir, çünkü herhangi bir kirleticisi az üretmektedir. Ancak fosil yakıtların yakılması, atmosfere sera gazları göndererek güneşin sıcaklığını hapsederek küresel ısınmaya neden olmaktadır. İklim bilimcileri genel olarak, Dünya’nın ortalama sıcaklığının geçen yüzyılda arttığı konusunda hemfikirdirler. Bu eğilim devam ederse, bilim insanları deniz seviyesinin yükseleceğini ve sel, sıcak hava dalgası, kuraklık ve diğer aşırı hava koşullarının daha sık meydana gelebileceğini tahmin etmektedirler (Öztürk, 2012: 15).

Tablo 1.1. Yenilenebilir Enerji Çeşitleri ve Kaynaklar

Yenilenebilir Enerji Çeşitleri	Enerjinin Kaynağı
Güneş Enerjisi	Güneş
Rüzgâr Enerjisi	Güneş
Jeotermal Enerji	Yer Altı Suları
Hidrolik Enerji	Nehir ve Akarsular
Biyokütle Enerjisi	Biyolojik Atıklar
Dalga Enerjisi	Okyanus ve Denizler
Hidrojen Enerjisi	Su ve Hidroksitler

Kaynak: Karagöl, Erdal Tanas ve İsmail Kavaz, (2017). *Dünyada ve Türkiye’de Yenilenebilir Enerji Kaynakları*, SETA Yayınları.

Güneş enerjisi, güneşin çekirdeğinde yer alan füzyon süreci kapsamında hidrojen gazının helyuma dönüşmesi sonucunda açığa çıkan ışımaya enerjisidir. Güneş ışıkları vasıtasıyla dünyamıza gelen bu enerjiden kullanmak için güneş kolektörleri, güneş santralleri ve güneş pilleri gibi teknolojiler geliştirilmiştir. Güneş enerjisinin sıcaklığı atmosferin dışında takribî olarak 1370 W/m^2 değerindedir, ancak dünyaya ulaşan miktarı atmosferden dolayı $0-1100 \text{ W/m}^2$ değerleri arasında değişim göstermektedir. Bu enerjinin yeryüzüne varan küçük bir bölümü dahi, insanlığın mevcut enerji tüketiminden kat kat çoktur. Güneş tüm enerjilerin kaynağıdır. Güneş enerjisinin birincil formları ısı ve ışıktır. Bu dönüşümlerin bazıları biyokütle ve rüzgâr enerjisi gibi yenilenebilir enerji akışlarına neden olmaktadır. Yenilenebilir enerji teknolojileri, sera gazı sürümünün azaltılması ve geleneksel enerji kaynaklarının kullanılmasıyla küresel ısınmanın azaltılması için mükemmel bir fırsat sunmaktadır (Doğanay ve Coşkun, 2017: 257)

Güneş enerjisi veya fotovoltaik teknolojisi güneş ışığını doğrudan elektriğe dönüştürmektedir. Güneş enerjisi, uzay programının başlangıcından beri uzay araçları için ana güç kaynağı olmuştur. Ayrıca, 30 yıldır küçük elektronik, kırsal ve tarımsal uygulamalara güç sağlamak için kullanılmıştır. Son 10 yılda, elektrik şebekesi yeniden yapılandırmasındaki küresel değişikliklerin yanı sıra, güneş enerjisindeki gelişmelerin bir sonucu olarak kentsel şebekeye bağlı ev ve binalara enerji vermek için güçlü bir güneş enerjisi pazarı ortaya çıkmıştır. Günümüzde birçok güneş enerjisi sistemi mevcut olmasına rağmen, hepsi temel olarak üç ana öğeden oluşur. Bunlar; güneş ışığını elektriğe dönüştüren modüller, bu elektriği alternatif akıma dönüştüren ve çoğu ev aleti tarafından kullanılabilen inverterler ve muhtemelen veya bazen sistem tarafından üretilen fazla elektriği depolayan pillerdir. Sistemin geri kalanı kablolama, devre kesiciler ve destek yapıları gibi bir takım içermektedir. Bugünün modülleri cam tavan pencerelerine ve duvarlara, bazı modüller geleneksel çatı kiremitlerine benzer yerleştirilmektedir. Bu teknolojiler sayesinde güneş enerjisi ısı enerjisi olarak doğrudan ya da elektrik enerjisine döndürülerek bilvasita kullanılabilir (Koç ve Kaya, 2015: 41).

Bugün mevcut olan güneş modülleri her zamankinden daha verimli ve çok yönlüdür. Güneş enerjisi kullanımındaki bu potansiyel olarak çok önemli yaklaşımdaki ilerlemeler, güneş ışığında enerjinin odaklanması ve termal olarak yakalanması için yeni malzemeler ve yakalanan güneş enerjisinden faydalı yakıt üretmek için yeni termokimyasal döngüler gerektirecektir. Entegre yakalama, dönüştürme ve depolama işlevlerinin olasılığı, güneş enerjisi teknolojisini güçlü bir seçenek haline getirmektedir. Karbon nötr enerji üretimi için kullanılmayan büyük güneş enerjisi kaynağından yararlanmak için üçüncü bir depolama yöntemi, yapay bir fotosentez işleminde güneş yakıtları üretmek için kimyasal bağların kırıldığı ve oluşturulduğu doğa tasarımını ödünç almaktır (Lewis ve Nocera, 2006: 3).

Bir güneş paneli birden fazla Fotovoltaik hücresinden oluşur ve miktar, güneş panelinin gerektirdiği çıkış voltajına ve akımına bağlı olmaktadır. 30'dan fazla durumda, bir ev veya bina tarafından kullanılmayan bir PV sistemi tarafından üretilen herhangi bir ek güç, net ölçüm olarak bilinen bir işlemle elektrik şebekesine

geri verilebilir. Net ölçüm, elektrik müşterilerinin yalnızca “net” elektriği için ödeme yapmalarına izin verir veya 5 pasif güneş enerjisi kurma teknolojisi, evleri büyük güneş kolektörlerine dönüştürmektedir. New York City’deki “Four Times Square Building”, binanın elektrik şebekesinden yükünü azaltmak için ince film PV panelleri kullanılmaktadır. Bu ölçüm düzenlemesi, tüketicilerin sistemleri tarafından üretilen PV enerjisinin %100’ü için tam perakende değerini gerçekleştirmelerini sağlamaktadır. Şebekeye bağlı PV sistemleri pil gerektirmez. Ancak, şebekeye bağlı bazı sistemler acil durum yedek gücü için bunları kullanmaktadır. Tabii ki uzak bölgelerde, güneş enerjisi genellikle bir müşterinin önce şebeke şebekesine bağlanan pahalı dağıtım hattı uzantılarına ekonomik bir alternatiftir (Photovoltaic PV Solar, Erişim Tarihi: 12.06.2020).

Uzak yerlerde güneş enerjisi sistemleri tarafından üretilen elektrik, bataryalarda depolanmaktadır. Piller genellikle güneş elektrik sistem tarafından üretilen elektriği üç güne kadar depolamaktadır. Ne tür bir sistem satın alınacağınız, evinizin enerji verimliliğine, evinizin bulunduğu yere ve bütçenize bağlı olacaktır. Örneğin, enerji tasarrufu sağlayan cihazların ve ışıkların satın alınması, elektrik talebinizi azaltacak ve günümüzde birçok güneş enerjisi sistemi mevcut olmasına rağmen, hepsi temel olarak üç ana öğeden oluşur: güneş ışığını elektriğe dönüştüren modüller; bu elektriği alternatif akıma dönüştüren ve çoğu ev aleti tarafından kullanılabilen ve muhtemelen veya bazen sistem tarafından üretilen fazla elektriği depolayan piller sistemin geri kalanı kablolama, devre kesiciler ve destek yapıları gibi ekipmanları içermektedir. Bugünün modülleri cam tavan pencerelerine ve duvarlara yerleştirilebilir. Bazı modüller geleneksel çatı kiremitlerine benzer, ancak elektrik üretiyor, bazıları ise dâhili invertörlerle gelmektedir. Bugün mevcut olan güneş modülleri her zamankinden daha verimli ve çok yönlü ve 30’dan fazla durumda, bir ev veya bina tarafından kullanılmayan bir PV sistemi tarafından üretilen herhangi bir ek güç, net ölçüm olarak bilinen bir işlemle elektrik şebekesine geri verilmektedir (Wasfi, Erişim Tarihi: 14.06.2020).

Rüzgâr enerjisi doğal, yenilenebilir ve sonsuz bir enerji olup, kaynağı güneştir. Güneşin yeryüzüne gönderdiği enerjinin %1-2 gibi küçük bir kısmı rüzgâr

enerjisine dönüşmektedir. Güneşin, yer yüzeyini ve atmosferi homojen ısıtmamasının bir sonucu olarak ortaya çıkan sıcaklık ve basınç farkından dolayı hava akımı oluşmaktadır. Hava kütlesi mevcut durumundan daha fazla ısınrsa atmosferin yukarısına doğru yükselir ve bu hava kütesinin yükselmesiyle boşalan yere, aynı hacimdeki soğuk hava kütlesi yerleşmektedir. Bu durumda hava kütlelerinin yer değiştirmelerine rüzgâr adı verilmektedir. Rüzgâr enerjisinin özellikleri, yerel coğrafi çeşitlilikler ve yeryüzünün aynı yapılı olmayan ısınmasına bağlı olarak, zamansal ve yöresel değişiklik göstermektedir. Rüzgâr hız ve yön olmak üzere iki parametre ile ifade edilmektedir. Rüzgâr hızı yükseklikle artar ve teorik gücü de hızının küpü ile orantılı olarak değişmektedir. Rüzgâr enerjisi uygulamalarının ilk yatırım maliyetinin yüksek, kapasite faktörlerinin düşük oluşu ve değişken enerji üretimi gibi dezavantajları vardır (Çağıl, 2014: 29).

Güneş enerjisinin dolaylı bir formu olan okyanus enerjisi çok büyük bir kaynanağdır. Okyanus enerjisi, denizlerde oluşan dalgalardan, gelgit olaylarından veya deniz rüzgârlarından faydalanarak üretilen enerjidir. Yer yüzeyinin %70i okyanuslardan oluşmaktadır. Diğer yenilenebilir enerji kaynakları kadar popüler olmayan bu enerji kaynağı, insanlar için umut verici bir alternatif haline getirilebilir. Okyanus güneşin sıcaklığından termal enerji, gelgitlerden ve dalgalardan gelen mekanik enerji üretmektedir. Okyanus termal enerjisi, elektrik üretimi dâhil birçok uygulama için kullanılabilir. Elektrik dönüşüm sistemleri, ılık yüzey suyu kullanır veya bir jeneratörü harekete geçiren bir türbini açmak için deniz suyunu kaynatmaktadır. Hem gelgit hem de dalga enerjisinin elektrik dönüşümü genellikle mekanik aygıtları içermektedir. Dalga enerjisi doğrudan bir jeneratörü aktif hale getirmek veya daha sonra bir türbini çalıştıran bir sıvıya, suya veya havaya aktarmak için mekanik güç kullanmaktadır. Okyanus enerjisindeki araştırma ve geliştirmelerin çoğu Avrupa'da gerçekleştirilmektedir (Döner, 2012: 17).

Hidroelektrik Enerjisi Hidroelektrik santrallerinden sağlanmaktadır. Hidroelektrik santralleri, akan sudaki enerjiyi elektriğe dönüştürmektedir. Hidroelektrik santralleri hava emisyonu yaratmaz, ancak su kalitesini ve vahşi yaşam alanlarını etkilemektedir. Bu nedenle, hidroelektrik santralleri şu anda nehir

üzerindeki etkileri en aza indirecek şekilde işletilmektedir. Hidroelektrik elektriğin yaklaşık %10'unu üreten, en olgun ve en büyük yenilenebilir enerji kaynağıdır. Mevcut hidroelektrik kapasitesi yaklaşık 77.000 megavattır. En yaygın hidroelektrik formu, büyük bir su deposunu korumak için nehirdeki bir barajı kullanmaktadır. Hidroelektrik santralleri hava emisyonu yaratmaz, ancak su kalitesini ve vahşi yaşam alanlarını etkilemektedir. Bu nedenle, hidroelektrik santralleri şu anda nehir üzerindeki etkileri en aza indirecek şekilde işletilmektedir (Oral, 2017: 30).

Biyoenjerji, içerisinde karbonhidrat bileşikleri bulunan bitkisel ve hayvansal kökenli maddelerden elde edilen enerjidir. Ancak, tüm biokütle kaynakları doğrudan ağaçlardan veya hayvansal kökenli maddelerden alınmamaktadır. İnşaat veya tarımsal ürünlerin işlenmesi gibi birçok sanayi alanı, biyoenjerji kaynağı olarak hizmet edebilecek çok sayıda kullanılmayan veya artık biokütle yaratabilmektedir. Biyoyakıtların taşınması kolay ve yüksek enerji yoğunluğuna sahip oldukları için, araçlara yakıt ve bazen sabit enerji üretimi için tercih edilmektedir. En yaygın biyoyakıt, karbonhidratları yüksek olan biokütlenin fermantasyonundan elde edilen bir alkol olan etanolüdür. Mevcut en büyük etanol kaynağı mısırdır. Bazı şehirler hava kalitesi standartlarını karşılamaya yardımcı olmak için etanolü benzin katkısı olarak kullanmaktadır. Diğer bir biyoyakıt, bitkisel ve hayvansal yağlardan yapılabilecek biyodizeldir. Bitkisel yağ ve türevlerinin dizel yakıt olarak kullanımı ise 1900'lerde dizel motorun icat edilişi ile başlamıştır. Dizel motorun mucidi alman makine mühendisi Radloff Christina Karl Dişsel Paris'te dizel motorunu fıstık yağı ile çalıştırmayı başarmıştır (Durmaz, 2018: 48).

Jeotermal enerji, yerküresinin doğal ısısı olup, yer kabuğunun derinliklerinde birikmiş olan basınç altındaki sıcak akışkan (su buharı, gaz) ve sıcak kuru kayaların içerdiği termal enerji olarak tanımlanmaktadır. Yerkabuğunun en üst 6 milindeki jeotermal enerji potansiyeli, dünyadaki tüm petrol ve gaz kaynaklarının enerjisinin 50.000 katıdır (Öztürk, 2015: 33).

Jeotermal elektrik üretimi, jeotermal elektrik santralleri, bir mil veya daha fazla sondaj kuyusundan yeraltı buharına veya sıcak suya erişmektedir. Buhar veya sıcak su, bir elektrik jeneratörüne güç sağlayan geleneksel bir buhar türbini

çalıştırmak için kuyudan çıkarılır. Tipik olarak, su rezervuarı şarj etmek ve yenilenebilir enerji döngüsünü tamamlamak için toprağa geri verilir. Kuru buhar santralleri, buhar rezervuarlarından çekilirken, hem hızlı buhar hem de ikili çevrim tesisleri, sıcak su rezervuarlarından çekilmektedir (Kaya, 2017: 12).

Tablo 1.2. Alternatif Enerji Üretim Potansiyeline Göre İlk Beş Ülke

Rüzgâr enerjisi	Güneş enerjisi	Biokütle enerjisi	Hidroelektrik enerji	Jeotermal enerji
Çin	Çin	ABD	Çin	ABD
ABD	ABD	Çin	Brezilya	Filipinler
Almanya	Japonya	Almanya	Kanada	Endonezya
Hindistan	Hindistan	Brezilya	ABD	Yeni Zelanda
İspanya	Birleşik Krallık	Japonya	Rusya	Meksika

Kaynak: KARAGÖL, Erdal Tanas ve İsmail Kavaz (2017). “Dünyada Ve Türkiye’de Yenilenebilir Enerji”. *Siyaset, Ekonomi Ve Toplum Araştırmaları Vakfı*, Nisan 2017 Sayı: 197, ss.1-32.

1.3. Sovyetler Birliği Sonrası Azerbaycan’ın Enerji Durumu

Azerbaycan Cumhuriyeti 18 Ekim 1991’de bağımsızlığını ilan etmiştir. Böylece 20. yüzyılın sonlarında bağımsız bir devlet olarak Azerbaycan tarih sahnesinde, uluslararası, ekonomik ve siyasi ilişkilerde dengeleyici bir ülke olmaya başlamıştır. Bu özellik Azerbaycan’ın zengin doğal kaynaklarından ve jeopolitik konumundan kaynaklanmaktadır. Geçiş sürecinde bir takım sorunlar yaşayan Azerbaycan için, ekonomik kalkınma yoluyla siyasi bağımsızlık ve istikrar sağlaması önemliydi. Bu sürece Azerbaycan’ın petrol politikasının etkisi büyük olmuştur. Azerbaycan’daki akaryakıt endüstrisinin mevcut durumunu ve beklentilerini tanımlayabilmek için geriye dönüp gelişim tarihine bakmaya ihtiyaç vardır. Azerbaycan petrol endüstrisinin gelişimi dinamik olmuştur. Bu dinamizmin sağlanması, petrol ve gaz kaynaklarının bolluğu, elverişli ekonomik ve politik çevre ve diğer faktörlerden kaynaklanmaktadır (Aras ve Süleymanov, 2016: 2).

Azerbaycan’ın petrol endüstrisi, 169 yıllık tarihinde büyük bir gelişme yoluna girmiştir. Azerbaycan topraklarının doğal kaynakları tarihsel olarak ülke tarihine katkıda bulunan en önemli faktörü temsil etmektedir. Bakü’nün bulunduğu Abşeron Yarımadası’ndaki petrolün çıkarılması hakkında ilk güvenilir bilgiler 7. ve 8. yüzyıla

kadar uzanmaktadır. 19. yüzyılda yaşamış Fransız yazar Alexandere Dumas petrolün, dünyanın birçok yerinde mevcut olduğunu, ancak Bakü ve çevresinde olduğu kadar ise hiçbir ülkede olmadığını yazmıştır. Yıllar içinde petrol talebi durmadan artmış ve petrol endüstrisini sermaye üretim sektörüne dönüştürmüştür. Özellikle, 19. yüzyılın sonunda, petrol endüstrisindeki artış önemli yatırımlar çekmiş ve yeni fabrikalar ve tesislerin inşasını teşvik etmiştir. 20. yüzyılın başlarında, Bakü dünya petrol ticaretinin merkezi haline gelmiş ve dünya petrol üretiminin %50'sini üretmiştir (İsrafiloğlu, 2002: 18).

Bakü'nün enerji üretimi üç aşamaya ayrılabilir:

- 1) 1871'den 1920'e kadar "Altın Çağ", ilk tatbikatın Bakü'de kurulduğu yıl ile Kızıl Ordu'nun kurulduğu yıl arasındaki dönemdir.
- 2) Sözde "Sovyet Orta Çağ", 1921 ve 1991 yılları arasında Moskova'nın Hazar bölgesinin madencilik politikasını planladığı dönemdir.
- 3) 1992'de başlayan ve halen devam eden "Azerbaycan Rönesans'ı". Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Azerbaycan bağımsızlık kazanmıştır ve hidrokarbon kaynaklarını bağımsız bir şekilde yönetmektedir (Bağırov, Erişim Tarihi: 11. 7.2020).

Sovyet döneminde Azerbaycan ve diğer Hazar ülkelerinin rolü enerji kaynaklarıyla sınırlıydı, bu nedenle merkezi güç iç ve dış politika taleplerini karşılamak için çoğunlukla petrol olmak üzere gerekli kaynakları elde etmiştir. Sovyetler Birliğinin var olduğu zaman kesiginde hazar ülkeleri bir boyun eğme koşulu ve kaynaklarının sömürülmesi ile karşılaşmışlardır. Sovyet kontrolünün zayıflamasıyla Bakü enerjinin üretim sürecine, yöntemlerin ve ortakların, varış pazarlarının ve transit ülkelerin şartlarına kararı kendi vermeye başlamıştır. Azerbaycan SSC, Batılı şirketlerle doğrudan ekonomik ilişkiler kurmaya çalışmıştır. British Petroleum, Statoil, Amoco ve Unocal gibi şirketlerle görüşmeler başlanmıştır. Zaten 1991'in başlarında, bu şirketlerden petrolün erken gelişimi için koşullar yaratmak için birkaç adım atılmıştır. 18 Ocak 1991'de, "Casporneftegaz" ile Batılı şirketler arasında açık deniz Azerbaycan sahasını keşfetmek ve geliştirmek üzere

ortak bir üretim birliği ihalesinin kurulmasına karar verilmiştir. Ancak bu karar hiçbir zaman yürürlüğe girememiş ve Azerbaycan bağımsızlık kazandıktan sonra şirketler ile görüşmeler devam etmiştir. Bu yeni düzenlemeler kapsamında BP ve Statoil Sovyet döneminde kapsanan ve rezervlerinin tükendiği düşünölen ıraklı sahasının ve şah-Deniz'in muhtemel petrol sahasının keşif anketini yürötmek için onay almıştır (Guliyev, 2018: 73).

Bağımsızlığın kazanılmasının ardından, Azerbaycan'da petrolün sektöründe batı sermayesine açılması doğrultusunda girişimler olmuştur. 15 Ocak 1992'de "Yabancı Yatırımların Korunması" hakkında kanun yürürlüğe girmiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti arazisinde yabancı yatırımların hukuki ve iktisadi esasları belirlenmiş ve korunması için devlet garantisi verilmiştir. "Yabancı Yatırımların Korunması" hakkında kanun yabancı yatırımlar için hukuki rejimin yerli kurumlar ve Azerbaycan vatandaşları için olan rejime eşit olduğunu ilan etmiştir. Bu kanuna göre Azerbaycan Cumhuriyeti yabancı yatırımları mevzuatın değiştirilmesi, millileştirme ve istimlak, gelirlerin ve diğer miktarların döviz şeklinde transferinde ortaya çıkabilecek sorunlara karşı korumaktaydı (Prezident Kitabxanası, Erişim Tarihi: 21.04.2020).

AHCP Azerbaycan'da iktidara geldikten sonra Batılı şirketler Azerbaycan'ın petrol endüstrisine yatırımları artmıştır. BP petrol projesine 2 milyar dolar yatırım yapma konusundaki kararlılığını dile getirdi ve İngiliz hükümeti anlaşmanın imzalanmasını kolaylaştırmak için eski Başbakan Margaret Thatcher'ı Bakü'ye göndermiştir. 9 Kasım 1992'de SOCAR daha sonra çeşitli yabancı petrol şirketleri ile ortak altyapı, ihracat ve açık deniz boru hatları, kara işleme tesisleri, açık deniz filosu ve karasal arz üssünün geliştirilmesi ve koordinasyonunu incelemek ve planlamak için çeşitli yabancı petrol şirketleri ile beş Mutabakat Zaptı imzalamıştır. BP, Statoil ve Ramco'dan oluşan bir başka şirketler birliği tarafından petrol tesislerinin yeniden yapılandırmasına başlanılmıştır (Cafersoy, 2001: 161-162).

1993 yılının Haziran ayında SOCAR Güneşli, ıraklı ve Azeri sahalarını birleştiren bir kullanım beyanı açıklamıştır. Daha önce ayrı üç projede yer alan yabancı petrol şirketleri bu önlemi kabul etti ve kısa bir süre sonra Amoco, Pennzoil, Unocal, BP, Statoil, McDermott, Ramco Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı

(TPAO) şimdi bir araya gelerek bir konsorsiyum kurmuşlardır. TPAO % 1.7'lik bir hisseye sahip olmuştur (Quliyev, 2018: 75).

Bu konuda, Haydar Aliyev tarafından kurulan her ne pahasına olursa olsun iç istikrarı sağlama politikası, Bakü'nün enerji stratejisini belirleme ve uygulama arzusu açısından önemli bir durum olmuştur. Ayrıca, iç istikrar sağlandıktan sonra, dış politikadaki çeşitli sorunların çözümünde enerji faktörlerini kullanma çabalarının daha iyi sonuçlar vermesi olasılığı daha yüksek olmuştur. Azerbaycan, dünyadaki en fazla petrole bağımlı ülkelerden biridir. Hazar Denizi'nin en deneyimli ülkesi Azerbaycan'da son 100 yılda 1,4 milyar ton petrol ve 445 milyar m³ doğal gaz çıkarıldığı hesaplanmıştır (Aras, 2008: 4).

1.3.1. Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi'nin (SOCAR) kuruluşu

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi (SOCAR), 13 Eylül 1992 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Ebülfez Elçibey'in 200 sayılı Kararı ile Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde tarihi kökleri olan iki kombi Azneft Devlet Şirketi ve Azneftkimiya'nın birleşmesi olarak kurulmuştur. Tarihsel olarak SOCAR, Azerbaycan petrol politikası oluşumunda özel bir rol oynamıştır. 1992-1993 yılları arasında kısa ömürlü Halk Cephesi hükümeti altında SOCAR, Hazar'daki kaynakların çıkarılması konusunda yabancı ortaklarla yapılan görüşmelerden sorumlu olmuştur. SOCAR, yerli ve uluslararası enerji alanında faaliyet gösteren devlete ait bir ulusal petrol şirkettir. Şirketin misyonunda SOCAR'ın Azerbaycan'a enerji güvenliği sağladığı ve dış pazarlardaki devlet çıkarlarını savunduğu belirtilmektedir (SOCAR, 2012: 54).

Bağımsızlık döneminden sonra 1991 yılında Azerbaycan petrol ve doğal gaz müzakerelerini yürütmek ve yatırım yapmak amacıyla "Azneft" şirketi kurulmuştur. 1992 yılında, devlet şirketi SOCAR yaratıldıktan beri SOCAR bu alanda aktif olarak çalışmaktadır. SOCAR sadece yatırımlarıyla değil, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin uluslararası ilişkilerinde de aktif bir aktördür. Azerbaycan petrol ve gaz tarihinin önemli kökleri olduğundan SOCAR dünya çapında önemli deneyimlere sahiptir. SOCAR'ın lokomotif şirket Azerbaycan petrol ve doğal gaz sektörü olması

güçlü ekonomik yönlere sahipken, bağımsızlık döneminin başlangıcında Azerbaycan petrol ve gaz üretimi yapmak için tamamen batılı şirketlere bağımlı olmuştur (SOCAR, Erişim Tarihi: 21. 04. 2020).

1990'lı yılların başlarında petrol işçiliğinde uluslararası ortaklarla başa çıkmak için ülkede yetkinliğe sahip tek kurum olan SOCAR, o zamandan beri Azerbaycan petrol politikası oluşumunda güçlü bir rol oynayabilmiştir. Şirketin gözetiminden sorumlu yönetim organı olan Sanayi ve Enerji Bakanlığı SOCAR'ı kontrol etmek için gereken otoriteye veya siyasi güce sahip değildir (Bağırov, 1996: 5).

Şirketin petrol politikası oluşumundaki rolü tarihsel olarak ne kadar güçlü olsa da, yine de SOCAR'ın petrol sektöründeki özel rolünün Azerbaycan petrolüne ve dış politikasına bağlılığının yanı sıra belirli sosyal malların teslimine dayandığı görülmektedir. Bununla birlikte, şirket için belirlenen ticari ve ticari olmayan hedefler arasındaki potansiyel rekabet nedeniyle, SOCAR'ın daha fazla ticari etkinlik peşinde koşarken sosyal ve politik yükümlülüklerini azaltması gerekebileceği bir gelişme görülmektedir (SOCAR, 2014: 34).

1.3.1.1. Üretim Faaliyeti ve Yönetimi

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi (SOCAR), Azerbaycan topraklarında petrol ve gaz sahalarının araştırılması ve geliştirilmesi, petrol, gaz ve gaz kondensatının üretimi, işlenmesi ve taşınması, petrol ve petrokimya ürünleri, iç ve dış pazarlarda gaz üretimi ve satışını yapmaktadır. SOCAR'ın bünyesinde yasal statüye sahip 3 üretim birimi (Azneft, Azerigas ve Azerikimya), 2 petrol rafinerisi (Azerneft Yağ Petrol Rafinerisi ve Haydar Aliyev adını taşıyan Bakü Petrol Rafinerisi), 1 petrol ve gaz işleme tesisi, tüzel kişi statüsüne sahip 23 kurum ve tüzel olmayan statüsüne sahip 4 kuruluş bulunmaktadır. Kuruluşundan bu yana SOCAR yapısında bir dizi değişikliğe uğramıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın 10 Ocak 1994 tarihli "SOCAR'ın yapısının geliştirilmesine ilişkin" 50 sayılı Kararı'na göre, Devlet Petrol Şirketi bünyesinde deniz ve karada petrol ve gaz üretim birlikleri kurulmuştur (SOCAR, 2012: 53).

SOCAR Azerbaycan Cumhuriyeti'nin enerji güvenliğini, petrol ve doğal gaz ve petrokimya endüstrisinin stratejik çıkarlarını sağlamak, gelişmiş ve çevre dostu teknolojiler uygulayarak Azerbaycan'ın bilimsel ve teknik, ekonomik ve entelektüel potansiyelinin artırılmasını desteklemek, çok önemli bölgesel ve uluslararası enerji projelerinde pozisyon almak ve iç ve dış pazarlarda hidrokarbon rezervleri ve üretilen ürünlerin satışından elde edilen kârı en üst düzeye çıkarmak, operasyon verimliliği, sosyal ve çevresel sorumluluk konusunda ileri deneyime dayanan dikey olarak entegre bir uluslararası enerji şirketi olmaktadır (Bağırov, 1996: 7).

SOCAR, ülkenin petrol ve petrol ürünleri talebini karşılayabilir ve iç talepten daha fazlasını ihraç edebilmektedir. Bunu başarmak için SOCAR ilgili üretim kapasitelerine, gelişmiş hizmetler sektörüne, büyük bilimsel ve teknik potansiyele sahiptir. SOCAR, açık deniz ve açık deniz petrol sahalarının keşfi, geliştirilmesi ve iyileştirilmesi ile ilgili tüm sorunları çözebilen yüksek nitelikli mühendislere, teknisyenlere ve işçilere sahiptir (SOCAR, 2018: 9).

SOCAR'ın petrol üretiminin ötesindeki politik ve sosyal yükümlülükleri belki de daha az bilinmektedir. Gürcistan ve Azerbaycan'ın en büyük vergi mükelleflerinden biridir ve başarısı ülkenin sürekli ekonomik büyümesi için de çok önemlidir. Azerbaycan hükümeti ile Azerbaycan ulusal petrol şirketi SOCAR arasındaki ilişkide ticari ve siyasi görevlerin ayrılması konusunda derin bir ilişki var. SOCAR kendini sektörde güçlü bir aktör olarak kurmuş, petrol sektörünü yakından takip eden ve şirket yönetiminde güvenilir müttefiklerine sahip olan cumhurbaşkanlık ile yakın işbirliği ve anlaşma içinde hareket etmektedir (Aras, 2008: 21).

1.3.1.2. SOCAR'ın Avrupa Ülkeleri ve Bölgesel Devletlerdeki Yatırımları

Kuşkusuz, Azerbaycan'ın zengin enerji kaynakları komşu ülkelerle daha geniş ekonomik ilişkilerin oluşturulması ve bu ülkelerin enerji güvenliğinin sağlanması için önemli bir parametre haline gelmektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi Azerbaycan Cumhuriyeti'nin gelişim ve devam eden bir başarı öyküsüdür. SOCAR'ın kurulması ve kalkınma stratejisi, özellikle yabancı ülkelere

yapılan yatırımlar ve Batılı meslektaşlarıyla iyi ilişkiler Azerbaycan'ın komşularına çok iyi bir örnektir. SOCAR'ın bölgesel devletlerde yatırım stratejisi bu şirketi Azerbaycan'ın arzu edilen bir ulusal petrol şirketi yapmaktadır (Asker, 2015: 25).

SOCAR, hem karada hem de denizde daha fazla petrol ve doğal gaz üretmek için dünyanın birçok firmasıyla ortak projeler yürütmektedir. SOCAR bugüne kadar 20'den fazla ülkeden 30'dan fazla şirketlerle Azerbaycan'da petrol ve gaz sahalarının ortak geliştirilmesi konusunda anlaşmalar imzalanmıştır Şirketin katılımıyla kurulan ortak girişimler, ittifaklar, faaliyet gösteren şirketler petrol ve gaz endüstrisinin çeşitli alanlarında faaliyet göstermektedir. SOCAR'ın Gürcistan, Türkiye, Romanya, Avusturya, İsveç, Kazakistan, Büyük Britanya, İran, Almanya ve Ukrayna'da temsilcilikleri ve İsviçre, Singapur, Vietnam ve Nijerya'da, ticaret şirketleri bulunmaktadır (SOCAR, Erişim Tarihi: 24.07.2020).

Yurtdışı faaliyetler çerçevesinde SOCAR, 30 Mayıs 2008 tarihinde yapılan açık artırmada Türkiye'nin en büyük petrokimya kuruluşu olan Petkimya Holding'inin %51 hissesini 2 milyar 40 milyon ABD Doları karşılığında satın almıştır. Gürcistan ve Türkiye'nin petrol ve doğal gazın dünya pazarlarına ana geçiş ülkeleri olduğu düşünüldüğünde, iki ülkenin stratejik projelerde doğrudan ortak olduğu belirtilmelidir. Başka bir deyişle, bu her iki ülkenin doğrudan ve dolaylı gelir elde ettiğini ve ayrıca bölgenin genel gelişimi üzerinde de olumlu bir etkisi olduğunu belirtmektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi'nin uzun yıllar boyunca artan fonlama fırsatları, şirketin dünyanın birçok bölgesinde ve komşu ülkelerde büyük yatırımlar yapmasına izin vermiştir (SOCAR Türkiye, 2017: 3).

SOCAR, Gürcistan'da tanınmış bir markadır ve benzin istasyonları işletmektedir. Bir yan kuruluşu olan SOCAR Energy Georgia da kurulmuştur. 14 Kasım 2008 tarihinde Azerbaycan ve Gürcistan hükümetleri arasında beş yıl boyunca Azerbaycan gazının Gürcistan'a nakli için mutabakat zaptı imzalanmıştır. Gürcistan ve Azerbaycan'ın stratejik olarak enerji ilişkisi vardır, çünkü Gürcistan toprakları Azerbaycan petrol ve doğal gazının çıkış noktasıdır. Tiflis, BTC ve BTE projelerinin geçiş noktasıdır. Mutabakat zaptı şartlarına gelince, SOCAR Gürcistan'ın gaz kaynaklarının dağıtımını kontrol etme hakkını elde etmiştir (Miholjic, 2017: 2).

Gürcistan cumhurbaşkanının 26 Mayıs 2008 tarihli kararı ile SOCAR, herhangi bir kaynak ödemedi bu ülkenin 22 bölgesinin gaz dağıtım şebekesinin distribütörlüğünü kazanmıştır. SOCAR Gürcistan'da birkaç önemli yapısal projeyi hayata geçirmiş ve yakıt dolum istasyonlarının sayısını artırmaktadır. 2011'in başında 2 milyon ABD Doları karşılığında Romanya'da 15 yakıt dolum istasyonu satın alan SOCAR, bu sayıyı üç yıl içinde 300'e çıkarmıştır. SOCAR Ukrayna'da 17 yakıt dolum istasyonu açmıştır. Ayrıca SOCAR'ın İtalya ve Ukrayna'da petrol rafinerileri satın almak için görüşmelerde bulunduğu belirtilmiştir. SOCAR, BTC ve TANAP gibi uluslararası dev petrol ve gaz projelerine katılarak Azerbaycan Cumhuriyeti'nin hayallerini gerçeğe dönüştürmektedir (Asker, 2015: 27).

1.3.2. Asrın Anlaşması'na Giden Süreç ve Görüşmeler

1991'de bağımsızlığını kazanmasından bu yana, Azerbaycan askeri saldırganlık, iç çatışmalar ve ekonomik zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. 1993 yılında, dönemin cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in ülkenin liderliğine dönmesinden kısa bir süre sonra, istikrar sağlanmış ve ülkenin ekonomik potansiyelini harekete geçirmek ve devletin doğal kaynaklarının araştırılması ve yabancı yatırımları çekmek için önemli adımlar atılmıştır. Bağımsızlıktan bu yana Azerbaycan'ın ekonomik ve politik kalkınmasında petrol kaynakları çok önemli olmuştur. O dönemde uluslararası petrol şirketlerinin Azerbaycan'daki varlığının önemi dikkat çekmektedir (Quliyev, 2018: 75).

Nitekim bağımsız genç Azerbaycan'ı sürdürülebilir ekonomik kalkınmaya sahip modern, güçlü bir devlete dönüştürmek için dönemin cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, daha fazla siyasi ve ekonomik reformun radikal bir dönüşümünün temeli olacak petrol stratejisini belirlemiştir. Yeni petrol stratejisi, yabancı yatırımcıların Azerbaycan'daki petrol sahalarının gelişimine çekilmesini, ham petrolün taşınması için rotaların çeşitlendirilmesini, petrol gelirlerinin etkin yönetimini ve Azerbaycan'ın yeni bir gelişme aşamasına girmesini sağlamıştır. Bu işlemlerle ilgili 4 Şubat 1994 tarihli Azerbaycan Cumhurbaşkanı "Azerbaycan'da Açık Deniz Petrol ve Gaz Sahalarının Geliştirilmesinin Hızlandırılması Hakkında" karar kabul etmiştir. Belirtilen ilkelere uygun olarak Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi

AMOCO Caspian Petroleum Ltd, Pennzoil Caspian Corporation, Remko Caspian Energy Ltd, Türkiye Petrolleri, Birleşik Hazar Ltd. Çıraklı alanının daha derin bir kısmının ortak gelişimi üzerine bir anlaşma yapmak için üç yıllık aşkın bir süredir devam eden müzakereler tamamlanmıştır (Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanının İşler İdaresinin Cumhurbaşkanlığı Kütüphanesi, Erişim Tarihi: 13.05.2020).

Devlet Petrol Şirketi'nin Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanına verdiği raporla hazırlanan taslak anlaşma, Azerbaycan Cumhuriyeti için ekonomik olarak uygun fiyatlı bir seçenek olarak nitelendirmiştir. Alanların geliştirilmesine yapılan yatırımların %80'inin konsorsiyum tarafından yapılacağı, anlaşma yürürlüğe girdikten sonra, 18 ay içinde ilk petrol üretilecek ve Azerbaycan petrolünün uluslararası pazara verimli teslimatını sağlamak için boru hattının inşası 54 ay içinde tamamlanacaktır. Bu süreçte Azerbaycan'ın geliri üç kaynaktan elde edilecektir: doğal kaynakların sahipliğinden elde edilen gelir, alanların geliştirilmesine yapılan yatırıma katılımdan elde edilen gelir, konsorsiyum gelirin dörtte biri kadar olan cumhuriyet bütçesine vergi ödemelerinden elde edilen gelir. Bütün bunlar kârlı petrolün %80'inin Azerbaycan'a teslimatını sağlayacaktır. Konsorsiyum bölgesinde 90 milyar metreküp olduğu tahmin edilen tahmini gaz rezervleri, yalnızca Azerbaycan tarafından korunmakta ve bu da anlaşmanın ekonomik faydalarını daha da artırmakta olmuştur (Abasov, 2007: 56).

1.3.2.1. Asrın Anlaşmasının İmzalanması

Nitekim 20 Eylül 1994'te Bakü'deki "Gülüstan Sarayı"nda, olağanüstü önemi nedeniyle Asrın Anlaşması adı verilen bir anlaşma imzalanmıştır. Denizin derinliklerinde bulunan Azeri, ıraklı ve Güneşli alanlarının geliştirilmesi ve üretim paylaşımı üzerine 400 sayfalık bu anlaşma 4 dilde hazırlanmıştır. 7 ülkeden 13 şirket (Azerbaycan, ABD, İngiltere, Rusya, Türkiye, Norveç, Suudi Arabistan) (SOCAR, Amoko, BP, McDermott, United, LUKOIL, Statoil, Exxon, Türkiye Petrolleri, Penzoil, Remoko, Delta) tarafından imzalanmıştır. Anlaşma daha sonra 19 ülkeyi temsil eden 41 petrol şirketi ile 26 anlaşmanın imzalanmasına yol açmıştır" (İbadoğlu, Erişim Tarihi: 13.05.2020).

Asrın Anlaşması'nın imzalanmasından sonra, katılımcılar tarafından Yönlendirme Komitesi, Azerbaycan Uluslararası İşletme Şirketi ve Danışma Kurulu organları oluşturulmuştur. Bu yapılar yasal yetki kazandıktan sonra, yani Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın özel bir kararname imzaladığı 2 Aralık 1994 tarihinden sonra çalışmaya başlamışlardır. 12 Aralık 1994'te Azerbaycan Parlamentosu "Yüzyıl Anlaşması'nı onaylamıştır. Yüzyıl Anlaşması'nın imzalanmasıyla bağımsız Azerbaycan tarihinde yeni bir ulusal petrol stratejisi başlatılmıştır. "Yüzyılın Anlaşması'nın imzalanması dünyanın dört bir yanından geniş bir yankı yapmıştır. ABD Başkanı Clinton, Büyük Britanya Başbakanı, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Demirel ve diğer ülkelerin devlet ve hükümet başkanları ile uluslararası bir petrol anlaşması imzalanmasıyla Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanına tebrik mektubu göndermişlerdir (Mesimov, 2018: 41).

Azerbaycan ekonomisinde "Yüzyılın Anlaşması'nın uygulanmasından bu yana bir dönüm noktası başlanmıştır. Her şeyden önce, 1995 yılında Çırak-1 platformu, uluslararası standartlara uygun olarak birincil petrol üretim projesinin bir parçası olarak restore edilmiş, platformun üst modülü modernize edilmiş ve daha fazla eğim kuyusu açmak için yeni ekipmanlarla donatılmıştır. 1997 yılında petrol üretimi Çıraklı sahasından başlanmıştır. Bu anlaşmanın ardından dünya devletlerinin Azerbaycan ekonomisine olan ilgisi artmış ve ülkenin uluslararası ilişkilerinin genişlemesine güçlü bir ivme kazandırmıştır. Anlaşmanın imzalanmasıyla halkın kendi kaynaklarına sahip olma hakları yeniden teyit edilmiş ve aynı zamanda Azerbaycan ekonomisinin dünyaya açıklığı yeniden ortaya konmuştur. "Yüzyılın Anlaşması'nın imzalanması Azerbaycan'ın bir devlet olarak tanınmasına, küresel ekonomik sisteme katılmasına ve uluslararası duruşunu güçlendirmesine izin vermiştir. Uluslararası petrol anlaşmalarının imzalanmasıyla, petrol sözleşmelerine katılan ülkelerle etkili ve karşılıklı yarar sağlayan işbirliğinin geliştirilmesi için sağlam bir temel oluşturulmuş ve ülkenin jeopolitik konumunu daha da güçlendirmek ve dünya ekonomisine entegrasyonu hızlandırmak için koşullar oluşturulmuştur (Aras, 2006: 4).

1.3.2.2. Yatırım ve Üretim Detayları

Anlaşma, üç açık deniz petrol sahasında 30 yılda toplam 7,4 milyar dolarlık yatırım (bugünkü oranlarda) gerektirmiştir. Rezervlerin 4 milyar varil (511 milyon ton) olduğu tahmin edilmiştir. Bu alanların ürettiği ham petrol dünyanın en hafifleri arasında sayılmaktadır. Anlaşmaya göre üretim, 18 aydan sonra günde 40.000 varil olarak başlayacaktır ve ilk yıllarda günde 80.000 varile yükselecektir ve on ila on beş yılda günde 700.000 varile ulaşacaktır. Mevcut Azerbaycan petrol üretimi günde 160.000 varil düzeyindedir. Tüm bu alanlarda petrol çıkarma çalışmaları 48 ay içinde tamamlanacaktır. Anlaşmaya göre, Azerbaycan petrol sahalarının gelişimini kontrol etme ve yönetme hakkını saklı tutmuştur. Azerbaycan petrolünü dünya pazarına ulaştırmak için, ilk olarak kuzey yönünde Rusya Karadeniz Novorossisk limanına ve ikincisi batı yönünde Bakü'den Gürcistan Karadeniz Supsa limanına petrol boru hatlarının inşasına büyük önem verilmiştir. Bakü-Novorossisk boru hattının uzunluğu 1.400 km, Bakü-Supsa boru hattının uzunluğu 850 km ve yıllık kapasitesi 5 milyon tondur. Azerbaycan petrolünün dünya gündemine girdiği günlerde, petrolün taşınması için 7-8 hat gündeme gelmesine karşın Azerbaycan petrollerini çıkarmak amacıyla kurulan Azerbaycan Uluslararası Petrol Konsorsiyumu hazırladığı raporla hat sayısı Bakü-Novorossiysk, Bakü Supsa ve Bakü-Tiflis-Ceyhan olarak 3'e indirilmiştir (Aras, 2006: 53).

Azerbaycan hükümeti toplam kârın yaklaşık %80'ini bir telif hakkı ve SOCAR'ın payından almıştır. Karın geri kalan %20'si diğer Konsorsiyum üyeleri arasında paylaşılacaktır. BP (İngiltere) %17.127, Amoco (ABD) %17.01, Lukoil (Rusya) %10, Pennzoil (ABD) %9.82, Unocal (ABD) %9,52, Statoil (Norveç) 8.563%, McDermott Uluslararası (ABD) %2.45, Ramco (İskoçya) %2.08, Türkiye Devlet Petrol Şirketi (Türkiye) %1,75, Delta-Nimir (Suudi Arabistan) %1.68, Unocal'ın %11,2'lik hisseye sahip olmuşlardır. Bu süreçte SOCAR'ın (Azerbaycan) payı %30 olarak kararlaştırılmıştır, ancak anlaşma imzalanmadan önce %10'unu Rus Lukoil şirketine devretmişti ve anlaşma sonrası 1995' de %5'ini EXXON, %5'ini TPAO'ya verilmiştir. İran'a %5'lik pay verilmek istense de, Batı ülkelerinin tepkisi nedeniyle gerçekleşmemiştir (Memmedov, 1997:49).

Anlaşma imzalandığı zaman konsorsiyumda yer almayan Japonya daha sonra konsorsiyuma dâhil olmuştur. Japon şirketi İtouchu tüm paylarını satan “McDermott International’dan %2,45 pay satın alarak konsorsiyuma dâhil olmuştur. Aynı zamanda daha sonra Itochu Pennzoil’in (ABD) yüzde 5 hissesinden yüzde 1.4 hissesini satın alarak kendi payını yüzde 3.9205’e çıkarmıştır. Exxon (ABD) ve Unocal (ABD) da Pennzoil’in payının sırasıyla yüzde 3.06 ve yüzde 0.5 hissesini satın almıştır (Aras, 2006: 44).

Azerbaycan’ın toplam kârının ön tahminlerinin 30 yıl boyunca 81 milyar dolar olacağı öngörülmüştür. Ayrıca Azerbaycan hükümeti, anlaşmayı imzaladığı için Konsorsiyum’dan 300 milyon kâr payı almıştır. Bu toplamın 80 milyon doları önceden ödenmiştir. Anlaşma Azerbaycan Parlamentosu tarafından onaylandıktan sonra 70 milyon dolar daha ödeneceği, üretim günde 40.000 varile (18 ayda beklenen) ulaştığında daha 75 milyon dolar ödeneceği kararlaştırılmıştır. Asrın Anlaşması’nın uygulanması sayesinde Azerbaycan’daki yıllık petrol üretimi, 1994 yılında 9,56 milyon tondan 2010 yılında 50,4 milyon ton seviyesine kadar yükselmiştir. Sonraki yıllar sürecinde 40 milyon civarında yıllık üretim devam etmiştir (Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika, Erişim Tarihi: 16.05.2020).

1.3.2.3. Asrın Anlaşması’nın Uzatılması

Yüzyılın Anlaşması kapsamında Azerbaycan’a yatırım akışının başlatılması büyük önem taşımaktadır. Bu anlaşma sonucunda Azerbaycan ekonomisi, özellikle petrol sektörü, yapılan yatırımlarla çok gelişmiştir. İstatistikler, 1995-2005 yıllarında sabit sermayeye yapılan yıllık ortalama yatırım tutarının 2 milyar Azerbaycan manatı olduğunu göstermektedir. Bu sözleşmenin imzalanması nedeniyle 1995 yılında ekonomiye yapılan yabancı yatırım 228 milyon, 2000 yılında 967.8 milyon, 2001 yılında 1.2 milyar, 2002 yılında 2.2 milyar, 2003 yılında 3,8 milyar, 2004 yılında 4,9 milyar, 2005 yılında 5,8 milyar dolar olmuştur. Sonraki yıllarda da bu artış devam etmiştir (İbadoğlu, Erişim Tarihi: 13.05.2020).

14 Eylül 2017 tarihinde Haydar Aliyev Merkezi’nde, Azerbaycan Ekonomisinin gelecekteki gelişimi açısından bir başka önemli olay daha yaşanmıştır.

Azerbaycan Hükümeti Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) BP, Chevron, INPEX, Statoil, Exxon Mobil, TP, ITOCHU ve ONGC Videsh ile birlikte Azeri, Çıraklı ve Güneşli derin su sahalarında üretim paylaşımı anlaşması imzalamıştır. Asrın Anlaşması'nın 2050'ye kadar uzatılması anlamına gelen bu anlaşmada BP %30.37, AzACG (SOCAR) %25.00, Chevron %9.57, INPEX % 9.31, Statoil% 7.27, ExxonMobil % 6.79, TP % 5.73, ITOCHU % 3.65 ve ONGC Videsh Limited (OVL) %2.31'e hisseye sahip olmuşlardır. SOCAR'ın sözleşmedeki payı %11,65'ten %25'e yükselmiştir. Anlaşma, 32 yıl boyunca bu petrol sahalarına 40 milyar dolardan fazla yatırım yapılmasını ve uluslararası ortak şirketler tarafından Azerbaycan Devlet Petrol Fonu'na ilave olarak 3.6 milyar dolar ödenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Ön tahminlere göre, önümüzdeki 32 yıl içinde bu alanlardan 500 milyon tondan fazla petrolün çıkarılması beklenmektedir (Azerbaycan gazetesi, 20.09.2017).

İKİNCİ BÖLÜM

HAZAR'IN HUKUKİ STATÜSÜ VE AZERBAYCAN'IN ENERJİ GÜVENLİĞİ

Çalışmanın bu bölümünde Hazar'ın hukuki statüsü ve Azerbaycan'ın enerji güvenliği ele alınmıştır. Hazar Denizi'nin yasal çerçevesi hakkında yapılacak herhangi bir araştırma, yasal statü ile yasal rejim arasında ayırım yapmalıdır. Hukuki statü, belirli bir su kütlelerinin bir göl veya bir deniz olmasına bakılmaksızın, egemenlikle ilgili iken, yasal rejim, hakların ve yükümlülüklerin kullanılmasıyla ilgilidir. Enerji güvenliği, enerji tüketimi için doğal kaynakların mevcudiyeti ile ulusal güvenlik arasında bir tür bağlantıdır. Azerbaycan, gelişmiş enerji altyapısı, fosil yakıt kaynakları ve enerji sistemi ile önemli ölçüde enerji güvenliğini sağlamıştır.

2.1. Hazar Havzası'nın Statüsü Sorunu

Hazar Denizi'nin hukuki statüsünü incelemeyen önce coğrafi özelliklerine değinmek faydalı olacaktır. Hazar için kuzey-güney hattının uzunluğu yaklaşık 1.200 km, genişliği en dar noktada 195 km ve en geniş noktasında 554 km (ortalama genişlik 320 km), sınırların toplam uzunluğu 6.500 km, toplam alan yaklaşık 370.000 km²'dir. Hazar Denizi'ndeki su seviyesi farklı zamanlarda artmış veya azalmıştır. Bu durum, Hazar Denizi'nin genel alanını ve Hazar Denizi'nin durumunu etkilemektedir. Şöyle ki Hazar Denizi'nin doğu kıyıları batı kıyılarından daha düzdür. Bu da, su yükseldikçe bölgenin doğuya doğru genişlemesine neden olmaktadır ve böylece "orta çizgi" doğuya doğru kaymaktadır (Yolcu, 2014: 13).

Şekil 2.1. Hazar Havzası

Kaynak: “Rusya’nın Hazar Denizi Politikası”, (<https://kafkassam.com/rusyanin-hazar-denizi-politikasi.html>, Erişim Tarihi: 24.05.2020).

Hazar Denizi kıyısındaki ülkeler Kuzeyde Rusya, Güneyde İran, Batıda Azerbaycan, doğuda Kazakistan ve Türkmenistan’dır. Hazar Denizi’nin Asya, Avrupa ve Orta Doğu’nun kesiştiği noktadaki konumu, bölgenin uluslararası jeopolitik için stratejik önem kazandırmaktadır. Hazar Denizi’nin uluslararası yasal statüsü sorunu 1992’den beri kıyı devletlerinin ikili ve çok taraflı toplantılarında tartışma konusu olmuştur. Hazar Denizi’nin statüsünün ciddiyeti ve çevresinde bölgesel ve uluslararası bir çatışma yaratma girişimi ilk olarak 1993 yılında bazı Rus diplomatik çevreleri tarafından gösterilmiştir. O tarihte Rusya Dışişleri Bakanlığı, Rusya’nın SSCB’nin tek ardılı olması nedeniyle, 1921 ve 1940 İran anlaşmaları uyarınca, “Hazar Denizi’ndeki herhangi bir faaliyetin Rusya ve İran tarafından onaylanması gerektiğini” söylemiştir (Baryiski, 1995: 24).

Hazar’ın deniz veya göl olması konusunda ortak görüşe varılması imkânsız olduğu için Hazar Denizi’nin nihai statüsü henüz belirlenmemiştir. Hazar Denizi’nin uluslararası konumu sadece jeostratejik konumu ile değil, aynı zamanda zengin enerji kaynakları ile de karakterize edilmektedir. Hazar Denizi’nin hukuki statüsü sorununu incelemek için öncelikle tarihi geçmişe bakmak gerekmektedir. Modern Hazar’ın oluşumu çeşitli aşamalardan geçmesine rağmen, milyonlarca yıl önce iklimdeki

keskin bir değişiklik, periyodik bölge değişimini etkilemiştir. Eski zamanlarda Hazar Denizi’ni inceleyen bilim insanlarının, yüzyılların tarihi boyunca gezginlerinin ilginç fikir ve varsayımlarına dayanarak Hazar Denizi’nin birçok ismi olduğu söylenilmektedir. Tarihi kaynaklar bu isimlerin sayısını 40, bazıları 70 ve bazıları 100 olarak yazmaktadır. Bu isimler genellikle Hazar’ın kıyılarında yaşayan insanların, büyük aşiretlerin adlarından veya sahil boyunca olan şehirlerin, illerin ve ülkelerin adlarına göre verilmiştir. Bu açıdan, Hazar Denizi Hirkan, Abeskun, Khazar, Khvalinsk, Kaspi, Pontik, Kimmerik, Sarmatian, Mavi, Beyaz, Bakü, Derbent ve diğer bu adlar onunla ilişkilendirilmiştir. Bu havzanın adı 15. yüzyıldan beri düzenli olarak Hazar olarak adlandırılmıştır (Mahmudova, 2015: 7).

SSCB’nin dağılmasından önce Hazar Denizi’ne sadece İran ve SSCB olmak üzere iki devlet sahip olmuştur. 1935 ve 1940 Sovyet-İran anlaşması her devlete 10 deniz mili sınırına kadar kıyı sularında münhasır balıkçılık hakkı vermiştir. Bu süre boyunca, hem SSCB hem de İran, birbirlerini sınırlayan resmi bir şikâyette bulunmamıştır. 1935 yılda imzalanmış Sovyet-İran anlaşması 1991 yılında Sovyetler Birliği’nin dağılmasına kadar amacını sürdürmüştür (Aslanlı, 2014: 12).

Hazar Denizi’nin doğal kaynakları hakkında farklı bilgiler sunulmaktadır. Bazı tahminlere göre, bu havzada milyarlarca ton petrol ve dünyaya yüz yıl boyunca tedarik edebilecek trilyonlarca metreküp gaz vardır. Örneğin, New York Times’ın 6 Ağustos 1997 tarihli sayısında, Hazar’ın sanayi veya hidrokarbon rezervlerinin, mevcut fiyatlarla 4 trilyon dolar değerinde 200 milyar varil petrol ve aynı zamanda birçok gaz rezervinden oluştuğunu bildirilmiştir (Aslanlı, 2014: 12).

2.1.1. Hazar’ın “Kapalı Deniz” Olduğu Görüşü

Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla Hazar denizi ve doğal kaynaklarının Rusya, İran, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan için çekişme kaynağı haline gelmesi Hazar Denizi’nin yasal statüsünün yeniden gözden geçirilmesini gerekli kılmıştır. SSCB’nin çöküşünden sonra, Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi uyarınca Hazar Denizi’ne nasıl yaklaşılacağı konusunda tartışmalar

olmuştur. Hazar'ın statüsü ile ilgili sorun Hazar'ın bir kapalı deniz mi yoksa göl mü olduğu konusundadır (Emilia, Erişim Tarihi: 17.07.2020).

Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesin 122 maddesine göre: kapalı veya yarı kapalı bir deniz iki veya daha fazla devletle çevrili olan ve başka bir deniz veya okyanusa kısmen veya tamamen dar bir geçitle bağlanan, iki veya daha fazla devletin karasularından ve özel bir ekonomik bölgeden oluşan bir körfez, bir deniz havzası veya bir deniz anlamına gelmektedir.

Hazar Denizi'nin diğer denizler ve okyanuslarla doğrudan bağlantısı yoktur. Ancak, tarihsel olarak Karadeniz'e su ile bağlı olan Hazar Denizi artık Karadeniz'e ve Baltık Denizi'ne sadece Volga ve Don nehirlerinin kollarına bağlı kanallarla bağlanmaktadır. Hazar Denizi'ne yarı kapalı bir deniz statüsü verilirse, bu kanallar aracılığıyla dünya okyanusuyla (açık denizler) bağlantısı dikkate alınmalıdır. Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan coğrafi olarak elverişsiz bir konuma sahip olduğu için, bu durumda uluslararası su yolu rejimi Don Volga ve Volga-Baltık kanallarında uygulanmalıdır. Ancak Rusya, kendi iç suları (ve doğal kanallar olmadığı fikri) olarak bu kanallara uluslararası hukukun uygulanmasına karşı çıkmaktadır. Bu nedenlerden dolayı, Hazar Denizi'ne yarı kapalı deniz statüsü verilmesi pek olası değildir (Aslanlı, 2014: 8).

Ancak Hazar ilk tanımından bu yana deniz olarak adlandırılmaktadır. Sovyetler döneminde de bu jeolojik özelliklere bakıldığında çok sayıda bilim insanı Hazar'ı bir göl olarak değil, kapalı deniz olarak nitelendirmiştir. Hazar 1957 yılında yayınlanmış olan uluslararası hukuk ders kitabında da kapalı deniz olarak tanımlanmıştır. Hazar Denizi'nin diğer denizler ve okyanuslarla doğrudan bağlantısı olmaması sebebiyle kapalı deniz olarak görülemeyeceği yönünde bir görüş vardır. Bu tez, Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra Rusya tarafından da savunulmuştur (Raczka, 2018: 15).

2.1.2. Hazar'ın “Göl” Olduğu Görüşü

Kapalı veya yarı-kapalı denizlerin aksine, uluslararası göllerin kullanımına ilişkin olarak umumî geçerliliği olan uluslararası hukuk kurallarının varlığından söz

etmek mümkün değildir. Hazarın göl olarak statüsüne ilişkin iki görüş bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Hazar'ın ortak kullanımı, ikincisi ise ulusal sektörlere bölünmesidir. Ortak kullanım konusunda bu statüye uygun olan tek deneyim "Fonseca Körfezi" örneğidir. Fonseca Körfezi'nin statüsü Uluslararası Adalet Divanı'nın kararıyla belirlenmiştir. Daha önceden İspanya'ya ait olan bu Körfez, daha sonra El Salvador, Honduras ve Nikaragua arasında ihtilâf konusu olmuş ve Uluslararası Adalet Divanı Körfez'in bütünlüğünün bozulmasında bir avantaj görmediği için ortak kullanım kararını vermiştir. Ancak bu deneyimi Hazar Denizi'nde uygulamak neredeyse imkânsızdır. Çünkü Hazar'a daha önce kıyıdaş olan iki devletin (SSCB ve İran) olduğu unutulmamalıdır. Fonseca Körfezi ise daha önce sadece İspanya'nın egemenliği altında idi (Aslanlı, 2014: 9).

Hazar havzasının milli sektörlere bölünmesi ise tartışma konusu olmuştur. Herhangi bir gölün bir bölümünün bir devletin arazisinde, kalan diğer bölümünün ise başka bir devletin arazisinde yer alması durumunda normal yöntem her iki ülkeye ait sınırların anlaşma yolu ile belirlenmesidir. Bu önerinin yapılmaması durumunda ise gölün orta hattının genel olarak bölüşüm çizgisi olarak kabul edileceği anlaşma konusudur. Orta hat prensibine dayalı farklı göl örnekleri vardır İsviçre-Fransa arasında Cenevre Gölü, Nijerya-Nijer-Çad-Kamerun arasında Çad Gölü, Almanya-Avusturya-İsviçre arasında Konstanz Gölü, Malavi-Mozambik arasında Malavi Gölü'nün bölüşümü bu esasa göre belirlenmiştir. Hazar havzası'nın statüsüne bağlı yukarıdaki iki yaklaşımdan başka üçüncü bir yaklaşım olarak, Hazar Havzası'nın özel bir su havzası olması ve statüsü belirlenirken deniz hukuku ilkelerinin ve uluslararası göllerin bölünmesindeki yöntemin mümkün olmayacağı ileri sürülmektedir. Bu yaklaşıma göre Hazar havzasında her ülkenin yetki alanına giren kısımları dışında ortak kullanım uygulanması gibi geleneksel olmayan yöntemin uygulanması savunulmaktadır (Terzioğlu, 2008: 34-35).

2.2. Kıyıdaş Devletlerin Hazar'ın Statüsü Konusundaki Görüşleri

Hazar bölgesi, özellikle komünizmin çöküşü ve SSCB'nin dağılmasından sonra, kaynakların jeopolitiğinin artan önemi ile karakterize edilen bir alandır. Hazar bölgesinin jeoekonomik önemi, bölgedeki ana güç merkezi olan Rusya'nın yanı sıra

bölgede “yeni bir ulus ötesi güç merkezi” olmak isteyen Batı ve diğer ilgili ülkeler için tartışılmazdır. Hazar Denizi’nin hukuki statüsü sorunu, öncelikle bir bölgesel ve kıyıdaş devletlerinin ulusal güvenliği meselesidir. Ulusal yargı alanının her bir kıyı devlet bölgesi için bölgesel sınırların tesis edilmesini önermektedir. Herhangi bir devletin sadece karada değil denizde de devlet sınırları olmalıdır. Birincisi, bu, bölgesel anlaşmazlıkların önlenmesi için gereklidir ve ikincisi, doğru bir şekilde tanımlanmış bölgenin bir devlet güvenliği meselesi ve bir devletin normal varlığının gerekli maddi temeli olduğunu anlamak önemlidir (Janusz, 2005: 14).

Hazar Denizi’nin statüsünün ciddiyeti ve çevresinde bölgesel ve uluslararası bir çatışma yaratma girişimi ilk olarak 1993 yılında bazı Rus diplomatik çevreleri tarafından gösterilmiştir. O tarihte, Rusya Dışişleri Bakanlığı, Rusya’nın SSCB’nin tek varisi olması nedeniyle, 1921 ve 1940 İran anlaşmaları uyarınca, “Hazar Denizi’ndeki herhangi bir faaliyetin Rusya ve İran tarafından onaylanması gerektiğini” söylemiştir. Bu konuda Ruslar, 21 Aralık 1991’de Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) devlet başkanları tarafından “BDT’nin Kurulması Hakkında” ve “SSCB Yükümlülüklerinin Yerine Getirilmesi Hakkında” imzalanan anlaşmaya atıfta bulunmuşlardır. O zaman, Rusya bu belgeye Rusya’nın SSCB’nin tek ardılı olduğunu ve tüm uluslararası yükümlülüklerini uygulamayı üstlenmiştir (Kolodkin, 2002: 19).

2.2.1. Azerbaycan

Hazar Denizi’nin statüsü sorunu Azerbaycan’ın dış politikasındaki en önemli iki yönden biridir. Statü konusu, özellikle Azerbaycan’ın Batılı şirketlerle Asrın Anlaşması imzaladığı aşamalarda Azerbaycan için en büyük engellerden biri olmuştur. Çünkü statü sorunu bazen anlaşmaların yapılmasını zorlaştırmıştır. Azerbaycan, bazı Rus çevrelerinin yapıcı olmayan ve emperyalist eylemlerine, Hazar Denizi’ndeki faaliyetlerinin uluslararası hukuka ve devletlerarası hukuk ve uygulamalara tamamen uygun olduğunu kanıtlamak için yapıcı önerileri ve uluslararası hukuka dayalı konumu ile cevap vermeye çalışmıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti Rusya’nın Hazar Denizi statüsü ile ilgili yapıcı olmayan tüm girişimlerine tutarlı bir şekilde direnen tek ülke olmuştur (Vylegjanin, 2000: 140).

Azerbaycan hükümeti bazı iddiaların aksine, Hazar Denizi'nin beş ülke sınırında "kapalı su havzası" mı yoksa "kapalı deniz" mi olduğu konusundan dolayı problemlere göre Azerbaycan'ın uygulamak istediği proje ve faaliyetlerden vazgeçmeyeceğini vurgulamıştır. Azerbaycan tarafı Hazar Denizini bir "sınır gölü" olarak değerlendirir ve orta çizgi prensibine göre bölünürse, her eyaletin kıyı şeridinde göre milli sektörleri olmasından yanadır.

Şekil 2.2. Hazarın statüsü ile ilgili Azerbaycan'ın yaklaşımı

Kaynak: COFFEY, Luke, "A Secure and Stable Caspian Sea Is in America's Interest", <https://www.heritage.org/europe/report/secure-and-stable-caspian-sea-americas-interest>, (Erişim Tarihi: 18.09.2020).

BM Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne dayanırsa, o zaman "ortak deniz" de her kıyı devleti kendi "ekonomik bölgesi" ne sahip olabilir ve bu bölgede, tek tek veya diğer devletlerle birlikte serbestçe faaliyet gösterme hakkına sahiptir. Nitekim Azerbaycan, Rusya tarafından atıfta bulunulan ve uluslararası hukuki dayanağı olmayan "yükümlülükleri" ve uluslar üstü kanunları kabul etmedi ve açıkça bunu yapmayacağını bildirmiştir. Ancak 1995'ten itibaren Rusya Hazar havzasının sınırlandırılmasına yönelik farklı bir politika izlemeye başlamıştır. Bunun nedeni, Rus petrol şirketi Lukoil'in 20 Eylül 1994'te Azerbaycan ile batı petrol şirketleri arasında imzalanan ve Rusya'dan geçen nakliye boru hatlarından yararlanma imkânı sağlayan Yüzyılın Anlaşması'na katılımıdır. Bu bağlamda, Ağustos 1995'te Rusya'nın Türkiye Büyükelçisi Vadim Kuznetsev, Azerbaycan'ın petrolünü Rus

boru hattı üzerinden ihraç ederse, Rusya'nın Hazar Denizi'nin yasal rejimi konusundaki konumunu değiştirmek isteyeceğini vurgulamıştır (Hasanov, 2015: 195).

Uzmanlara göre, aslında, Azerbaycan'ın uluslararası hukuk ve onun üzerindeki egemenlik hakları ile korunan Azerbaycan'ın ulusal bölgesi hiçbir uluslararası anlaşmaya ve eyaletler arası anlaşmalara, ortak ve ayrı faaliyetlere konu olamaz yaklaşımı ve ilgili gereksinimleri, son yıllarda imzalanan Hazar Denizi'nin statüsü üzerine Rusya-Kazakistan ortak anlaşmasının ana hedefini oluşturmuştur. 9 Kasım 1995 tarihinde referandumla kabul edilen Azerbaycan Anayasası'nın 12. Maddesi, Azerbaycan topraklarını sayarken "Hazar Denizi'nin Azerbaycan sektörü" ifadesini içermektedir. Böylece Azerbaycan, anayasasında Hazar Denizi'nde ulusal bir sektöre sahip olduğunu tespit etmiş ve yasal bir iddiada bulunmuştur. Buna göre Azerbaycan Cumhuriyeti'nin iç suları, Hazar Denizi'nin Azerbaycan Cumhuriyeti'ne ait olan kısmı Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ayrılmaz paręasıdır. Azerbaycan'ın tezini destekleyen Almanya, Avusturya ve İsviçre arasında paylaşılan Konstanz Gölü ve İsviçre ve Fransa arasında paylaşılan Cenevre gl örnekleri bulunmaktadır (Yüce, 2006: 251).

14 Aralık 1998 tarihinde Azerbaycan Dışışleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada, "her bağımsız Hazar kıyı devletinin kendi ulusal sektöründe doğal kaynakları kullanma hakkı olduğu" belirtilmiştir. Azerbaycan, elbette, tüm bu çalışmaları yaparken öncelikle ulusal çıkarlarını sağlamayı amaçladığını belirtmiştir. Bununla birlikte, Hazar Denizi'nde enerji projeleri uygularken, Azerbaycan her zaman bölge ülkelerinin ortak ulusal çıkarları ve uluslararası hukuka atıfta bulunmuştur. Bu nedenle, Azerbaycan'ın faaliyetleri hiçbir Hazar ülkesinin ekonomik ve siyasi çıkarlarını ihlal etmemekte, bölgedeki herkes için eşit ve rekabetçi işbirliği için koşullar yaratmaktadır (Vylegjanin, 2000: 67).

2.2.2. Rusya

Hazar Denizi'nin statüsünün belirlenmesi açısından Rusya en etkili devlet olarak kabul edilmektedir. Rusya'nın Hazar Denizi'nin yasal statüsü hakkındaki

görüşü, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından bu yana oldukça değişkendir. Bu ülke Hazar Denizi'nin statüsü hakkındaki politikasını birkaç kez değiştirmiştir. Eski sömürgecilerinden korktukları için yeni bağımsız devletler, egemenliklerini pekiştirmek ve ekonomilerini güçlendirmek için yeni ittifaklar aramaya koşarken, Rusya Sibiryaya eyaletinde hidrokarbon kaynaklarının bulunması nedeniyle Hazar petrolüne çok fazla ihtiyaç duymamıştır (Antonenko, 2004: 244).

Araştırmacılar, Rusya'nın 1992'den beri Hazar Denizi statüsündeki konumunu üç ana aşamaya ayırmıştır: Rusya'nın 1992-1995 arasındaki konumu, 10-12 mil sahil şeridinin dışında su ve deniz yatağının ortak kullanımı biçimindedir. Rusya Hazar'ın açık deniz statüsüne karşı çıkmıştır (Çolakoglu, Erişim Tarihi: 12.06.2020).

Hazar sorununun ilk yıllarında, Rusya ve İran araştırmacıların örtüşen ortak çıkarları ile açıkladıkları birçok konuda aynı pozisyonu paylaşmışlardır. Hazar'daki kıyı devletlerinin egemenliğini kısıtlayarak, Batılı çok uluslu şirketlerin Hazar Denizi, Orta Asya ve Güney Kafkasya'ya girmesini, bölgedeki petrol ve gaz projelerine ve jeostratejik planlara katılmasını önlemek için yeni bağımsız devletlerin Batı ile aktif işbirliğini engellemeye çalışmışlardır. Sorun bugün çok önemli olmasa da, 1990'ların ortalarından bu yana altı yıl boyunca Hazar ülkeleri arasında çok gergin jeopolitik durum yaratmış ve bölgesel uyum ve karşılıklı yarar sağlayan işbirliğine ciddi bir darbe indirmiştir. Bu aşamada araştırmacılar, Rusya Dışişleri Bakanlığı'nın Hazar Denizi'ndeki Azerbaycan'ın faaliyetleri hakkında BM'ye bir not gönderdiğini ve Azerbaycan'ı uluslararası hukuk normlarını ihlal etmekle suçlamıştır. Hazar Denizi'nde uygulanan projeleri tanımayacağını ve uluslararası yetkisinin olmadığını ifade etmiştir. Amaç daha çok yabancı ortakları Azerbaycan'la işbirliği yapmaktan çekindirmek olmuştur (Kelkitli, 2019: 9-12).

Rusya'nın statü ile ilgili faaliyetlerinin ikinci aşaması 1995-97 yıllarını kapsamakta ve uzmanlar tarafından "pragmatik yaklaşım" dönemi olarak nitelendirilmektedir. Bu aşamada Rusya, Hazar Denizi'nin statüsü üzerinde diplomatik saldırı ve askeri güç çağrısını reddetmekte ve olayların seyrini siyasi ve ekonomik yollarla etkilemeye çalışmaktadır. İkinci aşama geleneksel olarak Rus

siyaset bilimcileri tarafından “ilk uzlaşma” dönemi olarak da adlandırılmaktadır. Bu aşamada, kıyı devletleri ile artan gerilimleri gerçekleştiren Moskova, 1996’da kademeli olarak tavizsiz pozisyonundan çekildi ve yeni “uzlaşmacı” fikirler bulmaya başlamıştır. Aynı yıl, Rus hükümeti, Rusya Dışişleri Bakanlığı’ndaki bazı çevrelerin aksine, Azerbaycan’ın sektörde haklı olduğunu kabul ederek Hazar Denizi’ndeki enerji projelerinin o zamanki Başbakan V.Çernomyrdin sözleriyle meşruiyetini ilan etmiştir. Bu aşamada, Rusya Federasyonu’nun Hazar Denizi statüsü hakkında birkaç yeni fikir ve önerisi öne sürülmektedir. Bu tekliflerden birinde Rusya, her kıyı ülkenin 45 mil kıyı bölgesini kontrol etme hakkının yanı sıra bu bölgeye ait olmayan, ancak artık petrol üretilen alanlar üzerinde bu ülkelerin veya şirketlerin haklarını tanımaya hazır olduğunu belirtmiştir. 1998’den sonra Rusya, deniz yatağının dağılımını eşit mesafe (orta hat) ilkesi ve ortak su kullanımı konusunda savundu. Böylece, 1998 yılına kadar Rusya Hazar Denizi’nin “ortak su kütlesi” veya “kapalı su havzası” olarak değerlendirilmesini istedi ancak 1998’den sonra Azerbaycan tarafından savunulan sınır gölü tezine yakınlaşmıştır (Hesenov, 2005: 667).

2.2.3. İran

İran, Hazar Denizi’nin bölünmesi konusunda şu ana kadar iki ana teklifte bulunmuştur. Birincisi, deniz yatağının %20’si ile beş kıyı devleti arasında “eşit dağılım” seçeneği ve herhangi bir uluslararası veya bölgesel hukuka dayanmayan ve ortak kullanımda yüzeyin kullanımının tarihte benzer örneği yoktur ve coğrafi olarak uygulanması çok zordur. Bazı İranlı uzmanların önerdiği gibi, ikinci öneri “uzlaşma seçeneği” olarak adlandırılıyor ve Hazar Denizi’nin yeni bir bölünmesi ilkesini öngörülmüştür. Bu görüşe göre Hazar Denizi’nden denizin ortasına kadar her kıyı devletine 20 mil “kıyı karasuları” ve 20 mil “ekonomik bölge” ayrılması önerisinde bulunmaktadır. Kıyı suları teklifte havza ülkelerinin sınırlarını tanımladığından, bu alandaki Hazar Denizi’nin tabanı, yüzeyi ve hava sahası devletlerin tam kontrolü altındadır. Ekonomik Bölge’ye gelince, her eyalet denizdeki biyolojik ve mineral kaynakların korunması ve araştırılması için serbestçe çalışma hakkına sahiptir, ancak diğer kıyı ülkeleri de bu bölgenin hava sahasını ve su yüzeyini kullanma hakkına sahiptir. Son olarak, 40 millik bölgenin dışında Hazar’ın orta kısmı bütün kıyı

devletlerinin “ortak kullanımında” kalır ve “fikir birliği” tarafından yönetilmesi tezini İran tarafı savunmuştur (Antonenko, 2004: 249).

Şekil 2.3. İranın Hazarın statüsü ile ilgili yaklaşımı

Kaynak: HASANOV, Ali (2015). *Azerbaycan Jeosiyaseti*, 1. Baskı, Bakü: LTD MMC.

İran en çok bu bölgede Azerbaycan ile sorunlar yaşamaktadır. Bunun nedeni ekonomik olmaktan ziyade siyasi nedenlere dayanmaktadır. İran'ın kuzeyinde bulunan nüfusun çoğunluğu Azerbaycan Türkleri olmasıdır. Bu nedenle İran, Azerbaycan'a her zaman temkinli yaklaşmıştır. İran ayrıca Hazar Denizi'nin sektörlere bölünmesine şiddetle karşı çıkmıştır. İran bunu dolaylı olarak Batı'nın, özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nin Orta Asya ve Kafkasya'daki artan etkisine ve siyasi ve hatta askeri varlığına bağlamaktadır (Kocaman, 2014: 111-112).

Bazı uzmanlara göre ise İran'ın Hazar Denizi statüsü üzerindeki konumu iki ana faktöre dayanmıştır. Birincisi Batı'nın askeri-jeostratejik veya jeoekonomik katılımını önlemek, diğeri Hazar Denizi'ndeki jeopolitik konumunu güçlendirerek bölgenin Müslüman ülkelerinde egemenlik kazanmak ve mümkün olduğunca Rusya'yı devirmek için yeni durumdan yararlanmaktır. Görünüşe göre İran, jeopolitik çıkarlarını ekonomik çıkarlarından daha fazla düşünmektedir. Çünkü Tahran'ın bu konudaki ana ilgi alanı Hazar Denizi'nin bir “deniz” veya “göl” olarak

algılanması değil, İran'ın jeostratejik güvenliğini sağlamak ve bölgede aktif olan Batı ülkelerinden “potansiyel tehditleri” önlemektir. En azından Basra körfezi ve diğer kara bölgelerinde Hazar Denizi'nden daha zengin enerji kaynaklarına ve hazır üretim altyapısına sahip olduğu için Tahran için ekonomik çıkarlar ikincildir (Bağirov, 2015: 43).

Uzmanlara göre, İran'ın Hazarın statüsü ve yeni alanlardaki bölünmesi sadece bu ülkenin jeopolitik çıkarlarını amaçlamış ve diğer kıyı devletlerinin çıkarlarını karşılamamaktadır. İran aynı zamanda Azerbaycan'ın Hazar bölgesinde uyguladığı ulus ötesi enerji projelerine ve yabancı şirketlerin bu çalışmalara katılımına çok duyarlıdır. Elbette Batı ülkeleri, özellikle ABD ile olan keskin ilişkileri bu konuda kilit bir rol oynamaktadır. İran ve Rusya'nın bölgedeki jeopolitik süreçlere yaklaşımlarında uzun zamandır aynı pozisyona sahip olmaları, esas olarak ikinci faktörden kaynaklanmaktadır. İran, Rusya gibi, ülkenin Batı ile ilişkilerinin kaderi netleşene kadar Hazar Denizi'nin yasal statüsünün mümkün olduğunca uzatılmasını istiyor ve bu nedenle diğer Hazar kıyı devletlerinin jeoekonomik çıkarları İran'ın Batı ile ilişkilerinin rehinesi haline gelmiştir (Nasirov, 2010: 32).

2.2.4. Kazakistan

Hazar Denizi'ndeki Kazakistan'ın ulusal sektörü hidrokarbon kaynaklarında diğer ülkelere göre daha zengindir. Sadece Hazar Denizi'ndeki Tengiz sahasının petrol rezervleri, birçok uzman tarafından 6-9 milyar varil olarak tahmin edilmektedir. Kazakistan'ın Hazar Denizi statüsü üzerindeki konumu basit ve somuttur. Kazakistan'a göre, deniz tabanı ülkenin kara alanının jeolojik bir devamıdır ve ulusal egemenliğin uygulandığı bölge olarak düşünülmelidir. Deniz yatağının büyüklüğüne (sınırın büyüklüğü) gelince, bu koordinatlar her ülkenin sınırının uzunluğu için yeterli olmalıdır. Yani, deniz yatağı sınırları kara sınırlarının bir devamıdır (Hacıyev, 20009: 23).

Kazakistan, 1982 tarihli BM Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin temel hükümlerinin Hazar Denizi'nde uygulanabileceğine inanmaktadır. Kazakistan Barents, Baltık, Karadeniz, Finlandiya Körfezi ve diğer aktiflerde uygulanan “eşit

mesafe yönteminin Hazar’da uygulanabileceğini savunmaktadır. Kazakistan, daha sonra tutumunu değiştirmiş deniz yatağının sektörlere ayrılmasını ancak su yüzeyinin de ortak kullanımını savunmaya başlamıştır. Bu tutum değişikliğinin nedenleri Kazakistan’da yaşayan Rus azınlığın etkisi, siyasi ve ekonomisinin Rusya’ya bağımlılığı olmuştur. Öte yandan Kazakistan Hazar’ın ulusal sektörler bölünmesiyle sahip olacağı %29,6’lık paydan dolayı İran’ın eşit paylaşım önerisini kabul etmemektedir. Kazakistan Cumhuriyeti 1993 yılından bu yana Hazar Denizi statüsünde Azerbaycan’ın en yakın müttefikidir. Kazakistan ve Azerbaycan’ın Hazar Denizi’nin jeopolitik konularındaki temel farkı, bu alandaki tüm çalışmaları daha dikkatli bir şekilde yürütmesi, Rusya’yı kara ve denizdeki yabancı şirketlerle uluslararası projelere yakından dâhil etmesi ve tüm faaliyetlerini bu ülke ile koordine etmesidir. Sonradan Azerbaycan, Rusya ve Kazakistan’ın Hazar Denizi’nin bölünmesi konusunda imzaladığı ikili ve üçlü anlaşmalar sorunun çözümünde önemli bir faktör haline gelmiştir (Yüce, 2006: 258).

2.2.5. Türkmenistan

Türkmenistan’ın resmi pozisyonu da Hazar Denizi’nin yasal statüsü konusunda uzun süredir devam eden belirsizlikte önemli bir rol oynamıştır. Türkmenistan, her şeyden önce, dünya açısından zengin doğal gaz rezervleriyle tanınmaktadır. Türkmenistan’ın Hazar Denizi statüsü ve bölgedeki Batılı yatırım girişi konusundaki çıkarları ve pozisyonu Azerbaycan’la örtüşmektedir. Bununla birlikte, bu ortaklık sadece yabancı şirketlerle çalışma ve ürünlerini dünya pazarlarına serbestçe ihraç etme ihtiyacında gözlenmektedir. Ancak Hazar Denizi’nin statüsü, ulusal sektörlerin sınırları, yabancı sermayenin çekiciliği vb. iki ülke arasında hem rekabet hem de görüş ayrılıkları vardır (Aras, 2009: 101).

20 Eylül 1994’te Azerbaycan ve yabancı petrol şirketlerinden oluşan bir konsorsiyum, Azeri ve Çıraklı sahalarının enerji üretimi için “Yüzyılın Anlaşması” adlı sözleşmeyi imzalamıştır. Ancak Türkmenistan, Azeri ve (kısmen) Çıraklı sahaların gerçekten Türkmen karasularında olduğunu iddia etmiştir. Hatta Türkmenistan, Azerbaycan’a bu alanlarda çalışmaya başladığı için uzun vadeli bir kiralama anlaşması yapmayı bile önermiştir (Kepbanov, 1998).

Hazar Denizi'nin hukuki statüsünde, Türkmenistan başlangıçta Rusya ve İran ile birleşerek, "Hazar Denizi beş ülkenin iç gölüdür ve bölgede yabancı ülke veya kıyı ülkesi kıyı devletlerin hepsinin rızası olmadan tek başına hiçbir şey yapamaz" yaklaşımını savunmuştur. Bu yaklaşım İran ve Rusya tarafından desteklenmesi için sebep vardır, ancak Türkmenistan'ın neden desteklediği hala uzmanlar için belirsizdir. Çünkü o zaman, Türkmenistan sadece Hazar Denizi'ndeki tek faaliyete değil, her şeyden önce, ülkenin 1993 yılında devlet sınırları üzerine kabul ettiği bazı yasama eylemlerine, Hazar Denizi'nin 12 millik kıyı bölgelerine (BM Deniz Hukuku Sözleşmesi temelinde) toprakları ve orta hatta kadar olan diğer su havzası ekonomik bölge ilan edilmiştir. Sonraki yıllarda, Türkmenistan Rusya ve İran'a katıldı ve 1996'da Azerbaycan ve Kazakistan'ın Hazar Denizi'ndeki yabancı şirketlerle serbestçe işbirliği yapmalarını engellemek için "üç ülkenin kıyısında ortak keşif ve kazı" konulu kışkırtıcı bir mutabakat anlaşması imzalamıştır. Uzmanlara göre, bu anlaşma aslında üç ülkenin Azerbaycan'a karşı ortak bir provokasyonundan başka bir şey değildi ve ciddi bir uluslararası hukuka da dayanmamıştır (Hesenov, 2002: 34).

1999 yılında Türkmenistan Cumhurbaşkanı Hazar'ın statüsü hakkında yeniden ulusal sektörlere bölünmesinden yana taraf tutmağa başlamışlardır. Türkmenistan'ın Hazar Denizi'nin ulusal sektöründeki petrol ve gaz ürünlerinin geliştirilmesinin ülkesinin ana görevlerinden biri olduğunu ilan eden Türkmen cumhurbaşkanı, ülkenin Türkmen sektöründeki yabancı şirketlerle çalışmanın ülkenin ekonomik kaynak tabanını artırmasının önemi hakkında konuşmuştur. Görünüşe göre, Türkmenistan Hazar Denizi'nin statüsü ile ilgili müzakerelerin ilk aşamasında kararsızdır. Bir yandan Hazarın ulusal sektörlere ayırmanın önemini, öte yandan ortak hat fikrini desteklemiştir (Hesenov, 2014: 577).

Türkmenistan, Hazar sorununun beş kıyıdaş ülkenin bir araya gelerek çözülebileceğini savunmaktadır. Bu yüzden yapılan ikili anlaşmaları dikkate almamıştır. İran'ın olmadığı görüşmelere de bu nedenden dolayı katılmamıştır (Gürses, 2001: 233).

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi 1997 yılında Lukoil ve Rosneft ile Kapaz petrol sahasının ortak araştırılması ve geliştirilmesi için anlaşma

imzalayınca Türkmenistan yine sert tepki göstermiş ve sahanın Türkmenistan'a ait olduğunu açıklamıştır. Aynı yıl dönemin Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, Türkmenistan ile birlikte sahayı geliştirmeyi teklif etmiş ancak teklifi kabul edilmemiştir (Karbuş, Erişim Tarihi: 24.05.2020).

Uzun zamandı devam eden bu problem Azerbaycan ve Türkmenistan arasında 21 Ocak' 2021 tarihinde Hazar Denizi'ndeki problemlili Kapaz sahasının hidrokarbon kaynaklarının ortak araştırılması ve geliştirilmesine ilişkin anlaşmanın imzalanmasıyla son çatmıştır. Sahanın yaklaşık 100 milyon ton petrol ve 100 milyar metre küp kadar gaz içerdiği tahmin edilmektedir. Sonuç olarak, "Dostluk" sahası adlandırılan bu alan iki ülke arasındaki güvenilir ilişkilerin yeni bir göstergesi olarak kabul edilebilmektedir.

2.3. Trans Hazar Projesi

Hazar'ın hukuki statüsü ve Trans Hazar iş birliği meseleleri SSCB'nin dağılmasından sonra gündemi meşgul etmeye başlamıştır. Trans Hazar Taşımacılığı rotası, yerel ekonomileri canlandırmak, bölgesel bağlantıyı artırmak, ihracat sektörünü çeşitlendirmek ve katılımcı ülkelerin ihracat gelirlerini artırmak için büyük bir potansiyele sahip olduğu için Güney Kafkasya ve Orta Asya için önemli bir ticaret koridoru projesidir. Trans Hazar derken, Hazar Denizi'nin dibi ile Türkmenistan'dan Azerbaycan'a yapılması planlanan doğal gaz boru hattı kastedilmektedir. En geniş anlamda Trans Hazar işbirliği, Hazar Denizi boyunca Hazar kıyı devletleri arasındaki tüm işbirliği alanlarını kapsamaktadır. Trans Hazar işbirliğini gerektiren özel faktörlerden biri Hazar kıyı devletlerinin petrol ve doğal gaz rezervleridir (Aslanlı, 2017: 32).

Şekil 2.4. Enerji projeleri

Kaynak: HASANOV, Ali (2015). *Azərbaycan Jeosiyaseti*, Zerdabi, Bakü: LTD MMC.

Hazar Denizi'nin doğu kıyılarındaki ülkelerin (Kazakistan ve Türkmenistan) doğal kaynaklarını kuzey ve güneyden bağımsız olarak dünya pazarlarına ihraç edebilmeleri için karşılıklı önem arz edecektir. Uzmanlara göre, Tengiz-Novorossiysk boru hattı, kuruluşundan bu yana hiçbir yükümlülüğünü yerine getiremedi ve gerekli miktarda petrol ihraç edememiştir. Kazakistan ve Türkmenistan her zaman bu boru hattının jeopolitik risklerini ve sorunlarını taşımıştır. Dolayısıyla bu devletler için Trans Hazar projesi gelecek için büyük gelir vaat etmektedir. Doğu-Batı ulaştırma işbirliğinin gelecekteki gelişimi için Azerbaycan önemli bir jeostratejik noktadır. Avrupa ile Asya arasındaki kavşak noktasında bulunan Azerbaycan, ülkenin Avrasya'da güçlü bir iletişim ve ticaret merkezi olarak hareket etmesini sağlayan güçlü bir jeostratejik konuma sahiptir. Kara ile çevrili Orta Asya'ya Avrupa'ya bir geçiş yolu sağlar ve komşu Gürcistan ve Türkiye ile hâlihazırda köklü bir demiryolu ağına sahiptir. Öte yandan, Trans Hazar uluslararası taşımacılık rotası yüz milyonlarca gelir elde etmeyi bekleyen, özellikle

kendi pazarlarını ve bölgesel konumlarını geliştirmek isteyen ülkeler için kesinlikle cazip bir projedir (Hesenov, 2016: 70).

Azerbaycan'ın başkenti Bakü, Hazar Denizi'nin tartışmasız en önemli şehridir. Hazar'ın en büyük limanına ev sahipliği yapmaktadır ve Avrupa ile Orta Asya arasında gönderilen mallar için ulaşım merkezi olarak hizmet vermektedir. Büyük Petro, 1723'te İran'la savaş sırasında Bakü'yü ele geçirdiğinde, ele geçirilen şehri bölgedeki "tüm işimizin anahtarı" olarak tanımlamıştır (Maclean, 1976: 26).

Nitekim Azerbaycan, Trans Hazar ulaşım yolunun önemini kabul etmiş ve projenin gerçekleştirilmesi için en başından beri aktif bir rol oynamaktadır. Trans Hazar uluslararası taşımacılık rotasının getirdiği devasa finansal faydalar nedeniyle, sadece Güney Kafkasya ve Orta Asya arasında değil, iki kıta arasında da artan işbirliği ile Azerbaycan, önemli bir geçiş noktası olma fırsatını değerlendirmelidir. Milyonlarca ton Azerbaycan petrolünün dünya pazarlarına getirilmesinde paha biçilmez bir rol oynayan BTC ihracat petrol boru hattı, bugün Hazar Denizi'nden zengin Kazak petrolünün Batı pazarlarına taşınması açısından olağanüstü bir öneme sahiptir (Aras, 2009: 35).

1998 yılında imzalanan Ankara Deklarasyonu Trans Hazar işbirliği açısından özel bir öneme sahiptir. Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ve Başbakan Mesut Yılmaz, Gürcistan Cumhurbaşkanı Eduard Shevardnadze, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Karimov ve ABD Enerji Bakanı Bill Richardson tarafından imzalanan bildiride Trans Kafkasya ve Trans Hazar boru hatlarının döşenmesinin önemi belirtilmiştir (Ankara Bildirgesi, 1998).

Trans Hazar işbirliği aynı zamanda Batı'nın Hazar Denizi'nin doğusundaki Güney Kafkasya'dan kolayca geçebileceği anlamına gelmektedir. Bu Batı için politik, güvenlik ve ekonomik açıdan önemlidir. Batı'nın ilgi çeken noktalarından biri, Hazar Denizi'nin doğusundaki doğal kaynakların tek alternatif olarak Çin'e yönlendirilmemesidir. Çin'in Batı'ya rakip olarak konumunu güçlendirmesi ve Hazar'ın doğal kaynaklarına ulaşması, gelecekte Çin'in enerji sorunlarını çözmeyi

kolaylaştıracaktır, ancak aynı zamanda da Batı'nın enerji güvenliği üzerinde baskı oluşturacaktır. Trans Hazar rotası birçok ekonomik fayda getirmesine rağmen, bu önemli projenin gelecekteki gelişmelerinden güvenlikle ilgili bazı sorunlar ortaya çıkabileceği düşünülmektedir. En azından Orta Asya ülkeleri için en endişe verici konu bölgedeki artan Çin etkisidir. Çin, 1990'larda Sovyetler Birliği'nin çöküşünden bu yana Orta Asya'ya yatırım yapmaya başlamıştır. Trans Hazar Gaz Boru Hattının tamamlanması birçok fayda vaat etmektedir. En bariz olanı, Avrupa'ya Rus gazına başka bir alternatif sağlamaktır. Boru hattı aynı zamanda Hazar'da son birkaç yıldır gergin olan Azerbaycan-Türkmenistan ilişkilerini yatıştırarak bölgesel istikrarı da iyileştirecektir (Aliyev, Erişim Tarihi: 18.07.2020).

2.4. Azerbaycan'ın Enerji Güvenliği

Enerji güvenliği kavramının, evrensel düzeyde kabul görmüş ve kavramı çeşitli biçimde tam olarak ele alabilen kesin bir tanımı yoktur. Ancak konunun birbirinden farklı yönlerini vurgulayan çok sayıda tanımı yapılmıştır. Enerji güvenliği Birleşmiş Milletler tarafından “çeşitli şekillerde, yeterli miktarlarda ve uygun fiyatlarla enerjinin sürekli bulunabilirliği” olarak tanımlanmıştır. Günümüzde, her ülke için en önemli ve gerekli görev, modern teknolojilerin uygulanması yoluyla ülkeye sunulan yakıt ve enerji kaynaklarının verimli kullanılmasıdır. Farklı politika stratejileriyle bağlantılı ve belirli bilimsel disiplinlere dayanan enerji güvenliği ile ilgili üç perspektif dikkate almak gerekmektedir: sağlık, egemenlik ve dayanıklılık.

Sağlık, kaynak kıtlığı, talebin hızlı yükselmesi, altyapının yaşlanması veya artan enerji fiyatları gibi öngörülebilir ve “objektif” doğal, teknik ve ekonomik faktörlerden kaynaklanan kesintilerden korunmaya odaklanmaktadır.

Egemenlik, çeşitli aktörlerin kasıtlı eylemlerinden kaynaklanan aksamalardan korunmaya odaklanır. Egemenlik, enerji sistemlerinin davranışını kontrol etme yeteneğini ifade eder ve genellikle çok tartışılan “enerji bağımsızlığı” ile bağlantılıdır.

Dayanıklılık, siyasi istikrarsızlık veya aşırı hava olayları gibi daha az öngörülebilir faktörlerden kaynaklanan kesintilerden korunmaya odaklanmaktadır (Cherp, 2015: 330).

Enerji arz güvenliği, enerji politikası stratejilerinin oluşturulması ile ilgili kararlarda çok önemli bir rol oynamaktadır. Birçok ülkenin ekonomileri, ülkelerin ham petrol ve doğal gaz alım ve satımlarından etkilenerek enerji ithalatına (veya enerji ihracatına) bağımlıdır (Kendell, 1998: 27).

Mevcut durumu değerlendirmek ve enerji ekonomisinin gelişim beklentilerini belirlemek için, enerji sektörünün kalkınma kavramları, stratejileri ve programları, enerji verimliliği, enerji sürdürülebilirliği, enerji güvenliği alanında temel çalışmalar Dünya Ekonomik Forumu, Dünya Enerji Konseyi ve Uluslararası Enerji Ajansı gibi uluslararası kuruluşlar tarafından yürütülmektedir (Müller-Kraenner, 2008: 13).

Enerji kaynaklarının ekonomik kalkınma ve iç ihtiyaçların karşılanmasındaki etkisi büyüktür. Ekonomik kalkınma ve sosyal istikrar, özellikle enerji zengini ülkeler için enerji güvenliğine büyük ölçüde bağlıdır. Bu nedenle enerji güvenliği, ekonomik istikrarı uzun vadeli perspektiflerden oluşturmaktadır. Enerji kaynakları açısından zengin bir ülke olan Azerbaycan açısından konu ele alındığında ise; enerji güvenliğinin hem enerji talep güvenliği hem de ulaşım yolları güvenliği kapsamında şekillendiği bilinmektedir. Enerji güvenliği aynı zamanda Azerbaycan milli güvenliğinin ana temel meselesini düzenlemektedir. Enerji güvenliği, Azerbaycan'da iç güvenliği sağlayan yakıt ve enerji kaynakları anlamına gelmektedir. Asrın Anlaşması ekonomik alanda yadsınamaz bir yere sahiptir. Bu anlaşma, sadece ülke ekonomisi için değil, aynı zamanda dünya enerji tedariki için yakıt ve enerji ihtiyaçlarını sağlama sürecinde olağanüstü bir yere sahiptir (Hesenova, Erişim Tarihi: 13.05.2020).

Azerbaycan'ın enerji güvenliği politikasının temelleri ve hükmü esasları, Yüzyılın Anlaşması'nın imzalanmasıyla başlayan ve 1994'ten beri uygulanmakta olan yeni petrol stratejilerine yansımaktadır. Ayrıca, Azerbaycan'ın ulus ötesi ve yurtiçi enerji politikası, bu alanda alınan önlemler, enerji güvenliğinin sağlanması ile

ilgili görevler ve diğer hususlar 2003-2014 yılları arasında kabul edilen birçok resmi devlet belgesine de yansımaktadır. Bunların arasında Azerbaycan Cumhuriyeti “Enerji Hakkında” yasası “Alternatif ve Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Kullanımı Hakkında” devlet programı, “2005-2015’te Ülkenin Yakıt ve Enerji Kompleksinin Geliştirilmesi” hakkında devlet programı, Şah Deniz 2 doğal gaz projesi ve son yıllarda yakıt ve enerji sektörünün gelişimine yönelik 2016 yılında kabul edilen Stratejik Yol Haritasına yansıtılmaktadır. Ülkede enerji stratejisinin başarılı bir şekilde uygulanmasını sağlayan yakıt ve enerji komplekslerinin normal işleyişini sağlamak için uluslararası standartlara uygun bir altyapı oluşturulmuştur. Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi, Enerji Bakanlığı, Azerbaycan Devlet Petrol Fonu ve diğer kurumlar bu alanda çalışmaktadır (Mehdiyev, 2017: 243).

Sanayi ve Enerji Bakanlığı’nın yıllık raporuna ve petrol üretim göstergelerine göre petrol ve doğal gaz, ülkenin enerji üretiminde ana enerji kaynaklarıdır. Onların payı yüzde 99’dan fazladır. Üretilen petrol ve gazın yaklaşık %80’i ihraç edilmektedir. Raporda petrol üretim yıllık enerji üretiminin %68.7, doğal gaz üretimi %30.8, yenilenebilir enerji üretimi %0.5’ olarak gösterilmiştir. Yenilenebilir enerji kaynaklarının da geliştirilmesi ve modernleştirilmesi için Azerbaycan’da yenilenebilir enerji kaynaklarının geliştirilmesi ve üretimine yatırımlar yapılmaktadır (Sanayi ve Enerji Bakanlığı’nın yıllık raporu).

Azerbaycan Cumhuriyeti enerji güvenliği kapsamında çevrenin korunması ve doğal kaynakların rasyonel kullanımı ile ilgili sorunlara çözüm bulma arayışındadır. Azerbaycan’da çevre sorunları birçok resmi belgede yer almıştır. Ülkenin çevre politikası esas olarak mevcut çevresel koşullar ve sosyo-ekonomik koşullar tarafından şekillendirilen üç konuya odaklanmıştır. Çevre güvenliği birincil öneme sahip olduğundan, politika öncelikle çevre üzerindeki insan etkisini azaltmaya ve sürdürülebilir kalkınma için en iyi uygulamaları kullanarak çevrenin korunmasını koordine etmeye odaklanmaktadır. Mevcut ve gelecek nesillerin talepleri göz önüne alındığında, politikanın ikinci odak noktası, yenilenebilir enerji kaynaklarının dâhil olmak üzere doğal kaynakların etkin kullanımına yöneliktir. Azerbaycan’ın çevre politikasının üçüncü yönü, ülkenin küresel çevre sorunlarına yönelik ihtiyaçlarının

değerlendirilmesi, bunlara çözüm üretilmesi ve uluslararası kuruluşlarla işbirliği yoluyla çözüm üretilmesidir (Aydin, 2019: 4).

Enerji sektörünün modern altyapı açısından büyük bir yatırıma ihtiyacı var. Alternatif ve geleneksel enerji kaynakları, iç ihtiyaçların sağlanması açısından modern altyapıya ihtiyaç duymaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin yakıt ve enerji kompleksinin geliştirilmesi üzerine devlet programı temelinde uygulanmış birçok proje vardır. Azerbaycan'ın çevre koruma hedeflerini desteklemek amacıyla, ülkedeki çevreyle ilgili durumu iyileştirmek için bir dizi önemli yasa, yasal belge ve devlet programı geliştirilmiş ve onaylanmıştır. 2009 yılından bu yana Azerbaycan, Uluslararası Yenilenebilir Enerji Ajansı'na imza atmıştır. 29 Aralık 2011 tarihinde, devlet başkanı Azerbaycan Cumhuriyeti'nde 2012-2020 dönemi için alternatif ve yenilenebilir enerji kullanımı üzerine bir devlet stratejisinin hazırlanması konusunda karar imzalamıştır. Nitekim Azerbaycan Cumhuriyeti Alternatif ve Yenilenebilir Enerji Kaynakları Devlet Ajansı, 1 Şubat 2013 tarihli Azerbaycan Cumhurbaşkanı Kararı ile alternatif ve yenilenebilir enerji alanındaki yönetim sistemini geliştirmek amacıyla kurulmuştur (Alternatif və Berpa olunan Enerji mənbələrindən istifadə üzrə 2015-2020 Strategiyası, Erişim Tarihi: 16.05.2020).

Alternatif ve Yenilenebilir Enerji Kaynakları Devlet Dairesi, 2012-2020 dönemi için Azerbaycan Cumhuriyeti'nde alternatif ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımına ilişkin ulusal bir strateji geliştirmiştir. Rüzgâr, güneş ve biyogaz santrallerini birbirine bağlayan dünyanın ilk hibrit enerji santrali Gobustan'dadır. 38 hektarlık alan üzerine kurulu Gobustan Deneysel Düzenli Depolama ve Eğitim Merkezi rüzgâr, güneş ve biyogaz istasyonları ile donatılmıştır. Merkez 2011 yılında Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in katılımıyla açılmıştır. İstasyon rüzgâr, güneş ve biyogaz tesislerinden elektrik üretmektedir. Hibrit istasyon 2.7 megavat rüzgâr, 1.0 megavat güneş ve 0.7 megavat biyogaz üretmektedir. Üretilen elektrik nedeniyle 6.4 milyon metreküp doğal gaz tasarrufu sağlanmış ve bu nedenle atmosfere salınan karbondioksit miktarı 11.4 bin ton azalmıştır. Bu göstergeler bir kez daha yenilenebilir enerjinin verimliliğini doğrulamaktadır (Azərbaycan Energetika Nazirliyi, Erişim Tarihi: 17.05.2020).

Azerbaycan'ın doğal iklimi, güneş enerjisi kullanarak elektrik ve termal enerji üretimini artırmak için geniş fırsatlar sunmaktadır. Azerbaycan'da yıl boyunca güneşli saat miktarı 2400-3200 saat olduğu için, bu, Azerbaycan topraklarına düşen güneş ışınlarının miktarının diğer ülkelere göre daha fazla olduğu ve bunun için verimlilik kriterlerinden biri olarak tahmin edilebileceği anlamına gelmektedir. Güneş enerjisinin kullanımının geliştirilmesi Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerinde enerji sorunlarını kısmen çözebilir olduğu düşünülmektedir. Azerbaycan, coğrafi konumu nedeniyle yel değirmenlerinin mükemmel bir uyum sağlayabileceği ülkelerden biridir. Özellikle, Abşeron yarımadası, Hazar Denizi kıyı şeridi ve Hazar Denizi'nin kuzeybatı kesimindeki adalar, Azerbaycan'ın batısında Gence-Dashkesan bölgesi ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin Şerur-Culfa bölgesi elverişli bölgelerdir (Azərbaycan Respublikası Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, Erişim Tarihi: 16.05.2020).

Ekolojik açıdan, su dünyadaki en saf enerjidir. Azerbaycan Kafkasya'da ve Müslüman ülkeleri içerisinde sudan enerji üreten ilk ülkedir. 1883 yılında Gedebeş bölgesinin Galakend köyünde, bakır eritme fabrikasına ve yöre halkına elektrik sağlamak için ilk hidroelektrik santrali inşa edilmiştir. Bu kaynaktan elektrik üretimi 1990 yılından bu yana daha da artmaktadır. Hidroelektrik santrallerinin üretim gücünün özel payı şu anda Azerbaycan Cumhuriyeti'nin toplam enerji sisteminde yüzde 17,8'dir. Ülkede şu ana kadar kullanılmayan hidroelektrik kaynaklara hâkim olmak için geniş fırsatlar vardır. Azerbaycan topraklarındaki nehirler küçük hidroelektrik santraller için elverişlidir. Mingeçevir Hidroelektrik Santrali (HP), en yüksek kapasiteye sahip ve en eski hidroelektrik santralidir. 1955 yılında inşa edilmiş ve gücü 2000'li yıllarda yapılmış tadilatlarla 284 MW'tan 424 MW'a çıkarılmıştır (Aydın, 2019: 10).

2.4.1. Mevcut Temel Enerji Güvenliği Riskleri ve Tehditleri

Enerji güvenliği, enerji kaynaklarının rasyonel kullanımı açısından da gereklidir. Genel olarak Azerbaycan dünyada petrol ihracatçısı ülke olarak bilinmektedir. Bu, geleneksel enerji kaynaklarının bolluğu ile ilgilidir. Ülke aynı zamanda enerji kaynaklarının verimli kullanımı konusunda yeterli potansiyel

alternatif ve yenilenebilir enerji kaynaklarına sahiptir. Ancak, ülkenin enerji kaynaklarının güvenliğini sağlama konusunda birçok sorunu vardır. Petrol ve gaz üretiminin azaltılması, alternatif enerji kaynaklarının üretimindeki yetersizlik, petrol boru hatlarının güvenliği, enerji kaynaklarının istikrarı ve verimliliği Azerbaycan'daki temel enerji risklerini tanımlamaktadır (Alternativ və Berpa olunan Enerji mənbələrindən istifadə üzrə 2015-2020 Strategiyası, Erişim Tarihi: 16.05.2020).

Enerji güvenliği ülke içindeki ekonomik kalkınmayı ve sosyal istikrarı etkilemektedir. Son derece gelişmiş enerji politikası, ekonomiyi uzun vadede verimli bir şekilde yönetme fırsatı vermektedir. Ancak, sürdürülebilir enerji ihtiyacı arzı, enerji altyapısının modernizasyonu, enerji kaynaklarının verimli kullanımı ve boru hatlarının güvenliği ülkenin ortaya çıkan risklerini belirlemektedir. Petrol ve gaz üretiminin azalması, toplam üretimi etkileyecek ve sonuç olarak petrol ve gaz ihracatından elde edilen gelir azalacaktır. Alternatif enerji kaynaklarına sahip olmalarına rağmen, bunların yetersiz kullanımı enerji kaynaklarının verimli kullanımı arasında bir dengesizlik yaratmaktadır. Petrol boru hatlarının güvenliği, enerji güvenliği açısından ana konudur (Jamalov ve Alizada, 2015: 63).

Ülkenin coğrafi ve komşu konumu, petrol boru hatları tehlikesini arttırmaktadır. Enerji kaynaklarının istikrarını ve verimliliğini sağlamak için, ülke enerji kaynaklarının kullanımını çeşitlendirmelidir. Buna ek olarak, verimliliği elde etmek için enerji sektöründeki altyapının güçlendirilmesi ve modernize edilmesi gerekmektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde elektrik üretimi esas olarak iki tür kaynak üzerinde gerçekleştirilmektedir. Elektriğin yüzde 94'ü doğal gaz kullanılarak, geri kalan yüzde 6'sı hidroelektrik santrallerde ve diğer santrallerde üretilmektedir. Aynı zamanda, elektrik enerjisinin yüzde 55'i doğal gaz kullanan üç termik santralde üretilmektedir. Bu üç enerji santralinden biri tamir altındaysa (veya kapatılmışsa), güç kaynağında ciddi riskler olabilir. Bu açıdan, elektrik enerjisi üretim kaynaklarının çeşitlendirilmesi önemli bir görevdir ve çözümü güç kaynağı risklerini en aza indirecektir. Ayrıca, enerji altyapısının modernizasyonu, geleneksel ve alternatif enerji kaynaklarının verimli kullanılmasını etkileyen bir diğer risktir. Ülke,

bunların kullanımı konusunda alternatif enerji sektörüne yatırım yapmaya çalışmalıdır (Aliyeva ve Veliyeva, 13).

Azerbaycan'ın Enerji güvenliğine en büyük tehditler Rus etkisi ve Dağlık Karabağ problemidir. Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra bağımsızlığını kazanan Azerbaycan, bölgedeki ve komşularıyla olan ortaklıklardaki siyasi ve ekonomik durumu dengelemeye çalışmıştır. Azerbaycan Avrupa ülkelerine yaklaştığında, onlarla ortaklık kurmak için çok dikkatli olmaya ve Rusya ile kendi ilişkilerini tehlikeye atmamaya çalışmıştır. Rusya ile karşı karşıya gelmemek için Yüzyılın Anlaşması imzalandığında Azerbaycan kendi payının %10'unu Rus petrol şirketi Lukoil'e vermiştir. Diğer tehlike Dağlık Karabağ bölgesi üzerinde Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki çatışma, enerji güvenliği kapsamında enerji hatlarına ve altyapısına büyük bir tehdit olarak devam etmektedir. Bu tehlike Tovuz savaşı döneminde açık şekilde görülmüştür. Bu bağlamda Azerbaycan'ın önemli projeleri olan TANAP ve BTC boru hatları hayati öneme sahiptir. Bu sebeple bu hatların geçmekte olduğu Tovuz bölgesine yapılan Ermeni saldırıları Azerbaycan enerji güvenliğine tehdit olarak görülmüştür (Global Savunma, Erişim Tarihi: 16.05.2020).

2.4.2. Azerbaycan'ın AB Enerji Güvenliğindeki Rolü

Avrupa Birliği, Çin ve ABD'den sonra dünyanın üçüncü büyük enerji tüketicisidir. AB üye devletlerinin enerji ihtiyacının 2035 yılına kadar yıllık ortalama yüzde 0,2 oranında artarak 1,731 milyon ton petrole eşdeğer olacağı tahmin edilmektedir. Avrupa ülkeleri çok az enerji rezervine sahip olduğundan, şu anda enerjisinin yarısından fazlasını ithal etmek zorundadır (International Energy Agency, 2011: 81).

Avrupa'ya enerji ihraç eden ülkelerden biri de Azerbaycan Cumhuriyeti'dir. Hazar Denizi'nden petrol ve gaz rezervlerinin payı ve üretiminden dolayı, Azerbaycan'ın özellikle doğal gaz sektöründe enerji ihracatı stratejisinde Avrupa ülkeleri önemli rol oynamaktadır. Avrupa Birliği'nin artan doğal gaz talebi ve Avrupa gaz kaynaklarına çeşitlendirme ihtiyacı, Azerbaycan'ın enerji kaynaklarını diğer ülkelerle olan ilişkilerinde daha fazla kullanmasını, hatta Yunanistan ve

Türkiye gibi ülkelerdeki enerji alanlarına yatırım yapmasını gerektirmiştir (Hesenov, 2011: 80).

Bugün Azerbaycan'ın Avrupa ülkelerine petrol ve gaz ihracatı ve Avrupa'nın enerji stratejisinin gelecekteki gelişimini sağlamadaki rolü çok önemlidir. AB ve Rusya arasındaki siyasi durum, Ukrayna'daki son durum ve olaylar, Avrupa'nın doğal gaz ve petrol talebi, Avrupa Enerji Birliği için bir enerji ortağı olarak Azerbaycan'ın önemini artırmaktadır. Azerbaycan'ın dünya enerji sistemindeki giderek artan rolü, uluslararası enerji piyasalarındaki farklı yeri ve Avrupa'nın enerji güvenliğine aktif katılımı küresel, bölgesel, jeopolitik ve jeoekonomik konumu üzerinde önemli bir etkiye sahiptir (Memmedli, 2017: 211).

Tüm bu faktörleri göz önünde bulunduran AB Azerbaycan ile olan ilişkilerine özel önem vermektedir. ABD'nin Avrupa'daki enerji politikası temel olarak Hazar, Orta Asya ve Orta Doğu doğal gazının boru hattıyla Avrupa'ya ulaştırılması için bir güney koridor güzergâhı oluşturmaya odaklanmıştır. ABD'nin eski Azerbaycan Büyükelçisi Richard Morningstar ve ABD'nin Avrasya Enerjisi Özel Elçisi, "Azerbaycan doğal gazı Güney Koridoru'nün büyümesi için kesinlikle hayati önem taşıdığını" söylemişler (Mehdiyev, 2017: 245).

Azerbaycan gazının Avrupa'ya teslimatı 1 Temmuz 2019'da başlamıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi'ne (SOCAR) göre, Yunanistan ve Bulgaristan yılda 1 milyar metreküp gaz alırken, İtalyan şirketleri yılda 7-8 milyar metreküp aralığında gaz alacaktır. Azerbaycan'dan Bulgaristan'ın gaz ithalatındaki artış, SOCAR'ın Bulgaristan'ın gaz altyapısına yatırım yapma planları ile uyumludur. Azerbaycan, Bulgar şirketi ile işbirliği içinde Bulgar doğal gaz transit şebekesinin geliştirmesi yönünde anlaşma imzalamışlardır. Azerbaycan'ın bölgesel ve dünya enerji piyasalarında artan rolü, Azerbaycan'ın AB enerji güvenliğinde, özellikle de Arnavutluk gibi, çoğunlukla Rus gazına dayanan bazı Balkan ülkelerinde önemli bir role sahip olması için fırsattır. Yunanistan, TAP projesinden yararlanarak Azerbaycan'dan doğal gaz ithal edecek ve transit güzergâhı ve AB enerji güvenliğinde rol oynayarak transit ücretlerden fazla ekonomik gelir elde etmek amacındadır (Frappi, 2017: 9).

Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in TANAP doğal gaz boru hattının Avrupa kesiminin açılış töreninde işbirliğinin önemi hakkındaki görüşlerinde "Güney Gaz Koridoru 7 ülkeyi birleştiren uluslararası bir işbirliği projesidir. Bu proje ülkeler arasında köprüler kuracak ve daha büyük anlaşmalara yol açacaktır" diye belirtmiştir (Azakov, 2018: 19).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AZERBAYCAN'IN ENERJİ HATLARI POLİTİKASI VE TÜRKİYE ETKİSİ

Çalışmanın bu bölümünde Azerbaycan'ın enerji hatları politikası ve Türkiye etkisi incelenmiştir. Azerbaycan'ın enerji kaynaklarının ihracatında enerji hatları büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda Türkiye, Azerbaycan'la birlikte birçok yeni projelere imza atmıştır. Özellikle Güney Gaz Koridoru ve onun bir parçasını oluşturan Trans-Anadolu doğal gaz boru hattı (TANAP) ve TAP projeler hem Avrupa'nın hem de Türkiye'nin enerji güvenliğine katkısı büyüktür.

3.1. Azerbaycan'ın Petrol Enerji Hatları Projeleri ve Türkiye'nin Rolü

1990'ların başında Azerbaycan çok zor bir durumda idi. Yeni bağımsız ülke ekonomik bir kriz içine girmiştir. Özellikle, siyasi durum çok kötüdür. Ülkede istikrar tam olarak sağlanamamıştır. Azerbaycan çok riskli bir ülke olarak biliniyordu ve bu koşullarda Azerbaycan'a yatırım yapmak tercih sebebi değildi. Ancak, 20 Eylül 1994'te dünyanın en büyük petrol şirketleri ve Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Hazar Denizi sektöründe petrol sahalarının ortak kullanımı için bir anlaşma imzalamıştır. Asrın Anlaşması olarak tarihe geçen bu anlaşmanın sonucunda Azerbaycan'ın enerji kaynaklarının yabancı ülkelere nâkili başlanmıştır. Bu anlaşma dünyanın 8 ülkesinden 11 uluslararası şirketin katılımıyla gerçekleştirilerek Azerbaycan petrolünün uluslararası arenaya çıkarılmasına fırsat yaratmıştır. Anlaşmayı uygulamak için konsorsiyumun yürütme kurulu oluşturulmuştur (Ener ve Ahmedov, Erişim Tarihi: 21. 04. 2020).

Anlaşmada, ilk olarak petrolün ihracatı için özel bir petrol boru hattının inşa edilmesi ve ilkin petrol üretilir üretilmez ihracatının sağlanması şart olarak gösterilmiştir. Yüzyılın Sözleşmesi'nde Azerbaycan petrolünü kuzey yolu Bakü-Novorossisk ve batı yolu Bakü-Supsa olan iki yolla taşınması öngörülmüştür (Bağırov, 1996: 12).

Böylece, ilk petrol Kasım 1997'de Sangaçal terminali aracılığıyla çıraklı 1 platformundan Avrupa'ya taşınmaya başlanmıştır. Dönemin cumhurbaşkanı Haydar

Aliyev'in büyük çabaları sonucunda 2002 yılında Bakü-Tiflis-Ceyhan ana petrol boru hattının temeli atılmıştır. Küresel öneme sahip olan boru hattı, Azerbaycan'ı bir enerji koridoruna dönüştürmek için önemli bir adım olmuştur. Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının açılış töreni, 25 Mayıs 2005 tarihinde gerçekleştirilmiştir. 2006 yılında Azerbaycan petrolünün Ceyhan limanına taşınmasına başlanılmış ve Ceyhan terminalinden de tankerlere yüklenen petrol İtalya, ABD, İsrail, Fransa, İngiltere' ye ihraç olunmuştur. Aynı zamanda, Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının devreye alınması, 2006'dan beri Azerbaycan petrolünün dünya pazarına ihracatı için temel oluşturmuştur. Boru hattı, dünya pazarına yılda 50 milyon ton petrol taşıma kapasitesindedir (SOCAR, Erişim Tarihi: 21 04. 2020).

Boru hattı taşımacılığının gelişiminin ikinci aşaması, ülkedeki gaz üretimi ile bağlantılı olarak şekillenmeye başlamıştır. BTE, TANAP ve TAP gibi projelerle Azerbaycan doğal gaz kaynaklarını Avrupa'ya kadar ihraç edilmiştir. Artık, petrol ve doğal gazla bağlantılı olarak, Azerbaycan'da boru hattı taşımacılığı önemli ölçüde gelişmiştir. Yurtiçinde ve yurtdışında verimli petrol taşımacılığı, her zaman boru hattı taşımacılığının geliştirilmesini gerektirmiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin enerji kaynaklarının Avrupa'ya geçiş noktası Türkiye'dir. Türkiye-Azerbaycan ilişkileri, bu ülkelerden Azerbaycan'ın enerji kaynaklarının üreticisi olması, hem de jeopolitik bakımdan önemli transit ülke konumunda bulunması, diğerinin ise Avrupa ve Asya'nın hem coğrafi, hem de jeopolitik bakımından önemli bir ülke olması itibariye önem taşımaktadır. Bu önem ilk önce, petrol ve doğal gaz kaynaklarının, AB ülkelerine ve diğer dünya ülkelerine taşınması ile de ilgilidir (Ener ve Ahmedov, Erişim Tarihi: 21. 04. 2020).

3.1.1. Bakü-Novorossisk Boru Hattı (Kuzey Rota İhracat Boru Hattı)

18 Şubat 1996 tarihinde Azerbaycan petrolünün Rusya üzerinden Novorossisk limanına taşınmasına ilişkin sözleşme imzalanmıştır. Üç taraflı sözleşme Azerbaycan Uluslararası İşletme Şirketi, SOCAR ve Transneft arasında imzalanmıştır (Agakışiev, 2018: 2).

Rusya ile Azerbaycan arasında imzalanan anlaşmaya göre Azerbaycan, Bakü-Novorossiysk boru hattı üzerinden yılda 5 milyon ton petrol taşımayı üstlenmiştir. Bir ton petrolün boru hattı üzerinden taşınması için 15.67\$ transit ücret ödenecektir. Temmuz 1997'de SOCAR, Transneft ve Çeçen şirketi Yunko arasında Bakü-Novorossiysk boru hattında güvenlik ve transit tarifeleri konusunda üçlü bir anlaşma imzalanmıştır. Çeçen tarafı boru hattının güvenliğini sağlamayı üstlenmiştir. Rusya bu boru hattından Çeçenistan kısmından geçecek 1 ton petrol başına 0,43 dolar ödenmesini kabul etti, ancak bunu bir buçuk yıl sonra 3,58 dolara çıkarmıştır (Kerimov, 2019: 129).

Şekil 3.1. Enerji hatları

Kaynak: Azerbaycan Respublikası Eenergetika Nazirliyi, “Baki-Novorossiysk Neft Kəməri”, <http://minenergy.demo.yusifli.com/az/neft/baki-novorossiysk-neft-kemeri> (Erişim Tarihi: 11.08.2020).

Toplam uzunluğu 1347 km'dir. Azerbaycan kısmı 231 km ve Rus kısmı 1116 km'dir. Boru hattının çapı 720 mm, pompa istasyonu sayısı 12 durumundadır. Maksimum kapasite yılda 6 milyon tondur. Boru hattının yönünü değiştirmek için 60 milyon dolar değerinde çalışma yapılmıştır. Terminalin maliyeti 100.000 ton kapasiteli 72 milyon dolardır. Terminal, her biri 25.000 ton kapasiteli 4 tanktan

oluşmakta ve son nokta Novorossisk limanıdır. Liman, yılda 34 milyon tona kadar petrol ve petrol ürünleri saklama kapasitesine sahiptir. Azerbaycan kısmının operatörü AIOC (Azerbaycan Uluslararası İşletme Şirketi) ve Rus kısmının operatörü Rus şirketi Transneft'dir (Tağıyev, 2003: 158-159).

Birincil petrol ihracatı için bir petrol boru hattı inşaatı konusunda Azerbaycan Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu arasında müzakereler ve istişareler yapıldı ve elbette bu müzakerelere konsorsiyumun yönetim kurulu da katılmıştır. Müzakereler sonucunda 18 Ocak'ta Moskova'da Rusya Federasyon Hükümeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti arasında ilgili bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma Rusya Federasyonu Başbakanı Viktor Chernomyrdin ve Haydar Aliyev tarafından imzalanmıştır (Preslib.az, Erişim Tarihi: 21. 06.2020).

Azerbaycan petrolünün Rusya toprakları üzerinden taşınması, ayrıca tarafların ilgili faaliyetleri, görev ve sorumlulukları Azerbaycan Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu 18 Ocak 1996 arasındaki anlaşma ile düzenlenmektedir. Yabancı şirketler ve Rusya ile müzakereler sonucunda, taraflar ve hükümetler arasındaki ilişkinin tüm ticari ve yasal yönlerini ayrıntılı olarak açıklayan çok taraflı anlaşmalar ve belgeler imzalanmıştır. Müzakere sürecinin tamamlanması, hükümetler arası ve diğer gerekli anlaşmaların imzalanması ve yürürlüğe girmesinin ardından, 1997 yılında tamamlanan boru hattının inşası ve yeniden kurulmasına başlanmıştır. Ancak, tutarsız çalışmalar nedeniyle, öngörülen taşıma kapasitesine ulaşamamıştır. Rusya'dan gelen doğal gaz arzı konusu hakkında münakaşanın ardından Azerbaycan 1 Ocak 2007'den itibaren Bakü-Novorossisk boru hattı üzerinden Azerbaycan petrol ihracatını durduracağını açıklamıştır. Ancak 2008 yılında bu anlaşmazlık aradan kaldırılınca eski anlaşma şartları altında petrol taşınması devam etmiştir (İsrafiloğlu, 2009: 21).

Ağustos 2008'de Türkiye'de sabotaj ve Gürcistan'da çatışmalardan dolayı bir müddet Bakü-Ceyhan ve Bakü-Supsa kapatılınca Bakü-Novorossisk boru hattı üzerinden petrol taşınması artmıştır. Sonraki yıllarda, Azerbaycan topraklarındaki üçüncü tarafların petrol taşımacılığı hacmini artırmalarını Rusya'ya önermiştir. Ancak Rusya 2011'den bu yana bu tekliflerden hiçbirini kabul etmemiştir (Bağırov, 2015: 23).

Eski Devlet Danışmanı Vafa Gülüzade, Rusya'nın hareketinin siyasi olarak motive olduğunu düşünmüştür. Ona göre, bu boru hattı Azerbaycan için karlı değildir. *Mesele şu ki Rusya 90'larda Azerbaycan petrolünü kontrol etmek için çok uğraşmıştır. Rus hükümet liderleri, bakanlar Nemtsov, Kalyuzhny ve diğerleri sık sık Azerbaycan'ı Rusya üzerinden petrol satmaya ikna etmek için Bakü'ye gelmişler. Ancak istekleri gerçekleşmedi ve Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının inşasına karar verilmiştir. Bundan sonra Ruslar Bakü-Novorossisk boru hattını da kullanılmasını istemiştir. O an, bu boru hattı üzerinden 5 milyon ton petrol ihraç edeceğimize karar verilmiştir. Ancak, petrol sevkiyatı son zamanlarda 5 milyondan 2 milyona düşmüştür. Aslında Azerbaycan'ın bu boru hattı üzerinden petrol taşımacılığına ihtiyacı yok durumdadır. Çünkü Novorossisk boru hattı üzerinden petrol ihraç ettiğimizde, Rusya'ya seyahat için de para ödemekteyiz. Ancak kendi Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattımız var ve petrol taşımacılığı için herhangi bir masrafa girmemekteyiz. Bu nedenle, bu boru hattının kapatılması Azerbaycan'ın zararına değil, ondan hiçbir şey kaybetmiyoruz'' diye söylemiştir.*

3.1.2. Bakü-Supsa Petrol Boru Hattı

Ekim 1995'te, Azerbaycan Uluslararası İşletme Şirketi Yönlendirme Komitesi, Rusya ve Gürcistan üzerinden birincil petrol ihracatı için iki yol üzerinde karar verdikten sonra, petrol boru hatlarının inşası konusundaki çalışmalar yoğunlaşmıştır. Her iki ülkenin hükümetleri ile görüşmeler paralel olarak gerçekleştirilmiştir. Rusya ile transit belgelerin imzalanmasından bir aydan az bir süre sonra, 8 Mart 1996'da Azerbaycan Cumhuriyeti ve Gürcistan, birincil petrolün Gürcistan üzerinden taşınması konusunda hükümetler arası bir anlaşma imzalanmıştır. Anlaşmanın imzalanmasıyla, Bakü-Supsa petrol boru hattı üzerinden rotanın teknik ve ekonomik yönlerinin incelenmesi ve tasarlanması süreci hızlandırılmıştır. Boru hattının kapasitesinin yılda yaklaşık 5 milyon ton olduğu planlanmıştır.

Şekil 3.2. Bakü-Supsa Petrol Boru Hattı

Kaynak: “Bakü-Supsa Petrol Boru Hattı”, tr.wikipedia.org/wiki/Bak%C3%BC-Supsa_Petrol_Boru_Hatt%C4%B1, (Erişim Tarihi: 24.04.2020).

Sangaçal terminalinden Supsa limanına giden 926 km boru hattının 788 km'lik bölümü kullanılabilir olarak kabul edilmiştir. Geri kalan 138 km'de yeni bir petrol boru hattı döşenmesi planlanmıştır. Güzergâh boyunca altı pompa istasyonu ve bir petrol ihracat kayıt sistemi kurulmuştur. 1999 yılında işletmeye açılan Bakü-Supsa hattın kapasitesi günlük 100.000 varildir. Lakin yapılan revizyonlar sonucunda kapasite günlük 220.000 varil çıkarılmıştır (Tozar ve Güzel, 2011: 6).

Batı ihracat boru hattı, "Yüzyılın Sözleşmesi" kapsamında inşa edilen muhteşem altyapı arasında yerini ve önemini taşımaktadır. Batı ihracat boru hattı, şu anda dünyanın en büyük terminallerinden biri ve bölgenin petrol ve gaz ihracat merkezlerinden biri olan Sangaçal terminalinin ilk "sakinlerinden" biridir. Bakü-Supsa boru hattı Hazar Denizi'nin Azerbaycan sektöründeki Azeri-Çıraklı-Güneşli sahalarından çıkarılan petrolün bir kısmını dünya pazarına taşıyan bir boru hattıdır. Bakü-Supsa boru hattının işletmeye alınması, "Yüzyılın Sözleşmesi"nin imzalanmasından sonra ana görevlerden biriydi. Çünkü ilk petrol projesi kapsamında Çıraklı sahasından petrol ihraç etmekten sorumluydu. Kasım 1997'de Çıraklı platformundan petrol çıkarılmıştır. 17 Nisan 1999'da Batı İhracat Boru Hattı devreye alınmıştır (Gulmira, 2014: 23).

3.1.3. AGİT İstanbul Zirvesi'nde Bakü-Tiflis-Ceyhan Ana İhracat Boru Hattının Korunması için Hükümetler arası Anlaşma

Türkiye'nin coğrafi konumun verdiği avantajlardan yararlanarak farklı uluslararası petrol ve doğal gaz boru hatları projelerinin geliştirilmesi ve hayata geçirilmesi için çalışmalar yapılmıştır. Bu bağlamda 17-19 Kasım 1999 tarihlerinde Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı projesi ile ilgili olarak İstanbul'da düzenlenen Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı konferansında Türkiye Cumhuriyeti, Azerbaycan Cumhuriyeti ve Gürcistan Cumhuriyeti Hükümetleri arasında hükümetler arası anlaşma imzalanmıştır (Zengin ve Esedov, 2009: 101).

Avrupa Güvenlik İşbirliği Teşkilatı zirve görüşü çerçevesinde Heyder Aliyev'in Türkiye ve aynı zamanda Süleyman Demirel'in Bakü ziyaretlerinde Bakü-Tiflis-Ceyhan projesi önemli bir gündem maddesini oluşturmuştur. Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan ve Türkiye tarafından imzalanan söz konusu bildiriye dönemin ABD başkanı Bill Clinton da gözlemci sıfatıyla anlaşmaya imza koymuştur. Bu konferansın ardından BTC boru hattı üzerindeki çalışmalara hız verilmiştir. Bu süre zarfında, petrol boru hattının inşası için gerekli tüm ön çalışmalar yapıldı ve 10 Eylül 2003'te boru hattının inşasına başlanılmıştır. 17 Eylül 2002'de, boru hattının devlet başkanlarının katılımıyla boru hattının Azerbaycan'da başladığı Sangaçal terminalinde çığır açan bir tören düzenlenmiştir. Türkiye Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, 10 Haziran 2003 tarihinde yaptığı konuşmada BTC hattının önemini yinelemiş ve Kazakistan'ın da dâhil edilmesinin önemini vurgulamıştır (Süleymanov ve Nadirov, 2015: 9).

3.1.3.1. Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Boru Hattı

Ekim 1998'de ABD, Azerbaycan, Türkiye, Gürcistan, Kazakistan ve Özbekistan, Bakü-Ceyhan boru hattını desteklemek için Ankara Bildirgesi'ni imzalamışlardır. O dönem ABD hükümeti Bakü-Tiflis-Ceyhan hattını inşa ettirmek için BP'ye baskı yapmıştır. BP, hareketin ekonomik olarak uygun olmadığı konusunda ısrar etmiştir. Ancak BP, Türk hükümeti ile sayısız görüşmeden sonra Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattına desteğini açıklamıştır. Ancak, boru hattının

jeopolitik değil, ticari bir proje olduğunu beyan etmekle siyasi baskılardan kaçınmıştır (Zengin ve Esedov, 2009: 101).

Bakü-Ceyhan ile ilgili en önemli olaylardan biri Kasım 1999'da İstanbul'da düzenlenen Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı konferansıydı. Türkmenistan, Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan ve Türkiye'nin liderleri, projeye desteklerini ABD Başkanı Bill Clinton tarafından imzalanan resmi bir belgede dile getirilmiştir ve boru hattının adı sonra Bakü-Tiflis-Ceyhan olarak değiştirilmiştir. Aynı konferansta Bakü'den Erzurum'a doğal gaz boru hattı inşaatı konusunda anlaşmaya varılmıştır. 18 Kasım 1999'da İstanbul'daki AGİT zirvesinde Bakü-Tiflis-Ceyhan ana ihracat boru hattının inşası hakkında bir açıklama imzalanmıştır. Böylece BTC projesinin gerçekleştirilmesi için yasal dayanak oluşturulmuştur. Daha sonra, projenin bazı ayrıntılarını netleştirmek ve gerekli finansal kaynakları belirlemek için görüşmeler yapılmıştır. Proje operatörü olarak BP olmuş ve boru hattını inşa etmek ve işletmek için BTC şirketi kurulmuştur. Bu projeye BP, SOCAR, Chevron, Statoil, TPAO, Total, İtochu, INPEX, Konoko Phillips ve Amerada Hess ortak olmuştur. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi, Bakü-Tiflis-Ceyhan projesine katılmak için AzBTC ile anlaşma yaparak bir yan kuruluş kurarak projeye katılan petrol şirketleri konsorsiyumu olan BTC Şirketi'nin yüzde 25 hissesini satın almıştır (Süleymanov ve Nadirov, 2015: 3).

Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) boru hattı şu anda ağırlıklı olarak Azeri-Çıraklı Güneşli 'den petrol ve Azerbaycan'dan Şah Deniz'den kondens taşımaktadır. BTC boru hattı Bakü yakınlarındaki Sangaçal terminalinden başlayarak Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye'den geçerek Akdeniz'in Türk kıyılarındaki Ceyhan deniz terminaline kadar uzanmaktadır. Buna ek olarak, Türkmenistan'dan gelen ham petrol bu boru hattı üzerinden taşınmaya devam etmektedir. Ekim 2013'te BTC boru hattı üzerinden Kazakistan'dan Tengiz ham petrolünün taşınmasına yeniden başlanılmıştır. Hazar Havza'sının petrolü şu anda sayısız boru hattı, liman, gemi ve demiryolları üzerinde hareket etmektedir. Mevcut yüksek kapasitenin en büyük kısmını sağlayan yüksek kapasiteli boru hattı güzergâhına BTC hâkimdir (Quliyev, 2018: 99).

Hazar havzasından ihraç edilecek petrol hacmini tek bir ülke veya boru hattı sisteminin ele alamayacağı belli olmuştur. Hazar hidrokarbonlarını piyasalara güvenli, zamanında ve ekonomik olarak sağlam bir şekilde ulaştırmak için BTC boru hattının önemi çok büyüktür. BTC boru hattı projesinin başlangıç maliyetinin 2,95 milyar dolar olduğu tahmin edilmekle birlikte, sonra rakam 4,3 milyar dolara ulaştı ve banka kredileri dikkate alındığında bu maliyetler 5 milyar doları aşmıştır. Proje maliyetinin artmasının birkaç nedeni vardır. Bunlardan biri, petrol ve diğer enerji taşıyıcılarının fiyatındaki artışa bağlı olarak inşaat hizmetlerinin maliyetindeki artıştır. Ayrıca, Gürcistan ve Türkiye'deki boru hattının inşası sırasında ek maliyetler oluşmuştur. Gürcistan'daki Borjomi boğazı'ndaki çevre skandalı, çeşitli zamanlarda 45 günlük bir inşaat işinin askıya alınmasına yol açmıştır. Sonuç olarak, çevre koruma için yaklaşık 100 milyon dolar harcanmıştır. Boru hattının Türkiye bölümünü inşa eden BOTAS çevreyi korumaya yönelik ek çalışmalar kapsamında da projenin tasarımındaki değişikliklerle maliyetlerde artış istemiştir (Akpınar, 2005: 243).

3.1.3.2. Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattının Jeostratejik Konumu ve Azerbaycan için Etkileri

Yüzyıl Anlaşması'nın imzalanmasından, Azerbaycan'ın Hazar Denizi'ndeki petrol sahalarının geliştirilmesi ve çıkarılan petrolün batı pazarına taşınması için Bakü, Tiflis ve Ceyhan gibi alternatif yolların inşası ile karakterizedir. Batı ile ilişkilerde Rusya'ya bağımlılığın azaltılmasında ulaşım yollarının çeşitlendirilmesi önemliydi. Bu bağlamda Azerbaycan'ın Gürcistan ve Türkiye ile işbirliği genişletilmiştir. Azerbaycan, Batı'nın Güney Kafkasya ve Hazar Denizi'ne daha fazla katılımı doğrultusunda bağımsızlığını güçlendirmek ve jeopolitik dengede önemli ilerleme kaydetmek için kısa vadede daha büyük ticari önemi olan bölgeler arası projeler hayata geçirmiştir. Bu bakımdan Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı, Hazar petrolünün Batı'ya olan rotasını çeşitlendirmeye yönelik ilk adımdır. Azerbaycan Rusya ile iyi diplomatik ilişkilerini sürdürmesine rağmen, Rus enerji şirketleriyle yakın çalışma konusunda isteksiz olmuş, Rusya'nın gelecekte Azerbaycan'ın enerji

sektörüne erişimi olursa bunu Azerbaycan'a karşı siyasi bir araç olarak kullanabileceği düşünülmüştür (Mirzoev, 2003: 269).

Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının inşası, Sovyet sonrası Avrasya'da stratejik bir dönüm noktasıdır. İlk olarak, boru hattının inşasının Güney Kafkasya için, özellikle Avrupa ve Dünya Politikasındaki rolü konusunda büyük etkileri olmuştur. BTC boru hattının inşası, hem Güney Kafkasya'dan kenar hem de Güney Kafkasya'nın her devleti için, siyasi gözlemcilerin ve karar vericilerin dünyaya baktığı zihinsel haritayı yeniden yapılandırmaktadır. Azerbaycan ve Gürcistan geleceklerini BTC'nin oluşturduğu bağla Avrupa ile daha doğrudan bir ilişki içinde görecekler. Türkiye için, Mavi Akım gaz boru hattı da dâhil olmak üzere Rusya ile olan önemli ticari ilişkileri ile BTC, Türk hükümetinin bunu yapmaya daha az meyilli olduğu bir zamanda bile doğuya yeniden ziyaret etmenin bir nedeni olmuştur. Bu kez, Doğu Batı'nın bir alternatif değil, Avrupa bağlantısının zenginleşmesidir. Rusya için BTC, Güney Kafkasya devletlerinin, Rusya'nın doğal bir etki hakkına sahip olduğu, ancak politikaya hükmetmediği veya dikte etmediği bağımsız ve egemen aktörler olduğuna dair bir başka kanıt sunmaktadır. ABD ve Avrupa için BTC, daha geniş Hazar havzasının enerji ve güvenlik sektörlerinde batıya katılım için daha fazla itici güç sağlıyor ve gerçekten de Avrupa'yı Orta Asya ve ötesine bağlayan bir doğu-batı koridoru inşa etmenin yüce ama neredeyse unutulmuş hırslarının olduğunu kanıtlamaktadır (Atakişiyev, 2009: 25).

Daha geniş Orta Avrasya bölgesinin haritasına kısa bir bakış, BTC koridorunun bu çoğunlukla karayla çevrili bölge için ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Bu boru hattı, Batı Çin ve Orta Asya'dan, Hazar ve Kafkasya, Karadeniz üzerinden ve daha sonra limanlara kadar uzanan yeni İpek Yolu olarak da bilinen daha büyük ulaşım ağının ayrılmaz bir parçasıdır ve en önemli direğidir. BTC, Azerbaycan'da büyük ölçüde petrol ve doğal gaz ihracat yolları açısından Rusya'ya bağımlılığını azaltmanın yanı sıra Türkiye, Azerbaycan'ın müttefiki ve Batı Avrupa ile yeni ekonomik, politik ve güvenlik bağlantıları kurulmasında bir araç olarak görülmüştür. Azerbaycan siyasi liderliği BTC'ye daha çok ekonomik yararın aksine jeopolitik bir varlık olarak muamele etmiştir. Azerbaycan bu batı rotasını Rus

veya İran rotalarına tercih etmesi, Bakü'nün kuzey ve güney komşularına olan güveninin sınırlılığını ve ülkenin bağımsızlığını ve egemenliğini Türkiye ve Batı'nın yardımıyla güvence altına alma arzusunun göstermektedir. Aynı zamanda, BTC “Doğu-Batı” enerji, ulaşım ve telekomünikasyon koridorunu geliştirme ve güçlendirme konusunda da etkili olmuştur (Anthony, 2006: 6).

3.1.3.3. Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattının Çevresel ve Sosyal Boyutları

BTC boru hattı projesi, Türk Boğaz'larından geçen deniz trafiğinde giderek artan büyümeye katkıda bulunmaksızın Hazar petrolünün uluslararası pazarlara ulaştırılması için çevresel ve sosyal hedefle ön plana çıkmıştır. Tarihsel olarak, boru hatlarının büyük hacimlerde petrolün nakliye veya demiryolu gibi diğer uygulanabilir alternatiflerden daha uzak mesafelerde taşınması için çok daha güvenli bir yol olduğu kanıtlanmıştır. Teoride, bu nedenle, çevre ve güvenlik açısından en iyi seçeneği temsil etmektedir (Atakişiyev, 2009: 19).

Tüm bu faktörlerin göz önünde bulundurulması, Bakü'den Ceyhan'a gömülü bir boru hattının en düşük petrol sızıntısı riskini sunduğu sonucuna varılmıştır. Petrol döküntüsü olması durumunda bile, bu seçeneğin, dünya genelinde meydana gelen önceki döküntülerden geçmiş veriler ve özellikle de temizlik maliyetine ilişkin veriler kullanılarak tahmin edilen en düşük toplam çevresel maliyet olduğu değerlendirilmiştir. BTC büyüklüğünün ve karmaşıklığının bir boru hattıyla ilişkili çevresel ve sosyal etkiler, inşaat sırasında normal operasyonlar sırasındakinden çok daha fazladır. BTC inşaatçıları, boru hattının ve çevresindeki alanların güvenliğini sağlamak için nehir ve fay geçişlerinde özel, uluslararası kabul görmüş teknolojik önlemler almıştır. BTC projesi, Dünya Bankası da dâhil olmak üzere uluslararası kuruluşların çevresel gereksinimlerini karşılamaktadır (Cornell ve Ismailzade, Erişim Tarihi: 12.06.2020).

3.2. Azerbaycan'ın Doğal Gaz Enerji Hatları ve Türkiye'nin Rolü

Azerbaycan, gaz rezervleri açısından zengin bölgelerden biridir. Buradaki zengin gaz rezervlerinin varlığı, 20. yüzyılın ortalarında Azerbaycan gaz endüstrisinin ve tek bir gaz şebekesinin kurulmasına yol açmıştır. Bununla birlikte,

ekonomik canlanma burada doğal gaz a olan talebi artırmış ve belirli zamanlarda Azerbaycan, Sovyetler Birliği'nin birleşik gaz sisteminden ek yakıt satın alarak bu enerji taşıyıcısının talebini karşılamıştır (Ceferov, 2009: 134).

Sovyetler Birliğin çöküşü nedeniyle ülkenin doğal gaz talebini yerli kaynaklardan karşılamak zorunda kalmıştır. Yeni petrol ve gaz sahalarının kullanımının yaygınlaşması, mevcut kaynakların verimli kullanılması son zamanlarda bu sorunu çözdü ve Azerbaycan bir gaz ihracatçısı haline gelmiştir. Hazar Denizi'nin Azerbaycan bölümünde büyük bir gaz sahasının bulunması, ülkenin petrol ve gaz endüstrisinde yeni bir aşamanın temelini atmış, şimdiye kadar petrol sahalarıyla tanınan Azerbaycan aynı zamanda bir gaz ihracatçısı haline gelmektedir. Şah Deniz projesinin hayata geçirilmesi, Azerbaycan'ın sosyo-ekonomik kalkınmasına kısa sürede önemli katkı sağlamıştır. Böylelikle, devasa bir gaz kondensat alanının keşfedilmesine ek olarak, yabancı şirketler projeye 2,5 yılda 367 milyon dolar yatırım yapmıştır (Hacızade, 2008: 78) .

BP'nin incelemesine göre Azerbaycan'ın kanıtlanmış gaz rezervlerinin 2019'un sonunda 2,8 trilyon metreküp olduğunu tahmin edilmiştir. BP'nin 2018 incelemesine göre, 2018 yılı sonu itibarıyla Azerbaycan'ın doğal gaz rezervlerinin 2,1 trilyon metreküp olduğu tahmin edilmiştir. Böylece yıl içinde gaz rezervleri 0,7 trilyon metreküp veya %33,3 artmıştır. 2000 yıllardan başlayarak Azerbaycan, doğal gaz rezervlerini dünya pazarına çıkararak, ülkenin sürdürülebilir kalkınması için önemli bir temel oluşturmuş, aynı zamanda uluslararası ilişkilerde önemli bir oyuncu haline gelmiştir. BTE, TANAP, TAP gibi önemli doğal gaz projeleri ile Azerbaycan kendi doğal gaz rezervlerini dünya pazarına çıkarmıştır (Almammadov, 2019:42).

3.2.1. Güney Kafkasya Boru Hattı

Güney Kafkasya Boru Hattı şah deniz gaz sahasından Gürcistan ve Türkiye'ye gaz taşımak için inşa edilmiş bir doğal gaz boru hattıdır. Güney Kafkasya doğal gaz hattının yapılması için ilk aşamayı aslında 1994 tarihli Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasındaki dostluğun ve çok yönlü işbirliğinin geliştirilmesine ilişkin anlaşma oluşturmaktadır. Bu anlaşmanın metninde

gösterilen maddeler arasında petrolün taşınmasının yanı sıra doğal gaz ın da taşınmasıyla ilgili madde gösterilmiştir. Ancak BTE hattının yapılmasına dair asıl zemin 2001 yılında Azerbaycan Türkiye arasında Azerbaycan doğal gazının Türkiye'ye sevkine ilişkin anlaşma olmuştur. Boru hattı Bakü yakınlarındaki Sangaçal terminalinden başlamaktadır. Boru hattı 2006 yılının sonlarında devreye alınmış ve önce Azerbaycan ve Gürcistan'a, Temmuz 2007'de Şah Deniz 1'den Türkiye'ye gaz taşınmasına başlanılmıştır. 2020'de ocak-mart ayları arası Bakü-Tiflis-Erzurum Güney Kafkasya boru hattıyla 2.605,4 milyon metreküp gaz taşınmıştır (Eravcı, 2019: 44).

Boru hattı, Azerbaycan ve Gürcistan'daki Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı ile Türkiye sınırına giden aynı güzergâh üzerindedir ve Türkiye'nin gaz dağıtım sistemine bağlıdır. Boru hattı, çevresel ve sosyal etkileri en aza indirmenin yanı sıra proje kombinasyonu yoluyla sermaye ve işletme maliyetlerinden tasarruf etmek için BTC petrol ihracat boru hattı ile bağlantılı olarak ve aynı inşaat koridorunda inşa edilmiştir. Genel olarak Güney Kafkasya Boru Hattı Şirketi, boru hattının işletilmesi ve inşasından sorumludur. Güney Kafkasya Boru Hattı Şirketi'nin iki operatörü vardır BP, Güney Kafkasya Boru Hattı Şirketi tesislerinin inşaatından ve işletilmesinden sorumlu teknik operatördür ve Statoil, Güney Kafkasya Boru Hattı Şirketi'nin ticari faaliyetlerinden sorumlu ticari operatördür. Boru hattının uzunluğu 691 km'dir ve bunun 443 km'si Azerbaycan'da ve 250 km'si Gürcistan'da bulunmaktadır. Boru hattının yıllık ortalama kapasitesi 13,4 milyon metreküp gaz veya günde 81.600 varil petrol eşdeğerindedir. Güney Kafkasya Boru Hattı Şirketi'nin yatırımcıları: BP % 28,8, TPAO % 19, AzSCP %10, SGCM %6,7, PETRONAS %15,5, LUKOIL %10, NIKO (%10) şirketleridir (Alizade, 2015: 85).

3.2.2. Güney Gaz Koridoru

Güney Gaz Koridoru Azerbaycan'ın Hazar Denizi sektöründe yer alan Şah Deniz 2 sahasından çıkan gazın Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınması için yapılmış büyük projedir. Hazar havzasında Avrupa'ya uzanan bu proje, AB devletlerinin doğal gaz güvenliğini tesis etme açısından önemlidir. Bu dev proje Azerbaycan ve AB arasında 13 Ocak 2011 tarihinde imzalanan, "Güney Gaz Koridoru Beyanatı" ile

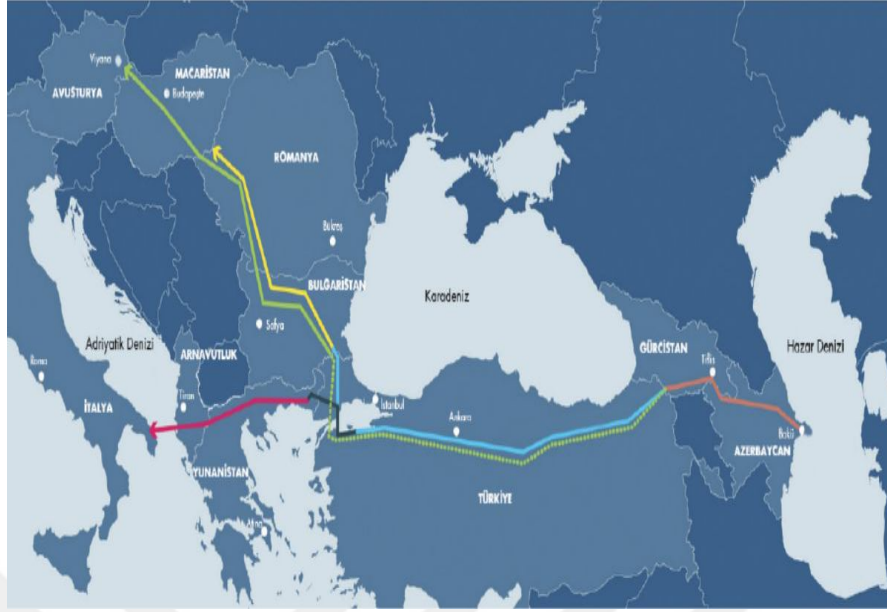
yapılandırılmıştır. 5 maddelik bu beyannamede Avrupa'nın enerji arz çeşitliliğinin sağlanması için Hazar Bölgesi'nin önemine vurgu yapılırken, Avrupa'ya akacak enerjinin nihai sağlayıcısının Hazar havzası olduğu belirlenmiştir (Erdoğan, 2017: 11-12).

Güney Gaz Koridorunun amacı Şah Deniz gaz kondensat sahasının ikinci aşamasının geliştirilmesi ve Güney Kafkasya Gaz Boru Hattı, TANAP ve TAP yoluyla Türkiye ve Güney Avrupa'ya doğal gaz ihracatının sağlanmasıdır. AB'nin Rusya'dan gaz ithalatına bağımlılığı azaltmak için başlattığı Güney Gaz Koridoru projesi, sadece Hazar bölgesinde değil, Avrupa'da da dinamik hidrokarbon yatırımdır (Mammadova, 2015: 2).

Şah Deniz projesinin tam ölçekli gelişiminin ikinci aşaması olan Şah Deniz 2 projesi, Azerbaycan gazını Türkiye'ye ve Avrupa'ya ulaştıracak olan ve Güney Gaz Koridoru üzerinden Avrupa pazarlarına gaz tedarik ederek enerji güvenliğini artıracak devasa bir projedir. Güney Gaz Koridoru aşağıdaki alt projeler kapsamından oluşmaktadır.

- Şah Deniz gaz kondensat alanının tam ölçekli gelişimi,
- Güney Kafkasya Boru Hattının (SCP) genişletilmesi,
- Trans Anadolu Boru Hattı (TANAP) projesinin uygulanması,
- Trans-Adriyatik Boru Hattı (TAP) projesinin uygulanması.

691 kilometrelik Güney Kafkasya Boru Hattı, Hazar Denizi'nin Azerbaycan kesimindeki Şah Deniz sahasından Gürcistan üzerinden Türkiye'ye gaz taşımaktadır. Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı güzergâhı boyunca uzanıyor ve Türkiye'nin gaz dağıtım sistemine bağlıdır (SOCAR Midstream, Erişim Tarihi: 16. 04.2020).

Şekil 3.3. Güney Gaz Koridoru

Kaynak: ROBERTS, John “Güney Gaz Koridoru Enerjide Yeni Çözüm”, https://www.academia.edu/4825735/G%C3%BCney_Gaz_Koridoru_Enerjide_Yeni_%C3%87%C3%B6z%C3%BCm, Erişim Tarihi: 21. 05.2020).

2011 yılında AB ve Azerbaycan, gazın doğrudan Hazar Denizi'nden Avrupa'ya taşınması için güzergâhların oluşturulmasını destekleyen bir ortak bildiri imzalamışlardır. 27 Haziran 2012 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan TANAP ile ilgili bir anlaşma imzalamışlardır. Güney Gaz Koridoru'nun temeli 20 Eylül 2014'te atılmıştır. Güney Gaz Koridoru 29 Mayıs 2018 tarihinde Bakü'de açılmış ve bu koridorun önemli bir parçası olan Trans Anadolu Boru Hattı (TANAP) 12 Haziran 2018 tarihinde Eskişehir'de hizmete başlamıştır. 30 Haziran 2018'de ilk ticari gaz Trans Anadolu Boru Hattı üzerinden Türkiye'ye gönderilmiştir. 30 Kasım 2019'da TANAP doğal gaz boru hattının Avrupa kısmının açılış töreni yapılmıştır. Azerbaycan doğal gazının 2020 yılın sonu Avrupa'ya ulaştırılması planlanmıştır. Güney Gaz Koridoru'nun toplam maliyeti yaklaşık 40 milyar dolardır. Karara göre SOCAR'a, Güney Gaz Koridoru ile ilgili projelerin etkin yönetimi için kapalı bir anonim şirket kurma talimatı verilmiştir (BBC News Türkçe, Erişim Tarihi: 12. 07. 2020).

Güney Gaz Koridoru projesinin uygulanması, transit bir ülke olan Gürcistan'ın hiç para harcamadan gelir elde etmesine, doğal gaz ihtiyacını karşılamasına ve yeni iş olanaklarıyla sosyal sorunların çözümünde ilerleme kaydetmesine olanak sağlayacaktır. Türkiye ise Azerbaycan'dan daha ucuza gaz satın alacak, doğal gaz a olan ihtiyacı ortadan kaldıracak ve sosyo-ekonomik kalkınmayı etkileyecektir. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı T. Yıldız'a göre, Türkiye tek başına TANAP boru hattının yapımından 4 milyar dolar kazanacaktır. Bu, ülkenin ekonomik ve lojistik yeteneklerinden, iş gücünden, ticaret ağından vb. kullanımda görünecektir (Hüseyinova, 2018: 28).

3.2.2.1. TANAP Projesi

26 Haziran 2012 yılda Projenin hukuki altyapısı oluşturulmuştur. Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (TANAP), Hazar Denizi'ndeki Şah Deniz 2 sahasından gelen gazı Azerbaycan, Gürcistan, Türkiye, Yunanistan ve Arnavutluk üzerinden İtalya'daki Avrupa ağına katılacak şekilde taşıyacak olan Güney Gaz Koridorunun en büyük bölümüdür. Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin yanı sıra Avrupa ülkelerine de doğal gaz sağlamak için Türkiye Cumhuriyeti'nden geçen bir doğal gaz boru hattıdır (Erdem, 2018: 1).

TANAP'ın misyonu, yüksek sağlık ve güvenlik ile sosyal ve çevresel standartlara bağlı kalarak en yüksek kalitede güvenli ve güvenilir bir doğal gaz boru hattı inşa etmeyi ve işletmeyi amaç edinmiştir. TANAP'ın vizyonu, Türkiye ve Avrupa gaz piyasalarında arz güvenliğini ve çeşitliliğini artırmak ve yatırımları teşvik ederek ve tedarik zincirindeki ülkeler arasında ekonomik işbirliğini güçlendirerek Azerbaycan'dan Avrupa'ya yeni bir gaz tedarik koridoru açmaktır (TANAP, Erişim Tarihi: 11. 8. 2020).

Proje, Avrupa Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası'nın yanı sıra bir dizi başka uluslararası finans kuruluşu tarafından desteklenmiştir. Dünya Bankası TANAP için 800 milyon dolar, Asya Altyapı Yatırım Bankası 600 milyon dolar kredi vermiştir. Projenin yürütülmesini SOCAR, BOTAŞ ve BP'i tarafından üstelenmiştir (Dünya Bank, TANAP, 2016).

TANAP, Güney Gaz Koridoru' nün hayata geçirilmesinde öncü projedir. Birçok uzman bunu Azerbaycan'ın en önemli enerji projesi olarak görmektedir. Boru hattı potansiyel olarak Avrupa devletlerinden ve çokuluslu kurumlardan Azerbaycan Cumhuriyeti'ne yönelik artan eleştiri eğilimini tersine çevirebilir. Muhtemel bir uzun vadeli durumda, Avrupa ile enerji ticareti, Azerbaycan için Rusya Federasyonu himayesinden muaf tutulma ve dolayısıyla diğer uluslarla uzun zamandır arzu edilen ekonomik ve politik yakınlığı sağlama fırsatı yaratabilir. Rusya'nın TANAP projesi ile ilgili tavrını incelenirse, güçlü enerji kaynaklarına sahip olan Rusya, enerji konusunu gerektiği zaman politik araç olarak kullanmıştır. Rusya kendini kenarda bırakacak büyük projelere karşı çıkar ve hamle olarak kendisi proje geliştirmektedir (Özbay, 2011: 60).

27 Haziran 2012'de Türkiye ve Azerbaycan arasında TANAP'la ilgili imzalanan anlaşma çerçevesinde Boru hattının birincil hedefi, Şah Deniz-2 gaz sahalarından üretilen doğal gazın Türkiye'ye ve ağırlıklı olarak Avrupa pazarına erişimini genişletmektir. Yukarıda bahsedilen gaz sahası, neredeyse tamamı ihracat pazarları için olmak üzere, yılda 16 milyar metreküp gaz üretme potansiyeline sahiptir. SOCAR'ın Türk muadili BOTAS, Türkiye için 6 milyar metreküp kullanım temin ederken, geri kalan 10 milyar metreküp, çoğu İtalya'dan olmak üzere birçok Avrupalı şirket tarafından sözleşmeye bağlanmıştır. TANAP boru hattının taşıma kapasitesini 2023 yılında 23 milyar m³, 2026 yılında 31 milyar m³ çıkarılması planlanmıştır (Erdoğan, 2017: 16).

Şüphesiz son yıllardaki petrol krizi, Azerbaycan'da önemli ölçüde gerileyen petrol üretimini vurmuştur. Bu nedenle, Azerbaycan'dan doğal gaz ihracatındaki artış, hükümetin mevcut varlık miktarını artırmasına ve dolayısıyla ülkenin ekonomik büyümesini sürdürmesine izin verecek ek gelir sağlayacaktır. Boru hattı inşa edildikten sonra ülke, bölgesel pazardan Avrupa'ya dayalı ihracatın başarılı bir şekilde çeşitlendirilmesinden büyük ölçüde faydalanacaktır. Bölgeler arası bir altyapı projesi olarak Güney Gaz Koridoru, bölgede uluslararası işbirliği, ekonomik uyum ve sürdürülebilir ekonomik kalkınma fırsatlarını genişletecektir (Sadıqlı, Erişim Tarihi: 16.07.2020).

Bu büyük ölçekli projeler, inşaat sırasında 9.000'den fazla yeni iş ve Türkiye'deki operasyonlar sırasında ek 300 yeni kalıcı iş yaratacak olan TANAP Projesi ile yerel istihdam ve iş için de fırsatlar yaratmaktadır. Yerel düzeydeki faydalar, Türkiye'nin bölgesel yol ve sosyal altyapısının iyileştirilmesini ve ayrıca Projenin Dünya Bankası ve diğer uluslararası finans kuruluşlarının gerekliliklerine uygun olarak uygulanmasını sağlayacak çevresel etki azaltma programlarını içerecektir. Ülkeler uzun vadede daha az karbon emisyonu sağlayan bir ekonomiye geçtikçe, doğal gaz alternatif bir yakıt olarak önemli bir rol oynamaya devam edecektir. Esnek bir enerji kaynağı sağlayan nispeten düşük karbonlu artık yakıt olarak, gazla genişleyen, kesintili yenilenebilir enerji için güvenilir bir destek olarak yenilenebilir enerji kaynaklarını tamamlamak için kullanılabilir (Akhundzade, Erişim Tarihi: 16.07.2020).

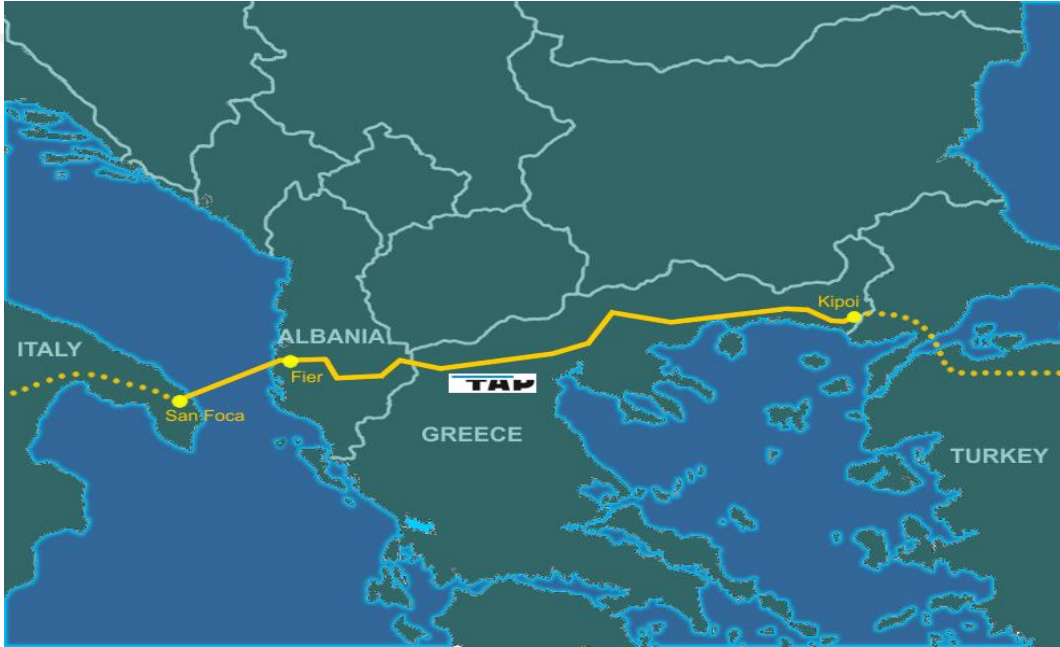
3.2.2.2. TAP Projesi

TAP projesi, Hazar Denizi'nin Azerbaycan kesiminden doğal gazı Yunanistan'dan Arnavutluk ve Adriyatik Denizi üzerinden İtalya'ya ve oradan da Batı Avrupa'ya taşıyacak bir boru hattı projesidir. Haziran 2012'de TAP ile Şah Deniz ortakları arasında imzalanan anlaşması sonrası, Ocak 2013'de güzergâh ülkeler olan Yunanistan, Arnavutluk ve İtalya arasında, TAP'a yönelik hükümetler arası bir anlaşma daha imzalanmıştır. Şah Deniz Konsorsiyumu Haziran 2013'de Hazar Bölgesi doğal gazını Avrupa'ya taşıyacak rota olarak TAP'ı tercih etmiştir (Kakışım ve Kodaman, 2015: 439).

Şah Deniz konsorsiyumu ile 9 Avrupalı şirket arasında imzalanan uzun vadeli gaz satışlarına ilişkin belgelere göre Azerbaycan cumhuriyeti, 25 yıl boyunca Avrupa ülkelerine yılda 10 milyar metreküpten fazla gaz satacaktır. Güney Gaz Koridoru projesinin bir parçası olan Şah Deniz-2 projesi, başlangıçta Avrupa'ya yılda 10 milyar metreküp gaz taşıyacak ve bu da Avrupa'da yaklaşık 7 milyon aileye enerji sağlayacaktır. Bu miktarın 2 milyar metreküp doğal gaz Yunanistan ve Bulgaristan'a, geri kalanı İtalya ve çevre pazarlara eşit olarak ihraç edilecektir (Xalq qazeti, 20 sentyabr 2013).

Trans-Adriyatik Boru Hattı Projesi (TAP), Yunanistan-Türkiye sınırından Yunanistan, Arnavutluk ve Adriyatik Denizi üzerinden İtalya'ya ve Snam Rete Gas hattına bağlanan bir doğal gaz boru hattının tasarımı, inşası ve işletilmesinden oluşmaktadır (BBC News Azerbaycanca, Erişim Tarihi: 11. 8.2020).

TAP projesi, Avrupa Birliği'nin "Enerji Güvenliği ve Enerji Kaynaklarının Çeşitlendirilmesi" başlıklı stratejik hedeflerinden birinde öncü bir rol oynamaktadır. TAP projesi, Azerbaycan'dan Avrupa pazarlarına doğal gaz ihraç etmenin en kısa ve en doğrudan yolu olarak seçilmiştir (Hüseynova, 2018: 31).

Şekil 3.4. TAP projesi

Kaynak: TANAP gazı İtalya'ya bir adım daha yaklaştı, <https://www.enerjigunlugu.net/tanap-gazi-italyaya-bir-adim-daha-yaklasti-37717h.htm>, Erişim Tarihi: 11. 8. 2020).

Haziran 2019 sonunda, Trans-Adriyatik Boru Hattı çalışmalarının %88,5'i tamamlanmıştır. Covid-19 nedeniyle 2020 yılda bazı aksamalar olmasına rağmen yılsonuna gibi tam olarak TAP projesi tamamlanmıştır. Azerbaycan gazını Avrupa'ya taşıyacak olan TAP projesinin belirlenmesi, Güney Gaz Koridorunun büyük bir kısmında anlaşmaya varılması anlamına gelmektedir. Proje, NABUCCO, ITGI (Türkiye-Yunanistan-İtalya gaz boru hattı) ve SEEP (Güneydoğu Avrupa boru hattı) arasından seçilmiştir. TAP projesi ticari avantajları açısından ana rakibi

NABUCCO'yu geride bırakmayı başarmıştır. TAP'ın uzunluğu 870 kilometre olurken, Bulgaristan, Romanya ve Macaristan üzerinden Avusturya'ya ulaşmak zorunda kalan NABUCCO West'in 1.300 kilometreden fazladır. TAP'ın uygulanması başlangıçta 2,2 milyar dolarlık ancak NABUCCO projesi için 7,9 milyar dolarlık bir yatırım gerektirmiştir. Bu, TAP projesini uygulamak için daha az zaman ve kaynak gerektiği anlamına gelmektedir. TAP'ın satışa sunulacağı Yunan ve İtalya pazarlarında gaz fiyatları Orta ve Doğu Avrupa'ya göre daha yüksekti. Bu, ticari açıdan Azerbaycan için daha karlı proje olarak görülmüştür. Aynı zamanda bu pazarlarda Azerbaycan gazına büyük bir talep vardı (Mehdiyev, 2017: 250).

Azerbaycan gazını Avrupa'ya taşımak için inşa edilen TAP doğal gaz boru hattına karşı İtalya'nın güneyindeki Lecce kentinde binlerce kişi sokaklara dökülmüştür. Beppe Grillon güney İtalya'daki bir zeytinlikten geçen TAP'a karşı protestoya liderlik etmektedir. Grillo'nun Rusya ile yakın bağları olduğu bilinmektedir. Ancak, bu eylemlere rağmen TAP projesi 2020 Aralık ayında faaliyete başlamıştır (Trans Adriatic Pipeline, Erişim Tarihi: 19.07.2020).

3.2.2.3. TANAP ve TAP Projelerinin Önemi ve Temmuz Çatışması Sonrası Türkiye ve Batı Ülkelerinin Tepkisi

TANAP, Azerbaycan'ın Türkiye ve Avrupa Enerji Pazarı ile uyum sağlamanın yanı sıra kendisini güvenli bir ülke haline getirmesi için tartışmasız en büyük fırsattır. Uzun vadede proje, ülkenin doğal gaz ihracatını önemli ölçüde yıllık 8,1 milyar metreküpten neredeyse 24 milyar metreküpe çıkaracaktır. Yerel düzeyde, TANAP, kaynak endüstrilerini küresel standartlara uygun şekilde geliştirmek için harika fırsat sağlayacaktır. Proje, dünya enerji piyasalarında zaten çok popülerdir. TANAP'ın Hazar bölgesindeki rolü ve çeşitli jeopolitik ve jeoekonomik faktörler üzerindeki etkisi düşünüldüğünde aşağıdakiler söylenebilir. Her şeyden önce, Azerbaycan'ın gelecekte enerji güvenliğini sağlamadaki rolünün, Avrupa Birliği'nin enerji arzının çeşitlendirme yoluyla son zamanlarda genişlemesi nedeniyle artmakta olduğu belirtilmelidir. Trans Anadolu Gaz Boru Hattı, doğal gazı Türkiye'nin doğusundan batısına taşıyacak ve ülke genelinde istikrarlı bir geçiş sağlayacaktır (Quliyev, Erişim Tarihi: 21.07.2020).

TANAP VE TAP projeleri tamamlandıktan sonra Türkiye ve Avrupa'nın Rusya'dan doğal gaz bağımlılığı giderek azalacaktır. Türkiye'nin 2015de doğal gaz ithalatında Rusya'nın payı %55,31 oranındaydı. Sonraki yıllarda bu oran kademeli olarak azaldı ve 2019da bu oran %33,61 kadar gerilemiştir. 2020'nin verilerine göre Rusya'dan Türkiye'ye gelen gaz, Türkiye'nin ithalat etiği gazın sadece %23,56 oranı olmuştur. Doğal gaz ithalatında Rusya'nın payı düşerken, Azerbaycan gaz ithalatı payı artmıştır. Azerbaycan gazının payı 2017de %11,85'ken 2020nin ilk dört ayında Azerbaycan gazının ithalatta payı %33,16 olarak Azerbaycan Türkiye'ye en çok doğal gaz ithal eden ülke olmuştur. Azerbaycan Avrupa'ya da gaz ithalatında da önemli bir yere sahip olmak amacındandır (Haber Global, Erişim Tarihi: 22.10.2020).

TANAP, Azerbaycan Cumhuriyetinin en büyük enerji projesi olma kabiliyetine sahiptir. Uluslararası arenada, yaklaşık 2.000 km uzunluğundaki boru hattı, Avrupa'daki enerji politikasının gidişatını ve dolayısıyla bölgedeki karar alma mekanizmasını ve bölgesel çatışmaları değiştirecektir. Azerbaycan'ın bağımsız doğal gaz projeleri Türkiye ve Avrupa'da Rusya etkisini azaltmaktadır. Bu durumun devam etmesini Rusya cumhuriyeti kendi çıkarlarına tehlike olarak görmektedir. Bu durumda Azerbaycan Cumhuriyeti enerji politikasında Rusya'nın çıkarlarının dikkate alınması için, Rusya Azerbaycan'a karşı geleneksel yöntemi olan Ermeni kartını kullanmaktadır. Örneğin 2020 yıl temmuz ayında Azerbaycan-Ermenistan sınırının Tovuz bölgesi Ermenistan silahlı güçleri tarafından silahlı saldırıya maruz kalmış ve Azerbaycan'la Ermenistan arasında savaş başlamıştır. Tovuz şehri Azerbaycan'ın ana enerji hatlarının geçtiği bölgedir. Hem yerli hem de yabancı yayınlar, Azerbaycan-Ermenistan sınırının Tovuz bölgesindeki olayların nedenlerine dair ciddi bir analiz yayınlamıştır. Ana versiyon, Bakü-Tiflis-Ceyhan, Güney Gaz Koridoru, Bakü-Supsa boru hattı, Bakü-Tiflis-Kars demiryolu, Bakü-Tiflis karayolu gibi önemli uluslararası projelerin yer aldığı Tovuz şehrine yakınlığından kaynaklanmaktadır (BBC News Azərbaycanca, Erişim Tarihi: 22.09.2020).

Türkiye medyası Ermenistan'ın Azerbaycan'ın transit iletişimini kontrol etme girişimlerinin Türkiye'nin enerji güvenliğine tehdit oluşturduğuna dikkat çekmiştir.

Türkiye medyasında İran, Rusya ve hatta BAE'yi çatışmaya taraf olmakla suçlayarak, vatan kavramını Azerbaycan'a kadar genişletilmesi gerekli görülmüştür. İran, Rusya ve Abu Dabi ile birlikte Ortodoks Ermenistan'ı Azerbaycan'a karşı desteklemektedir. Herkesin ortak hedefi, Azerbaycan ve Orta Asya cumhuriyetlerinden Türkiye'ye ve Avrupa'ya petrol ve gaz arzını kesmek, böylece Türkiye ve Avrupa ülkelerinin enerji ihtiyaçlarını karşılamak için Rusya ve İran'a bağımlı kalmasını istemektedirler. Türkiye çatışmayla ilgili sert tepki göstermiştir. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın, "Hiç şüphesiz bu saldırı Ermenistan'ın çapını aşan bir hadisedir" açıklaması ile Rusya'ya mesaj göndermiştir. Türk Dışişleri Bakanlığı, çatışmaların başladığı gün olan 12 Temmuz'da, diğer devletlerin hepsinden önce, yaptığı açıklamada, yaşanan olaydan açık ve dolaysız olarak Ermenistan tarafını sorumlu tutmuştur (Anadolu Ajansı, Erişim Tarihi: 24.11.2020).

Temmuz savaşına Avrupa ülkeleri ve ABD'nin de yaklaşımı Azerbaycan cumhuriyetinden yana olmuştur. Temmuz savaşı sonrası 1992-1994 yıllar sürecinde Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgalini ABD Kongresi ve İngiltere parlamentosu tanımıştır (UK Parliament, Erişim Tarihi: 24.09.2020).

3.3. Azerbaycan-Türkiye İlişkilerinde Enerji Faktörü

Azerbaycan-Türkiye ilişkileri "Bir millet, iki devlet" tezine dayanmaktadır. Üst düzey işbirliği temelinde kurulan Azerbaycan-Türkiye ilişkileri sürekli güçlenmektedir. Aynı soy, dil, din, kültür ve diğer birçok bağa sahip olmak, Azerbaycan ve Türkiye devletleri arasındaki ilişkilerin sürekli gelişmesi için koşullar oluşturmaktadır. Türkiye ve Azerbaycan arasında Mayıs 1997'de ikili ilişkileri 'Stratejik Ortaklık' düzeyine taşıyan 'Stratejik İşbirliği Deklarasyonu' imzalanması ile Azerbaycan ve Türkiye arasında önemli projelerin yapılması için bir başlangıç olmuştur. Bu ortaklık anlaşması, Azerbaycan'ın Hazar petrolünün uluslararası pazarlara Türkiye üzerinden ulaştırılmasını, Ermenistan'ın Dağlık Karabağ sorunundan dolayı kınanmasını ve işgal ettiği topraklardan çekilmesi gerektiğini içermiştir. Bu anlaşmanın belirlediği çerçeveye uygun biçimde 29 Ekim 1998'de imzalanan 'Ankara Deklarasyonu' ise enerji konusunu ikili ilişkilerin merkezine

olarak BTC Projesi kapsamında enerji merkezli işbirliğini ve Ermenistan'ı dışlayan biçimde bölgesel işbirliği projesine dönüştürmüştür (Zengin ve Esedov, 2009: 101).

Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde enerjinin rolü sıklıkla vurgulanırken, Enerji boru hatları bir işbirliği alanı olarak daha önemli bir yere sahip olmuştur. Bu kapsamda Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı ile başlayan süreç Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı ve Trans-Anadolu Boru Hattı (TANAP) ile devam etmektedir. Boru hatlarının Azerbaycan'ın bağımsızlığı ve refahı için önemli katkı sağladığını belirtmek önemlidir. Azerbaycan, petrol ve doğal gazın %90'a yakını Türkiye üzerinden ihraç etmektedir. Bu enerji hatlarının önemi yalnız ekonomik olmakla kalmayıp, siyasi ve tarihi önemde taşımaktadır. BTC, BTE, TANAP gibi projelerde Türk halklarının birliğini de görmek mümkündür. Mevzusu BTC hattı olan 1999 yılda imzalanan İstanbul anlaşmasını imzalayan ülkeler arasında Kazakistan Azerbaycan ve Türkiye'nin olması Altaylardan Türkiye sınırları da dâhil Türk halklarının birliğinin göstergesidir. Trans-hazar, BTC ve TANAP projeleri birlikte bu görünümü yaratmaktadır (Quliyev, Erişim Tarihi: 21.07.2020).

Azerbaycan ve Türkiye arasında enerji ilişkilerinde bu iki ülke şirketlerinin yatırımları da Azerbaycan ve Türkiye ilişkilerinde söz konusudur. Azerbaycan'ın Azeri-Çırac-Güneşli yataklarının işletilmesine yönelik ilk uluslararası anlaşması olan "Asrın Anlaşması" konsorsiyumunda Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'nın katılım payını yüzde 1,75 olarak belirlemiş, daha sonra mevcut oran yüzde 6,75'e yükseltilmiştir. Sonra TPAO Şah Deniz Doğal gaz Projesi'nde %19, Alov petrol-doğal gaz arama projesinde %10 katılım payına sahip olmuştur (Aydın,2018: 48).

3.3.1. Azerbaycan'ın Enerji Politikasının Türkiye'nin Dış Politikasına ve Ekonomisine Etkisi

Türkiye toprakları, eski dünyayı oluşturan üç kıtanın, Asya, Afrika ve Avrupa'nın birbirine en yakın olduğu noktada yer almaktadır. Türkiye'nin bu coğrafi konumu Rusya, Azerbaycan gibi ülkelerin enerji kaynaklarının diğer ülkelere ulaştırılmasında geçiş noktası rolünü oynamaktadır. Bu durum Türkiye'nin jeopolitik, jeostratejik konumunu ve ekonomisini güçlendirmektedir. Avrupa ülkelerine enerji

ihraç eden Azerbaycan, enerji projelerinde Türkiye cumhuriyetine büyük önem vermektedir. Türkiye'nin doğal gaz ve petrol kaynaklarına olan bağımlılığın azaltılması ve gittikçe artan gaz ve petrol talebinin karşılanmasında Azerbaycan cumhuriyetinin Türkiye ile birlikte yaptığı projeler önemli yere sahiptir. BTC, GKK gibi projeleri Türkiye üzerinden yapan Azerbaycan enerji kaynaklarının Türkiye üzerinden taşınması için transit ücret ödemektedir ve Trans Anadolu doğal gaz boru hattı Türkiye'nin kaynak çeşitliliği, enerji güvenliğinin sağlanması açısından stratejisini olanaklı kılmaktadır. Trans Anadolu doğal gaz boru hatları projesinde %30 payı olan Türkiye kendi toprakları üzerinden taşınacak gazı, kendi iç tüketiminde kullanacaktır. Türkiye doğal gazı Rusya'dan yüksek fiyatlarla satın almaktadır. Buna karşılık TANAP'la taşınacak Şahdeniz 2 gazı Türkiye'ye fiyat güvenliği bakımından fayda sağlayacaktır. Trans Anadolu doğal gaz boru hattının stratejik önemi, Türkiye'ye daha düşük doğal gaz sağlamasıdır. Trans Anadolu doğal gaz boru hattı üzerinden Türkiye'ye pompalanacak Azerbaycan doğal gazı Rus gazından %12 daha ucuza mal olacaktır. Bu durumda Türkiye Rusya'ya ödenen fiyatın %88'ini TANAP üzerinden aldığı doğal gaz için Azerbaycan'a ödeyecektir (Erdoğan, 2017: 22).

BTC ve Trans Anadolu doğal gaz boru hatlarını Türkiye için yalnızca bir enerji projesi olarak değerlendirmemek gerektir. Bu projeler siyasi, ekonomik boyutlarıyla önemli bir projedir ve Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ekonomik, siyasi ilişkilerinin gelişmesine yol açmaktadır. Azerbaycan'ın Türkiye üzerinden yaptığı projeler Türkiye'nin bölgedeki etkinliğinin artmasını sağlayacaktır. Aynı zamanda "Türkiye'nin küresel enerji projelerindeki konumunu yükseltecektir"

Azerbaycan ve Türkiye arasında enerji ilişkileri yalnız boru hattı projeleri ile sınırlı kalmayıp, iki ülke enerji yatırımlarıyla da ekonomik işbirliğini büyütmektedirler. Azerbaycan ve Türkiye arasında enerji ilişkilerinde SOCAR'ın faaliyeti büyük önem taşımaktadır. Azerbaycan devlet petrol şirketi Türkiye ekonomisine büyük yatırımlar yaparak, 2008de PETKİM Holding'in %51 hissesini satın almıştır. SOCAR Azerbaycan ve Türkiye arasında etkinliği ve gücü giderek artan ekonomik iş birliğinin en büyük temsilcisidir. SOCAR'ın Türkiye'deki

faaliyetlerini yönetmek üzere kurulan SOCAR Türkiye'nin güçlü girişimlerle yer aldığı Türkiye pazarındaki yatırım planı, Türkiye tarihinin en önemli ölçekli yatırımlarını kapsamaktadır (Has, Erişim Tarihi: 07.08.2020).

SOCAR'ın Türkiye'de reel sektörüne tek yaptığı en büyük yatırım olan STAR Rafineridir. 19 Ekim 2018'de Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in katıldığı açılış töreni ile faaliyete başlamıştır. İzmir'in Aliğa yarımadasında yerleşen 6,3 milyar ABD dolarlık Star tesisi Türkiye'nin işlenmiş petrol ürünü ihtiyacının %25'ini tek başına karşılayacaktır. STAR tesisi Türkiye'nin ekonomisi ve sanayinin ihtiyaçları gözetilerek stratejik ürünlere odaklanmaktadır. STAR tesisi yıllık 10 milyon ton ham petrol işleme kapasitesine sahiptir ve yılda 4,8 milyon ton dizel ve 1,6 milyon ton naftanın yanı sıra Türkiye Cumhuriyetinin cari açığın önemli bileşenlerinden olan jet yakıtı ve LPG gibi petrol ürünlerinin de üretimi gerçekleştirilecektir. Şirket, 2020'den itibaren Türkiye'de tüketicilere 4 milyar metreküp gaz dağıtmayı amaçlamıştır (Star Rafineri, Erişim Tarihi: 07.08.2020).

Azerbaycan ve Türkiye ilişkileri yalnızca iki taraflı bir öneme sahip olmakla kalmayıp, aynı zamanda bölgedeki ve dünyadaki birçok prosesi de etkilemektedir. Azerbaycan ve Türkiye ilişkilerinin bölgedeki değişen güçler, jeopolitik koşullar üzerinde ciddi bir etkisi vardır. Bugün Azerbaycan ve Türkiye işbirliğinin neticesi olarak önemli jeopolitik projeler uygulanmış ve bu projeler Avrasya'nın görünümünü değiştirmektedir. Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ilişkilerin stratejik ve kardeşlik niteliği giderek daha da güçlenerek yeni bir boyut kazanmaktadır (Aydın, 2018: 60).

SONUÇ

Büyüyen ekonomiler, gelişen teknolojiler enerji talebini artırmaktadır. Tüm ihracatçılar veya ithalatçılar, nakliye rotalarının pazarlanması, belirlenmesi ve değerlendirilmesi için bir çerçeve sağlayan enerji politikasına sahiptir. Eski bir petrol ülkesi olan Azerbaycan da dünya petrol ve gaz endüstrisine tarihsel olarak önemli katkılarda bulunmuştur. Azerbaycan isminin açıklamalarından biri olan ateş ülkesi terimi, günümüzde modern zamanlarda ülkeyi karakterize etmek için kullanılan Azerbaycan'daki petrol varlığı ile yakından ilişkilidir. Azerbaycan'ı dünya petrol endüstrisinin beşiği olarak görmektedir. Çünkü 1847'de petrol ilk kez modern mekanik usuller kullanılarak Azerbaycan'da çıkarılmış ve tankerler, demiryolları ve boru hatları ile taşınmıştır. Daha sonra kıyıda, açık denizde, Hazar Denizi'nin derin sularında petrol arama ve işletmeciliği başlanmıştır.

18 Ekim 1991 tarihinde SSCB'den ayrılarak bağımsızlığını ilan etmesinden sonra Azerbaycan Cumhuriyeti bağımsız dış politika ve enerji politikası yürütmeye başlamıştır. Azerbaycan bağımsızlık sonrası doğal kaynaklarının üretiminde ve uluslararası pazarlara geçişinde bazı sorunlar yaşamıştır. Özellikle İran ve Rusya gibi bölgesel güçlerin Hazar Denizi'nin sınırları ile bağlı anlaşmazlıkları nedeniyle Azerbaycan kendi Hazar kıyılarından petrol ve doğal gaz aramalarında sıkıntı yaşamış ve en önemlisi ise Ermenistan ile Dağlık Karabağ savaşı Batı ile işbirliğini zorlaştırmıştır. Azerbaycan söz konusu sorun nedeniyle toprak bütünlüğünü temin etmek için uluslararası toplumun desteğini alma, onlarla yakın ilişkiler kurma yolu ile soruna çözüm yolları aramıştır. Bu kapsamda yabancı petrol şirketleri ve Batılı devletlerle, özellikle kardeş Türkiye cumhuriyeti ile ilişkilerin güçlendirilmesi için büyük çaba sarf edilmiştir. Onların desteği petrol sahalarının daha da gelişmesinde ve petrol ihracatı için yol seçiminde kilit rol oynamıştır. 1991 ve 2020 yılları arasında Azerbaycan'ın enerji politikası birkaç aşamadan geçmiştir. Özellikle 1992 yılda Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi SOCAR'ın kurulması ve 20 Eylül 1994'de imzalanan "Asrın Anlaşması" ile Azerbaycan'ın enerji politikası ve dış politikasında yeni bir sayfa açılmıştır.

“Asrın Anlaşması” sonucunda Azerbaycan petrol dünya pazarına taşımak için ilk başta Bakü-Supsa, Bakü-Novorovsky petrol boru hatları yapılmasına karar verilmiştir. Ancak dünya pazarlarında özellikle enerji piyasalarında yaşanan hızlı değişimler, enerji üretimi ve tüketimindeki eğilimler, enerji güvenliğindeki sorunlar, Azerbaycan'ın Avrupa enerji güvenliğindeki artan rolü ve ülkedeki petrol üretimini kademeli olarak azaltma eğilimi, ülkenin yakıt ve enerji kompleksinin modernizasyonunun daha etkin bir şekilde sürdürülmesini gerekli kılmıştır. Nitekim Bakü-Tiflis-Erzurum doğal gaz boru hattı ve Güney Gaz Koridoru'nun bir parçası olan Güney Kafkasya boru hatların yapılmasına karar verilmiştir. Azerbaycan ve Türkiye Cumhuriyeti Haziran 2012'de TANAP projesine ilişkin bir anlaşma imzalanmıştır. Bu projenin enerji açısından yoksun olan Türkiye'nin doğal gaz ihtiyacının karşılanmasında, özellikle enerjide merkez ülkeye dönüşmesinde önemli rol oynamasına ve ilişkilerin daha da pekiştirilmesine büyük katkı sağlamıştır.

Son yıllarda, Azerbaycan, Avrupa ülkelerine petrol kaynağı ihracatçısı olarak rolünü güvence altına almayı amaçlayan bir enerji politikası izlemektedir. Türkiye ile işbirliğinin genişlemesi bu sorunun çözümüne katkı sağlamaktadır. Azerbaycan ve Türkiye arasındaki işbirliği, inşaatı Azerbaycan doğal gazının dış pazarlara teslimatının hacmini artıracak olan yeni gaz boru hattı projelerinin uygulanmasına izin vermiştir. Azerbaycan, siyasi, ekonomik ve jeopolitik çıkarlarına dayanarak Türkiye ve Batı ile yeni bir işbirliği biçimi önermiş ve karşılıklı çıkarların uzlaşması sonucunda TANAP'ın devamı olarak TAP projesi ortaya çıkmıştır. Azerbaycan'daki Şah Deniz sahasından çıkarılan doğal gaz Avrupa pazarlarına ihracat konusu uzun ve karmaşık bir süreç olarak nitelendirilebilir.

Bu sürecin ilk aşaması, Şah Deniz gazının 2006 yılından sonra NABUCCO boru hattıyla taşınması olasılığının ve Avrupa ülkelerinin teşebbüsüyle ortaya çıkan bu projeyi hayata geçirme çabalarının değerlendirilmesidir. Ancak Batılı ülkelerin sorumluluk alma konusundaki isteksizliği NABUCCO projesini bitmek bilmeyen bir tartışma konusu haline getirmiştir. Bu nedenle, Şah Deniz Konsorsiyumu Haziran 2013'de Hazar Bölgesi doğal gazını Avrupa'ya taşıyacak rota olarak TAP'ı tercih etmiştir. TANAP ve TAP projeleri Azerbaycan Cumhuriyeti'nin enerji politikasının istikrarında önemli rol oynamaktadır.

KAYNAKÇA

- ABBASOV M.** (2005). **Azerbaycanın Dünya İqtisadiyyatının İntegrasiya Yolları**, 1. Baskı, Bakı: Azerbaycan Dövlət İqtisad Universiteti.
- AGAKISHIEV. I. A.** (2018). "Bakü - Novorossiysk Petrol Boru Hattı: Sorunlar Ve Çatışmalar", M.V. Lomonosov adına Moskova Devlet Üniversitesi, № 8(116).
- AKPINAR,** Erdal (2015). "Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Ham Petrol Boru Hattı ve Türkiye Jeopolitiğine Etkileri" **GÜ, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Yıl 2005, Cilt 25, Sayı. 2 ss. 229-248.
- AKHUNDZADE,** Emin (2016). "Analiz: TANAP Türkiye'ye Hem Ekonomik Hem Politik Fayda Sağlıyor", Enerji Enstitüsü, <http://enerjiinstitutusu.com/2016/03/24/analiz-tanaprojesi-turkiyeye-hem-ekonomik-hem-politik-fayda-sagliyor>, Erişim Tarihi: 16.07.2020).
- ALİZADE,** "Nezrin Türkiye'nin Dış Politikasında Enerji Faktörü", **Yüksek Lisans Tezi**, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Bakü, 2015, s.85.
- "Alternativ və Berpa olunan Enerji Mənbələrindən İstifadə üzrə 2015-2020 Strategiyası", [www.unece.org > eia > SEA_AZ_Draft_Report_2015](http://www.unece.org/eia/SEA_AZ_Draft_Report_2015), (Erişim Tarihi: 16.05.2020).
- Anadolu Ajansı, "Türkiye'den Ermenistan'ın Azerbaycan'a Yönelik Saldırısına Tepki", <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turkiyeden-ermenistanin-azerbaycan-a-yonelik-saldirisina-tepki/1908242>, Erişim Tarihi: 24.11.2020).
- ANTONENKO,** O. (2004). "Russia's Policy In The Caspian Sea Region: Reconciling Economic And Security Agendas" S. Akiner (Ed.), The Caspian: Politics, Energy And Security, Routledge Curzon, pp. 244-262.
- ARAS,** Osman Nuri; "Asrın Anlaşması' ve Azerbaycan Ekonomisine Etkisi" **Akademik Araştırmalar Dergisi**, Yıl. 6, Sayı. 30, ss. 41-59.
- ARAS,** Osman Nuri ve Elçin Süleymanov, (2016). **Azerbaycan İqtisadiyyatı**, 2. Baskı, Bakı: "Şərq-Qərb" Mətbəəsi.
- "Araştırmanın modeli", <https://avys.omu.edu.tr/storage/app/public/emre.Pin%20arbası/129696/MODELI%CC%87.pdf>, Erişim Tarihi: 05.01.2021).
- ASKER,** Cemile (2019). "The State Oil Company of The Azerbaijan Republic (Socar) And Its European Regional Partnerships: 1992-2015", The Degree Of Master Of Science, Middle East Technical University, A Thesis Submitted To The Graduate School Of Social Sciences, The Department of International Relations, Ankara, s. 25.

- ASLANLI**, Araz (2017). "Trans Hazar Enerji İş Birliğinin Türk Cumhuriyetleri Açısından Önemi", <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/636531>, (Erişim Tarihi: 18.07.2020).
- ASLANLI**, Araz, "Geosiyasi Rəqabət və Geoiqtisadi Maraqlar Zemininde Xezer Hövzesinin Qordi Düyünü", https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=75d66d88-9deb-660c-104a-2de4295aad4&groupId=252038, (Erişim Tarihi: 12.06.2020).
- AYDIN**, Ulviyyə "Energy Insecurity And Renewable Energy Sources: Prospects And Challenges For Azerbaijan" <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/522891/adbi-wp992.pdf>, (Erişim Tarihi: 12.06.2020).
- AYDIN**, Ulviyyə (2018). "Türkiye – Azərbaycan İlişiklerinin Son On Yılı (2006-2016): Kardeşlikten Stratejik İşbirliğine Uzanan Yol", **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, Yıl. 2018. Cilt. 6, Sayı. 13, ss. 39-62.
- "Azərbaycan'ın Ekonomisi", <http://www.mfa.gov.tr/azerbaycan-ekonomisi.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 21. 09.2020).
- Azərbaycan Cumhuriyeti Yabancı Sermaye Kanunu.
- Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondu, <http://www.oilfund.az> (Erişim Tarihi: 12.06.2020).
- Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi https://www.stat.gov.az/source/balance_fuel/, Erişim Tarihi: 16.05.2020).
- Azərbaycan Energetika Nazirliyi, <http://www.minenergy.gov.az>, Erişim Tarihi: 17.05.2020).
- Azərbaycan Respublikası Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, <http://eco.gov.az/>, Erişim Tarihi: 16.05.2020).
- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdaresinin Prezident Kitabxanası, "Şimal Marşrutu" <http://files.preslib.az/site/10il/gl3.pdf>, (Erişim Tarihi: 21. 04.2020).
- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası, "Esrin müqaviləsi"ne geden yol" <http://files.preslib.az/site/10il/gl1.pdf>, (Erişim Tarihi: 13.05.2020).
- "Azərbaycan Qəzeti". 20.10.1998, Azərbaycan Respublikasının Energetika Haqqında Qanunu.
- "Azərbaycan" qəzeti, "Yeni əsrin müqaviləsi" dayanıqlı iqtisadi inkişafın təminatıdır" <http://unec.edu.az/yeni-esrin-muqavilesi-dayaniqli-iqtisadi-inkisafin-teminatidir/> (Erişim Tarihi: 16.05.2020).

- "Bakü-Supsa Petrol Boru Hattı", tr.wikipedia.org/wiki/Bak%C3%BC-Supsa_Petrol_Boru_Hatt%C4%B1, (Erişim Tarihi: 24.04.2020).
- "Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı" https://ipfs.io/ipfs/QmQP99yW82xNKPX_XL_roxj1_rMYMG_F6Grw_jj2o4svsd_mGh7_S/out/A/Bak%C3%BC_Tiflis_Ceyhan_Petrol_Boru_Hatt%C4%B1.html, (Erişim Tarihi: 15. 8.2020)
- BAGIROV**, Sabit (1996). "Azerbaijani Oil:Glimpses Of A Long History", <http://sam.gov.tr/pdf/perceptions/volume-1/june-august-1996/1.-azerbaijani-oil-glimpses-of-a-long-history.pdf>, (Erişim Tarihi: 11. 8.2020).
- Balkan**, Naci ve Ayşe Erol (2005). **Çevremizdeki Fizik**, 1. Baskı, Ankara: İmaj Yayınevi.
- BARYİSKİ**, Rober (1995). "Russia The West and The Caspian Energy Mub", **Middle East Journal**, Year.1995, Volume. 49, N. 2, P. 224.
- BAYRAÇ**, H. N. (2010). "Enerji Kullanımının Küresel Isınmaya Etkisi ve Önleyici Politikalar". **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**. Cilt. 11 Sayı. 2, ss. 229-260.
- BAYRAÇ**, Hüseyin Naci (2018). "Uluslararası Doğal gaz Piyasasının Ekonomik Yapısı ve Uygulanan Politikalar", **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi Aralık Yıl. 2018, C. 13, S. 3, ss. 13 – 36.**
- BBC News Azərbaycanca, "İtaliya naziri Azərbaycan qazını Avropaya çatdıracaq TAP barədə: "Bu layihə mənasız görünür" <https://www.bbc.com/azeri/region-44380302>, Erişim Tarihi: 11. 8.2020).
- BBC News Azərbaycanca, "Tovuzda Döyüşlər: Cəbhədə Nə Baş Verir? Təhlilçilər Şərh Edir" <https://www.bbc.com/azeri/azerbaijan-53392213>, Erişim Tarihi: 22.09.2020).
- BBC News Türkçe, "TANAP: Avrupa bağlantısı açılan doğal gaz boru hattı projesi hakkında neler biliniyor?", <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-50614446> Erişim Tarihi: 12. 07. 2020).
- BP Statistical Review of World Energy,June 2011.
- BROWN**, Phillip (2018). "OPEC and Non-OPEC Crude Oil Production Agreement: Compliance Status" <https://fas.org/sgp/crs/misc/IN10892.pdf>, (Erişim Tarihi: 24.05.2020).
- BRZEZİNSKİ**, Z. (2005). **Büyük Satranç Tahtası**. Y. Türedi (Çev.). İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- BÜNYATOĞLU**, Vaqif, "Xalq qəzeti18 Şubat 2012. <http://www.anl.az/down/meqale/xalqqazeti/2020/fevral/705007>(meqa, (Erişim Tarihi: 21. 05.2020).

CAFERSOY, Nazım (2001). **Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası**, 1.Baskı
Ankara: ASAM Yayınları.

"Caspian Foreign Ministers Discuss Summit Preparations", <https://astanati.mes.com/2014/04/caspian-foreign-ministers-discuss-summit-preparations/>, (Erişim Tarihi: 12.06.2020).

CELİLOV M.F. (2008). **Alternativ Regenerativ Enerjiler**.1. Baskı. Bakı: AzMIU.

CHERP, Aleh (2015). **Energy and Security**, London: Oxford University Press.

COFFEY, Luke, "A Secure and Stable Caspian Sea Is in America's Interest", <https://www.heritage.org/europe/report/secure-and-stable-caspian-sea-americas-interest>, (Erişim Tarihi: 18.09.2020).

ÇAĞIL Gülcan (2013). **Enerji Sektörü ve Finansmanı**,1. Baskı, İstanbul: Yalın Yayıncılık.

ÇOLAKOĞLU, Selçuk "Uluslararası Hukukta Hazar'ın Statüsü Sorunu" <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/36305>, (Erişim Tarihi: 12.06.2020).

ELİYEVA, Leyla və Ceyhun Vəliyev (2016). **Azerbaycanın Enerji Təhlükəsizliyi: Müxtəlif Maraqlı Tərəflərin Fikirləri və Baxışları**, Bakı: Milli və Beynəlxalq Araşdırmalar Mərkəzi.

ELENE, Andreeva (2007), **Russia And Iran In The Great Game: Travelogues**.

ELİYEV, Anar (2009). "Sahilyanı Dövlətlərin Xəzər Siyasəti" <http://static.bsu.az/w8/Tarix%20ve%20onun%20problem/2009%201-2/192-201.pdf>,(Erişim Tarihi: 18.07.2020).

ELİYEVA, Leyla və Ceyhun Vəliyev (2016). **Azerbaycanın Enerji Təhlükəsizliyi: Müxtəlif**

ENER, Meliha ve Orhan Ahmedov (2008). "Türkiye –Azerbaycan Doğal gaz Boru Hattı Projelerinin Ülke Ekonomileri ve Avrupa Birliği Açısından Önemi", https://debis.deu.edu.tr/userweb/iibf_kongre/dosyalar/ener.pdf, (Erişim Tarihi: 21. 04.2020).

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, "Uluslararası Boru Hatları ve Boru Hattı Projeleri", <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Uluslararası-Boru-Hatları-ve-Boru-HattıProjeleri> 24.02.2017, (Erişim Tarihi: 12. 7.2020).

ERAVCI, Hacı Mustafa; "Sovyetler Sonrası Azerbaycan -Türkiye Arasındaki Enerji İşbirliği Çalışmaları ve Dış Politikadaki Etkisi", **Uluslararası Çalışmalar Dergisi**, Cilt. 3, Sayı. 1, ss. 37-48.

- ERDEM**, Fatih (2018). "TANAP, Silk Road of Pipelines" serving for Environmental and Social Justice", 38th Annual Conference of the International Association for Impact Assessment.
- ERDOĞAN**, Nuray (2017). "TANAP Projesinin Türkiye ve Azerbaycan Enerji Politikalarındaki Yeri ve Önemi", **Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Yıl. 2017, Cilt. 10, Sayı. 3, ss.. 10-26.
- GAZEL**, Fırat (2004). **Mavi Akım Avrasya'da Çözumsuzlüğün Öyküsü**, 1. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları.
- Global Savunma, "Tovuz Bölgesinde Yaşanan Çatışmalar Azerbaycan'ın Enerji Güvenliği Kapsamında Değerlendirilmesi", <https://www.globalsavunma.Com.tr/tovuz-bolgesinde-yasanan-catismalar-azerbaycan-in-enerji-guvenligi-kapsaminda-degerlendirilmesi.html> Erişim Tarihi: 16.05.2020
- Global Energy Review 2020, "The impacts of the Covid-19 crisis on global energy demand and CO2 emissions", <https://www.iea.org/reports/global-energy-review-2020/coal>, Erişim Tarihi: 12.07.2020).
- Global Energy Statistical Yearbook 2020.
- GÜRSES**, E; "Kafkasya'da Uluslararası Rekabet", Avrasya Dosyası-Azerbaycan Özel, **Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi**. Yıl. 2001, Cilt. 7, Sayı. 1, ss. 205-273.
- GURBANOV**, Ilgar, (2012), "TANAP Puzzle: What Stands in the "Backstage of TANAP"?", <https://energycorridors.wordpress.com/2012/07/11/tanap-puzzle-what-stands-in-thebackstage-of-tanap/>, (Erişim Tarihi: 11. 8.2020).
- Haber Global "Azerbaycan gazı Rusya'yı geçti", <https://haberglobal.com.tr/ekonomi/azerbaycan-gazi-rusya-yi-gecti-56536>, Erişim Tarihi: 22.10.2020).
- Halk Gazetesi, 20 Eylül 2013.
- HAS**, Kerim "Turkey-Azerbaijan – Not Only Energy Affair,|| Russian International Affairs Council", http://russiancouncil.ru/en/inner/?id_4=7357 (Erişim Tarihi: 07.08.2020).
- HASANOV**, Ali (2011). Azerbaycan Respublikasının Milli İnkişaf ve Tehlükesizlik Siyaseti, Bakı: Letterpress Neşriyyat Evi.
- HASANOV**, Ali, (2015). **Azerbaycan Jeosiyaseti**, 1.Baskı, Bakü: Zerdabi LTD MMC.
- HESENOV S** (2002). **Dövlətlərarası Münasibətlərdə Xəzərin statusu Meselesi**. 1. Baskı, Bakı: Elm Neşriyyatı.

HESENOV, Eli (2005), **Müasir Beynəlxalq Münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti**. Bakı: Azərbaycan Neşriyyatı.

HESENOVA, Şebnem <https://www.tespam.org/az/C9%99baycanin-enerji-t%C9%99hluk%C9%99siz-liyi-siyas%C9%99ti/>, (Erişim Tarihi: 18.07.2020).

International Energy Agency (2011). "World Energy Outlook" Paris: OECD/IEA.

İBADOĞLU, Gubad, "Esrin Kontraktı: Miflər Və Reallıqlar" <http://www.erc.az/files/file/Esrin-kontrakti.pdf>, (Erişim Tarihi: 13.05.2020).

İSRAFILOĞLU, Nazım Rza (2002). **Odlu Memleket**, Bakı: Mütercim.

JANUSZ, Barbara (2005) *The Caspian Sea, Legal Status And Regime Problems*, London: Chatham House, Russia And Eurasia Programme.

JAROSIEWICZ, Aleksandra (2015). "The Southern Gas Corridor the Azerbaijani-Turkish Project Becomes Part Of The Game Between Russia and The EU", **Centre for Eastern Studies**, Warsaw, Number 53, P. 1-36.

KAKIŞIM, Cemal ve Timuçin Kodaman (2015). "Trans Adriyatik Boru Hattı Projesinin Stratejik Beklentileri - Strategic Prospects Of Trans Adriatic Pipeline Project", Uluslararası Avrasya Enerji Sorunları Sempozyumu, İzmir.

KARAGÖL, Erdal Tanas ve İsmail Kavaz (2017). "Dünyada Ve Türkiye'de Yenilenebilir Enerji". **Siyaset, Ekonomi Ve Toplum Araştırmaları Vakfı**, Yıl. 2017, Sayı. 197, ss.1-32.

KARAGÖL, Erdal Tanas, "Statü Sorunu İkileminde Hazar'da Enerji Denklemi" <https://setav.org/assets/uploads/2016/05/hazarda-enerji-denklemi-pdf.pdf>, (Erişim Tarihi: 18.07.2020).

KARAKOÇ, Hikmet vd. (2012). **Enerji Analizi**, 1. Baskı, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.

KARBUZ, "Sohbet The Legal Status Of The Caspian Sea: Implications On Caspian Resources Development And Transport" <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/344859>, (Erişim Tarihi: 11. 8.2020).

KELKİTLİ, Fatma Aslı (2019). "Russia's Caspian Policy: Efforts to Hold Ground in a Contested Region", **Akademik Bakış**, Yıl. 2019, Cilt. 12 Sayı. 24, ss.1-23.

KENDELL, J. M (1998) **Measures of Oil Import Dependence**, United States Department of Energy, Washington: DC.

KEPBANOV, Yolbars., "The New Legal Status of the Caspian Sea is the Basis of Regional Cooperation and Stability", *Perceptions*, Volume II - Number 4, December 1997-February 1998.

- KERİMOV**, Namig (2019). "Esrin Mükavilesi" Çerçevesinde Hasıl Olunan Neftin Bakı-Novorossiysk Kemarı ilâ Neqli Problemleri" **İpek Yolu**, Yıl. 2019, N.1, ss.126-135.
- KOCAMAN**, Muhammed Emin (2018). "Hazar Havza'sının Hukuki Statüsü", **Ege Stratejik Araştırmaları Dergisi**, Yıl. 2018, Cilt. 9, Sayı. 1, ss. 99-114.
- KOCAMAN**, Muhammed Emin "Hazar Havzası'nda Enerji Güvenliği ve Enerji Jeopolitiği Hazar Havzası'nda Enerji Güvenliği ve Enerji Jeopolitiği" **Adnan Menderes University, Journal of Institute of Social Sciences**, Vol, 5, No: 3, pp. 152-17.
- KOÇ**, Ali vd (2018). "Dünyada ve Türkiye'de Enerji Görünümünün Genel Görünümü" Yıl. 2018, Cilt. 59, Sayı. 692, ss. 86-114.
- KOÇ**, Erdem ve Şenel Mahmut Can (2013). "Dünyada ve Türkiye'de Enerji Durumu -Genel Değerlendirme", **Mühendis ve Makina**, Cilt. 54, Sayı. 639, ss. 32-44.
- KOÇ**, Erdem ve Kadir Kaya (2015). "Enerji Kaynakları–Yenilenebilir Enerji Durumu", **Mühendis ve Makina**, Cilt. 56, Sayı. 668, ss. 36-47.
- KOLODKİN**, A (2002) **On The Legal Regime Of The Caspian Sea, Oil, Gas, Law**, New York: Taylor & Francis e-Library.
- KUSZNIR**, Julia (2013). "The Southern Gas Corridor: initiated by the EU, completed by others? TANAP, TAP, and the redirection of the South Stream Pipeline", **The Caucasus Analytic Aldige**, Y. 2013, N. 47, pp. 1-14.
- MACLEAN**, Fitzroy, (1976) **To Caucasus: The End of All the Earth**, London: Jonathan Cape Ltd.
- MAHMUDOVA**, Nurane (2015). "Xezer Problemi Diplomatik Múnasibetlerde", Magistr Dissertasiyası, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, Beynəlxalq Múnasibetler, Bakı.
- MALANİMA**, Paolo (2010). "Energy in History", https://www.researchgate.net/publication/272499137_Energy_in_History, (Erişim Tarihi: 21. 05.2020).
- MAMMADOVA**, Shabnam, "Cenub Gaz Dehlizi: Siyasi Maraqlar ve Esas Oyunçular", https://www.academia.edu/15264639/C%C6%8FNUB_QAZ_D%C6%8FHL%C4%B0Z%C4%B0_S%C4%B0YAS%C4%B0_MARAQLAR_V%C6%8F_%C6%8FSAS_OYUN%C3%87ULAR, (Erişim Tarihi: 21. 05.2020).
- MEMMEDOV M.E.** (2002). **Azərbaycanın Hidroqrafiyası**, 1. Baskı Bakı, Nafta-Press.

- MEHDİYEV**, Erestun (2017). "Enerji Resurslarının Neqlinde Azərbaycan türkiyə emekdaşlığı: "Nabukko"dan "Cənub Gaz Dehlizi"ne **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**: 2018 ; 34 (1) : 97 : 241-264.
- MEMMEDLİ**, Elşen (2017). "Azərbaycan-Avrupa Birliğı İlişkilerinde Enerji Faktörü" **AKADEMİK BAKIŞ DERGİSİ**, Sayı: 61, Mayıs - Haziran 2017.
- MEMMEDOV**, Elşen, **Asrın Müqavilesi Azərbaycan Neft Sənayisinin İnkişafında Mühüm Merheledir**", **Azərbaycan Neftinin Düneni Bugünü və Sabahı**, 1. Baskı, Bakı.
- MESİMOV**, Abbas (2018). **Bp-Azərbaycan" Beynəlxalq Əməliyyat Şirkətinin Yaranması Və Fəaliyyəti**, 1. Baskı, Bakı: Elm və Tehsil Metbesi.
- MİHOLJCİC**, Nina "Azerbaijan as Georgia's New Reliable Energy Investor" https://www.researchgate.net/publication/327646695_Azerbaijan_as_Georgia's_New_Reliable_Energy_Investor, (Erişim Tarihi: 12.03.2020).
- MİRZOEV**, Mamed (2003). **Zapiski Geologa-2**, Bakı: Araz Neşriyatı.
- MÜLLER-KRAENNER**, S (2008). **Energy Security: Re-measuring the World**, London: Earthscan.
- NECDET**, Pamir, (2004). 'Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı'nda Son Durum'. **Aylık Uluslararası İlişkiler, Ekonomi, Politika Dergisi**, ISSN:1304-6438, N.3, SS. 1-9.
- ORAL**, Faruk (2017). "Hidroelektrik Santral Rezervuar Verilerinin Enerji Üretimi Amaçlı Değerlendirilmesi", **Bitlis Eren Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi**, Cilt. 6, Sayı. 2, ss. 29-38.
- ORUCOV**, H. (1996) **Esrin Müqavilsı**, Bakı, Azərneşr.
- ÖĞÜTÇÜ**, Mehmet, (2015) "Azərbaycanın "Şahdəniz-2" layihəsi və "Cənub axını": potensial təhlükə", **Azərbaycanın enerji siyasəti Qərb mətbuatında**, Bakı.
- ÖLKE.AZ**, "Dünya Bankı TANAP Layihəsinə 800 Milyon Dollar Kredit Ayırıb" (2016), <http://olke.az/news/detail/dunya-banki-tanap-layihesine-800-milyon-dollar-kredit-ayirib76302>, (Erişim Tarihi: 12. 7.2020).
- ÖZBAY**, Fatih (2011), "Soğuk Savaş Sonrası Türkiye – Rusya İlişkileri:1992 – 2010", **Bilge Strateji**, Cilt2, Sayı 4.
- ÖZDEMİR**, Volkan (2017). **Doğal gaz Piyasaları - Türkiye Enerji Güvenliğı Üzerine Tezler** 1. Baskı. İstanbul: Kaynak Yayınları

- PERSEE**, James (2019). "The Strategic Importance Of The Baku Pipeline" https://www.researchgate.net/publication/309528504_Baku-TbilisiCeyhan_Pipeline_Geopolitical_benefits_for_the_countries_it_goes_through, (Erişim Tarihi: 12.06.2020).
- Prezident Kitabxanası, "Azərbaycan Neftinin Dünya Bazarlarına Nəqli" <http://files.Preslib.az/site/10il/g13.pdf>, Erişim Tarihi: 21. 06.2020).
- "Photovoltaic PV Solar, <https://www.esolar.co.nz/what-does-pv-or-photo-voltaic-mean/>, Erişim Tarihi: 12.06.2020).
- QENIYEV**, Hesən (2019). **Azərbaycan Tarixi**, 1. Baskı, Bakı.
- QULIYEV**, Fərid (2014). "TANAP: İqtisadiyyat geosiyasətdən irəlidir" http://www.bbc.com/azeri/azerbaijan/2014/09/140920_enregy_projects_analysis, Erişim Tarihi: 16.07.2020).
- QULIYEV**, Samir (2018). **Azərbaycan Respublikasının Neft Strategiyası və Qafqazda Təhlükəsizlik Problemləri**, 1.Baskı Bakı: BMU Nəşriyyatı.
- RACZKA**, Witt, (2000). "A Sea Or A Lake? The Caspian's Long Odyssey", Central Asian Survey, Y 2000, Volume: 19, No: 2., P. 218.
- RAMAZANOVA**, Emilya "The Caspian Sea: Legal Challenges Of Delimitation Between Littoral States", <https://munin.uit.no/bitstream/handle/10037/5116/thesis.pdf?sequence=2> Erişim Tarihi: 17.07.2020).
- ROBERTS**, John (2013). "Güney Gaz Koridoru Enerjide Yeni Çözüm", https://www.academia.edu/4825735/G%C3%BCney_Gaz_Koridoru_Enerjide_Yeni_%C3%87%C3%B6z%C3%BCm, (Erişim Tarihi: 21. 05.2020).
- RZAYEVA**, Gulmira "Azərbaycan və Avropa Enerji Güvenliyi: Ulusal Öncelikler ve Uluslararası Sorumluluklar", https://www.academia.edu/4825775/Azərbaycan_ve_Avrupa_Enerji_G%C3%BCvenli%C4%9Fi_Ulusal_%C3%96ncelikler_ve_Uluslararası%C4%B1_Sorumlulukla, (Erişim Tarihi: 12.06.2020).
- "Rusya'nın Hazar Denizi Politikası", <https://kafkassam.com/rusyanin-hazar-denizi-politikasi.html>, (Erişim Tarihi: 24.05.2020).
- SADIQLI**, Flora (2016) TANAP'ın Bütün İştirakçıları Siyasi Və İqtisadi Dividend Öldə Edəcəklər, <http://www.azerbaijan-news.az/index.php?mod=3&id=88350>, Erişim Tarihi: 16.07.2020).
- SÜLEYMANOV**, Elçin ve Orkhan Nadirov, "Bakı-Tiflis-Ceyhan Boru Xetinin Azərbaycan Ve Türkiyə Münasibetləri Baxımından Ehemiyeti", Gənc Tədqiqatçıların III Beynəlxalq Elmi Konfransı, Cilt: 3, ss 1-4.

SADIQLI, Flora (2016) "TANAP'ın Bütün İştirakçuları Siyasi Və İqtisadi Dividend Əldə Edəcəklər", <http://www.azerbaijan-news.az/index.php?mod=3&id=88350> (Erişim Tarihi: 12. 05.2020).

Sanayi ve Enerji Bakanlığı 2019 Raporu.

SİMONOV, Konstantin (2012). "The Role of Azerbaijan in the European Energy Security Strategy", Paris: News & Politics, Business, Technology.

SOCAR (2012). **State Oil Company of the Republic of Azerbaijan Celebrating 20 Years Since Incorporation**, Brooklands New Media Publications.,

SOCAR (2014). **Esrin Müqavilesi: Nailiyyetler, Perspektivler**, Bakı: ARDNŞ - nin Merkezləndilmiş Metbesi.

SOCAR Azerbaijan Website: <http://www.socar.az/socar/en/company/organization/azerigas-production-union> (Erişim Tarihi: 22.07.2020).

SOCAR, "Consolidated financial statements prepared under. International Financial Reporting Standards" (Erişim Tarihi: 22.10.2020).

SOCAR Midstream <http://www.socarmidstream.az/az/project/tanap/#cover>, Erişim Tarihi: 16. 04.2020).

SOCAR Türkiye Şirketi Profili, http://www.socar.com.tr/docs/default-source/investor-relations/socar-turkiye-sirket-profil-2017.pdf?sfvrsn=defb5749_8 (Erişim Tarihi: 22.07.2020).

SOCAR, www.socar.az, (Erişim Tarihi: 21. 04.2020).

SOCAR, <https://www.socartrading.com/about-us/offices>, Erişim Tarihi: 24.07.2020).

"Star Rafineri", <http://www.socar.com.tr/star-rafineri.html>, Erişim Tarihi: 07.08.2020).

"Statistical Review of World Energy" <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2020-full-report.pdf> (Erişim Tarihi: 22.10.2020).

SVANTE E. Cornell ve Fariz Ismailzade, "The Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline: Implications for Azerbaijan", www.silkroadstudies.org, (Erişim Tarihi: 12.06.2020).

ŞEN, Z. (2009). **Temiz Enerji Kaynakları**, 1. Baskı, İstanbul: Su Vakfı Yayınları.

TANAP, http://www.tanap.com/content/file/TANAP_WEB_201812.pdf, Erişim Tarihi: 11. 8. 2020).

TAĞIYEV C.O. (2003), **XX əsrin sonu-XXI əsrin əvvəllərində Azərbaycan nefti və neft kəmərləri**. Tarix elmləri namizedi alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiya, Bakı.

Trans Adriatic Pipeline, <https://www.tap-ag.com/>, Erişim Tarihi: 19.07.2020).

TERZIOĞLU, Süleyman (2008). "Sırrı Hazar'ın Statüsü Hakkında Hazar'ın Statüsü Hakkında Kıyıdaş Devletlerin Hukuksal Görüşler" Yıl. 2008, Cilt. 3, Sayı. 5, ss. 26-47.

TOZARI, Barış ve Esat Güzel (2011). Enerji Lojistiği Perspektifinde Hazar Petrollerinin Türk Boğazlarına Etkileri, **Dokuz Eylül Üniversitesi Denizcilik Fakültesi Dergisi**, Cilt. 3, Sayı. 2, ss. 1-17.

UK Parliament, <https://www.parliament.uk/>, Erişim Tarihi: 24.09.2020).

VELİYEVA, T. (2014). Avropa İttifaqı və Azərbaycan emekdaşlığının inkişaf dinamikası, **Strateji Araşdırmalar Merkezi**, Sayı. 9, ss. 131-145.

VİNOGRADOVA, Olga (2017). "Нефть-2017: Итоги, Тенденции, Прогнозы" <http://www.ngv.ru/upload/iblock/939/93972e1f25fa9b33508ca6c348e8614b.pdf> (Erişim Tarihi: 24.05.2020).

VYLEGJANİN, A. N, (2000). **Basic Legal Issues of the Management of Natural Resources of the Caspian Sea**, in W. Ascher and N. Mirovitskaya (eds), *The Caspian Sea: A Quest for Environmental Security*, London: Kluwer Academic Publishers.

Xalq Qezeti, 18 iyun 2012.

WASFİ, Mahmud (2011). "Energy and Photovoltaic Systems" <https://www.researchgate.net/publication/230651491SolarEnergyandPhotovoltaicSystems>, Erişim Tarihi: 14.06.2020).

YARMAN, Tolga (2012). *Enerji Kaynakları*, 2. Baskı, Ankara: Seçkin Akademik ve Meslek Yayınları.

YILMAZ, Şayende (2019). "Dünyada Ve Türkiye'de Birincil Enerji Arzi" https://www.mmo.org.tr/sites/default/files/TEG-2020-1_Birincil%20Enerji_%C5%9Eayende%20Y%C4%B1lmaz.pdf, (Erişim Tarihi: 24.05.2020).

YOLCU, Tuğba (2014). "Hazar Bölgesinin Hukuki Statüsü Sorunu ve Türkiye'nin Bölgeye Yönelik Siyaseti", *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergisi*, Yıl. 14, Sayı. 2, ss. 1-30.

YÜCE, Ç.K. (2006). **Kafkasya ve Orta Asya Enerji Kaynakları Üzerinde Mücadele**, 1.Bask. İstanbul: Ötüken Yayınları.

ZENGİN, Eyüp ve Aqil Esedov (2009). "Türkiye Ve Azerbaycan Örneğinde Boru Hatları Ulaştırmasının Çevre Üzerindeki Etkileri" **ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl. 2009, Cilt. 5, Sayı. 9, ss. 97-108.